IVO GUGIĆ

U ZAGRLJAJU GRADA DUBROVNIKA

IVO GUGIĆ

U ZAGRLJAJU GRADA DUBROVNIKA
- GRUŽ U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

IVO GUGIĆ / X

Izdaje i odgovara:
Ivo Gugić, biskup
Trogir, 1980.
Za izdavača: „Vrelo života"
Sarajevo, 1980.
Lektor: prof. Frane Sentinella
Tisak: R.O. „27. juli"
OOUR „Reprografika" - Sarajevo
Slog i montaža: „Radosna vijest" - Sarajevo

Ivo Gugić
(1920-1996)

U ZAGRLJAJU GRADA DUBROVNIKA

GRUŽ U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

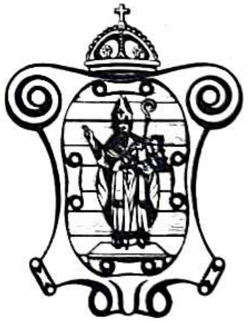

Trogir 1980.

SVOJIM BIVŠIM ŽUPLJANIMA
STARODREVNE GRUŠKE ŽUPE
SV. MIHAJLA „IN ARBORIBUS"
S LJUBAVLJU POSVEĆUJE
PISAC

SADRŽAJ

str.
PREDGOVOR 9
STARA ZEMLJA 11
Smještaj. 13
Naseljenici 14
Ime. 17
GRUŠKA LUKA. 19
Luka. 21
Gruški škveri 25
Pomorstvo 27
ŽUPA GRUŽ. 31
Opseg 33
Župska crkva 35
Župska kuća. 37
Župnici 40
Glagoljica i starohhrvatski jezik u bogoslužju 40
Groblje 44
Pogrebni obred 48
Ostale crkve 49
Crkva sv. Nikole 49
Nuncijata. 51
Crkva sv. Križa 52
Crkva sv. Vlaha 54
Crkva sv. Ane 58
Gospa od Milosrđa. 59
Kapela sv. Josipa 64
Polujavne (privatne) crkvice. 65
Razvaline starih crkvica 68
Bratstva. 72
Bratstvo sv. Mihajla 72
Bratstvo sv. Đurđa 73
Bratstvo Gospe od Milosrđa. 74
Bratstvo sv. Nikole. 74

Nova župska zvona 76
Stanovništvo. 79
Vjerska pripadnost. 80
Zanimanje 80

PRIRODNE LJEPOTE. 81
Uvala Sumartin. 84
Babin Kuk 84
Modra spilja 85
Dvije druge spilje. 85
Primorski pojas. 86

DRUŠTVENI ŽIVOT. 87
Dvorci. 89
Uslužni objekti 94
Školstvo 95
Socijalne (društvene) ustanove 99
Sirotinjsko vijeće. 100
Trpeza sv. Vlaha 100
Radnički dom. 101
Svećenički dom „Salvator". 101
Prijevoz putnika 102

Sport 104
Plivanje 104
Boće 105
Nogomet 105
Tenis. 106
Jedriličarstvo 107
Lovački sport 108

POGOVOR 108
DODATAK 111
Popis zavjetnih slika dubrovačkih pomoraca 113
Popis kućah Gružke župe dne 31. 7. 1883. 116
Popis gruških župnika od godine 1683. do danas . . . 128

Izvori i literatura 129
Slike 133
Popis slika 152

PREDGOVOR

Godine 1979. objavio sam knjigu: Dubrovnik - jedna vrata prema Zapadu. Knjiga je bila vrlo lijepo primljena i ocijenjena. Tom prigodom zamolili su me neki Dubrovčani, u prvom redu moji bivši župljani s područja Gruža i Lapada, gdje sam bio župnikom od god. 1944. do god. 1967. (dakle 23 godine) da bih objavio nešto s područja Gruža, jer im je poznato da sam se kao parok gruški zanimao za povijest ovoga zanimljiva i romantičnog dubrovačkog kraja.

Ponukan njihovom molbom objavljujem ovu knjižicu iz starije i novije gruške povijesti.

U obradi ove rasprave prvenstveno sam mislio na onaj stari Gruž čestitih „majstora i prota od škvera", pomoraca i marljivih radnika: Gruž Vodopićeve „Tužne Jele", Pucićeve „Cvijete", Vojnovićevih „Lapadskih soneta" i tolikih drugih velikana riječi i djela, zanesenih ljepotom ovog kraja pa su o njemu često govorili, pisali i u njemu rado prebivali.

Za ovu raspravu služio sam se brojnom arhivskom građom (Župskog, Biskupijskog, Državnog arhiva...) i raznim drugim izvorima. Neke navodim u samom tekstu, a ostalu literaturu navodim na koncu knjige.

Gruž je najstarija dubrovačka baština ili „stečevina", poznata je i pod imenom „stara zemlja", „granična zemlja". Otud naslov ovoj knjizi: U ZAGRLJAJU GRADA DUBROVNIKA - GRUŽ U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI.

Mnogi domaći i inozemni posjetioci zadivili su se ovom našem kraju. Gruž pored mora i najugodnije klime pruža ne samo ugodan boravak, nego i krasne šetnje i izlete. Po mišljenju mnogih nadmašio je tolike poznate rivijere.

Pjesnici su opjevali ovaj divni krajolik, lapadske čemprese, pinje i borove, smokve i masline. Želim da suvremenici Gruža i Lapada

bolje upoznaju ovaj svoj kraj, da ga što većma uzljube i pridonesu svoj obol boljem procvatu suvremenog Gruža, pravilnijem smještaju industrije i stanovništva. Tako će ovo pitomo područje i nadalje za svakoga biti:

„Uslon, vrutak, put, sjen mila,
Gojni odihaj duha i tila"

(Sa starog gruškog zdenca)

Ivo Gugić

STARA ZEMLJA

SMJEŠTAJ

Gruž i Lapad od davnih vremena smatraju se istim mjestom. Povezivalo ih je isto pučanstvo, način mišljenja, običaji, ista župska zajednica, isto školstvo i ostale prosvjetne i upravne ustanove, a najviše ista luka koja bijaše izvor zajedničkog blagostanja („Grauossium cum Lapido et Sancto Martino est unus portus", Statutus, lib. 7, cap. 64). Istodobno je Gruž sastavni dio Dubrovnika, jer s Dubrovnikom čini jednu općinu.

Ovim imenom Gruž (dubrovačka luka na istočnoj strani grada) podrazumijevamo, dakle, onaj prostor koji se s istočne strane proteže od Kantafiga (caput fici, punta de Candafigo - od canto ili cavo de figho) s brdom Nuncijatom (po istoimenoj crkvi Annunziata - Navještenje ili Blagovijest), Gruža preko Konala do Točila te poluotoká Lapada (od lat. riječi lapido), koji s jugoistočne strane zatvara grušku luku. Na ovoj strani je brežuljak Montovjerna (mons bertus), Gospino polje ili Gospa od Milosrda (po istoimenom zavjetnom svetištu dubrovačkih pomoraca), brežuljak Gorica, brdašce Mala i Velika Petka (po crkvi Sv. Petke na vrhu brda, danas ruševina), te prema jugu uvale Sv. Martina - Sumartin (po crkvi Sv. Martina, danas ruševina), odnosno Vale od Lapada i povrh nje brežuljka Babin Kuk i na jugoistoku predjeli Giman (po nekadašnjoj crkvici „Sancti Geminiani de Grausio") i Batala (po vlažnom zemljištu - „blato").

NASELJENICI

Neki misle da ovo gruško područje u početku nije pripadalo gradu Dubrovniku. Dubrovnik je bio grad unutar zidina, a njegovo opasivanje završeno je oko god. 1319. Po opsegu svoje općine (comunitas) protezao se od Sv. Jakova u Višnjici te ispod Sv. Srđa do Boninova. Zbog toga se mnogo pisalo (naročito prije i poslije prvoga svjetskog rata) o pripadnosti Gruža, odnosno o problemu od koga su Dubrovčani stekli Gruž i okolno zemljište.

Najugledniji dubrovački povjesničari, kao Restić (Cronica ragusina), Saro Crijević (Cerva Seraphinus, Metropolis ragusina), Appendini (Notizie istorico-critiche), Jakov Lukarević (Annali di Ragusa), Farlati (Illyricum Sacrum, VI), Mavro Orbini (Il Regno degli Slavi), Ivan Marija Matijašević (Zibaldone)... tvrde da je „rex Dalmatiae et Croatiae" (kralj Hrvatske i Dalmacije) Stjepan (neki ga nazivaju Miroslav) posjetio Dubrovnik god. 948. sa svojom ženom, da je s njima došla u Dubrovnik kraljevska svita, baruni i velmože i velika vojnička pratnja; da su bili vrlo lijepo dočekani od Senata, puka, nadbiskupa i svećenstva kako se dolikuje kraljevskom dočeku i da je kralj darovao svojom vladarskom vlašću Dubrovniku zemlje: Župu, Brgat, Šumet, GRUŽ, Rijeku Dubrovačku, Zaton do Orašca, iz zahvalnosti što je bio lijepo primljen, ali pod uvjetom da se u tim mjestima sagrade crkve Sv. Stjepana (u Rijeci na Sustjepanu i u Zatonu znamo da su bile podignute crkve Sv. Stjepana i sačuvane do danas. Tako i po nekim drugim dubrovačkim krajevima). Pretpostavlja se da je kralj o tom izdao posebnu povelju, ali te povelje iz desetog stoljeća na žalost ne posjedujemo.

Da li je ovo jednodušno izlaganje dubrovačkih povjesničara za kojima su se poveli i neki kasniji pisci, samo jedna lijepa priča?

Vjerojatnije je, ipak, da su Dubrovčani kao i stanovnici drugih dalmatinskih gradova već u IX st. imali svoje izvangradsko zemljište naslijeđeno još iz antičkog vremena i da su za to zemljište plaćali danak svojim susjedima (Travunjanima i Zahumljanima) za održavanje mira.

Suvremeni dubrovački povjesničar dr V. Foretić tvrdi da su Dubrovčani stekli svoje osnovne posjede od Župe do Zatona u IX st. Ti su posjedi „njihov komunalno-autonomni teritorij s obavezom plaćanja danka" (V. Foretić, Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedovina, Rad JAZU, 283).

Dr Josip Lučić također veli da je ova zemlja (Astareja) „po svoj prilici veoma rano postala sastavni dio Dubrovnika" (J. Lučić, Povijest Dubrovnika od VII st. do g. 1205, Zagreb 1973, str. 36). Ovo prvo kopneno proširenje Dubrovnika J. Lučić dokazuje i na temelju raznih toponima i hidronima kojih raspored i položaj navodi na zaključak da su se u okolici Dubrovnika „sačuvali ostaci najstarijih slojeva ljudskog postojanja od predilirskog, ilirskog, romanskog do slavenskog razdoblja" (J. Lučić, n. dj. str. 39).

Prema tome Dubrovčani se iz gradske jezgre nisu širili uzimajući tuđi teritorij nego je to bio njihov posjed odnosno granica (vidi F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, revija „Dubrovnik" 1929.) dubrovačkog teritorija. To je stara dubrovačka zemlja, koju povjesničari zovu „Astarea", „Astera", „Starea" - Stara zemlja, starina ili djedina (znači i kraj, zemlju uz more).

Vicko Adamović u svojoj raspravi GRUŽ (Dubrovnik 1903, str. 12-13) napominje da je Gruž isprva pripadao oblasti koja se zvala Zahumlje, a zapremali su je Srbi. Treba napomenuti da su Hrvati po kazivanju Konstantina VII Porfirogeneta (X st.) naselili Dalmaciju, a sa sjevera Panoniju, a istočno Ilirik. Hrvatska država protezala se i preko Vrbasa i Rume, a istočno od Neretve prostiralo se Zahum-

lje u kojemu je vladao knez Mihajlo (912 - 948). Porfirogenet navodi da su predi kneza Mihajla doselili s Visle kao i Hrvati. Oni su, dakle, bili Hrvati. Mihajlo, zahumski knez, bio je vazal kralja Tomislava (914 - 925) (Kukuljević, Zbornik kralja Tomislava, JAZU, Zagreb 1922).

U XI stoljeću Zahumlje je bilo dio Dukljе, u kojoj su vladali nasljednici kneza Mihajla (Stjepan, Vojslav, Mihajlo i Bodin). Ti vladari, kako misli Jireček (Istorija Srba, I), bili su potomci kneza Mihajla. Prema tome u XI st. u Dukljі je vladala hrvatska dinastija.

Ivan Scylitzes (bizantinski pisac XI st.) veli da su u Dukljі živjeli Hrvati, koji su imali svoje vladare. Također bizantinski pisac Nicefor Bricnij (XI st.) naziva narod u Dukljі „Hrvati i Dukljani". Sveučilišni profesor Hauptmann dokazao je na temelju podataka raznih bizantinskih pisaca da su Dukljani koje spominje Bricnij zapravo Hrvati (Hauptmann, Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931).

Bizantinski pisac Nicetas Acominatus piše: „... Stevan Nemanja prisvaja Hrvatsku i Kotorsku oblast". On, dakle, zove Duklju Hrvatskom. Tako je naziva i njegov suvremenik pop Dukljanin („Crvena Hrvatska"). Doduše, pop Dukljanin naziva narod u toj Hrvatskoj-Dukljі: Slaveni. Vjerojatno se poveo za Rimskom kurijom koja već u X st. naziva Mihajla kneza dukljanskog „rex Sclavorum - kralj Slavena". Čak je i Hrvate nazivala Slavenima, a njihove knezove „dux Sclavorum". Dukljanin naziva i jezik naroda u Dukljі slavenskim jezikom (Šišić, Ljetopis popa Dukljanina, Izd. Srpske kr. ak., Beograd-Zagreb 1928, str. 292).

Tome se ne treba čuditi kad znamo da su i hrvatski kraljevi nazivali jezik svoga naroda slavenskim. Tako Petar Krešimir IV (1058 - 1075) u povelji od god. 1069. naziva jezik svoga hrvatskog naroda slavenskim (in aulgari Sclavonico Ueri nuncpatur; Šišić, Priručnik, str. 216-217, 253).

U Gružu su, dakle, dosta rano živjeli Hrvati. Oni su postepeno ulazili u Grad, tako da je u XII st. hrvatski živalj u Dubrovniku bio već u većini. Kad je Dubrovnik priznao vrhovnu vlast hrvatsko-ugarskih kraljeva (XIV st.) i bio podvrgnut vrhovnoj upravi i zaštiti hrvatsko-dalmatinskog bana, proces pohrvaćenja bio je već dokončan.

IME

Gruž se u starini zvao Gravosium, Gravossium, Gravosum. Tako Dubrovački statut iz god. 1225. u kojem se spominje crkvica S. Blasii de Gravoso upućuje na to da ovo ime potječe od latinskog naziva srednjega vijeka. Mnogi se time ne slažu.

Razzi misli da Grauoza potječe od okolnih vrleti i veli: „chiamato Grauoza, dall 'asprezza della costa, e monte che gli soprasta (zove se Gruž po oporoj obali i brdu koje je poviše).

Neki misle da ovom imenu treba tražiti korijen u riječi „Crux" (Kruks - Križ) po crkvi Sv. Križa (i danas u talijanskom jeziku zovu Gruž ne samo Gravosa nego i Santa Croce). To ne bi moglo biti po dominikanskoj crkvi Sv. Križa u Gružu, jer je ova crkva kasnije podignuta (od god. 1437. do god. 1450). Ali je poznato da se brdo „Srđ" zvalo „Krstac" ili „brdo Sv. Križa" (Mons Chrestec). Na njegovu podnožju nalazi se Gruž, a u staro doba Gruž se protezao i preko Dubrovnika sve do Orsule. Na ovom pak području bilo je više crkvica Sv. Križa. Na Gornjem Konalu imamo sasvim staru crkvicu Sv. Križa kao i na vrhu Posata. A i današnja Nuncijata (brežuljak nad Kantafigom u Gružu) nazivala se u starini Krstac.

Čini se da je najvjerojatnije mišljenje pionira građanske historiografije u nas, slavnog Trogiranina, oca hrvatske po-

vijesti Ivana Lučića (Luciusa), koji u svom djelu „De regno Dalmatiae et Croatiae (Knjiga II, gl. 2) izjednačuje Agravonite s našim krajem „Gravosa" (Gruž). Otpadanjem iz riječi „Agravoniti" slova „A", lako nastaje Gravoniti, a odatle izmjenom riječi Gravosum, Gravosium i Gruž.

Treba se sjetiti da su Agravoniti plemena koja su nastavala teritorij današnjega Stonskog primorja, dubrovačke okolice i Konavala do Risna. O tome svjedoči Tito Livije (I st. pr. Krista) koji u svojim Dekadama (Knjiga V ab U. Cond. 587) piše da je L. Anicius podijelio Ilirik na tri oblasti, od kojih su treću sačinjavali ilirska plemena: GRAVONITI, Rizoniti i Olcinijani. Iz njegovih zemljišnih granica ovih plemena vidi se da su se Agravoniti smjestili neposredno pred Rizonitima (u Risanskom zaljevu), pa je očito da se tu govori o krajevima od Stona do Risna.

Vjerojatno je da će se povjesničari i dalje baviti pitanjem postanka imena našega Gruža. Svojim prilozima pridonijet će mnogo za nova poglavlja domaće povijesti.

GRUŠKA LUKA

LUKA

Gruška luka nalazi se samo 3 km daleko od Grada, a proteže se od Kantafiga sjeverozapadno prema jugoistoku okrećući se prema Batali u ukupnoj dužini od 1.750 m. Zatvara je poluotok Lapad i to od Batale do Gimana preko Lazareta pa sve do padina Babina Kuka. Širina joj je oko 500 m a dubina 28 m. Danas je opasana izgrađenom kamenom obalom s više prikladnih pristaništa, koja su sva na gruškoj strani (na strani Lapada nalaze se samo mala pristaništa za obične lađice).

Kao što su stoljeća gradila i izgrađivala Dubrovnik, tako je i luka u Gružu u tijeku stoljeća postajala sve značajnija, a Dubrovnik je po gruškoj luci vrlo rano ušao u povijest pomorstva i trgovine morem. Grad je dobio važno pristanište, odakle su Dubrovčani plovili u široki svijet. Uspostavili su trgovinu s morem koja im je malo pomalo donijela ogromna bogatstva.

Dubrovčani u početku nisu mogli toliko iskorištavati grušku luku koliko je to luka omogućavala, jer su bili stalno ometani od brodovlja onda moćne Mletačke Republike i raznih gusarskih napada, osobito onih s područja Neretve.

I kasnije, u XIII st, kako spominje pop Dukljanin u svojoj Kronici, u grušku luku su se zaklanjale mletačke lade. Mlečani su tada živjeli u dobrim odnosima s Dubrovnikom. Luka im je služila za zaštitu od nevremena pri dalekoj plovidbi, za odmor, a osobito u borbama protiv neretvanskih gusara.

Već god. 840. spominje se gruška luka, iz koje je kre-

nula dubrovačka mornarica da po nalogu Vasilija Maćedonca preveze vojsku za preosvajanje grada Barija (južna Italija). Preko gruške luke dovozila se sa Zapada roba, koje nije bilo na Balkanu, a posrednička uloga Dubrovčana priskrbila je dobre prihode kojima su se bogatile obitelji i državna blagajna. Odvozili su i robu koja se kupovala po Balkanu, i time i svoje proizvode. Iz blagostanja stečenog pomorskom trgovinom preko gruške luke podignute su mnoge palače i ljetnikovci, crkve, česme, veličanstvene javne zgrade i sve ono što i danas čini Dubrovnik privlačnim i jedinstvenim.

Kad je Dubrovnik izgubio svoju slobodu i samostalnost, potpao pod Austriju i pripojen Dalmaciji, počelo je sve nazadovati i opadati privreda. Dubrovčani tada obnavljaju svoju trgovačku mornaricu uz pomoć iseljenika iz Amerike, koja im je donijela veliku novčanu dobit. Dubrovčani su tada malo pomalo dali gruškoj luci značenje veće trgovačke luke, koja se natjecala s Trstom i s drugim evropskim lukama.

Gruška se luka željeznicom povezala s Hercegovinom i Bosnom god. 1901. i postala je skladište robe dovezene iz zaleđa koja se dubrovačkim brodovima odvozila u Albaniju, Grčku, Italiju i dalje sve do Amerike, i tako su svojemu zaleđu dovozili potrebnu robu.

Od ove trgovine Dubrovnik je imao mnogostruku dobit. Spominjemo da je god. 1925. u gruškoj luci promet od uvoza i izvoza iznašao oko 5 milijuna kvintala godišnje. To je bio izvor ne malim zaradama radništvu koje je tu robu istovarivalo i utovarivalo otpremnicima, trgovcima, carini itd. Uz carinu na promet s robom ubirao se postotak za kaldrminski fond. Iz tog fonda izgrađen je put u Gružu i popločana Placa.

Zahvaljujući prometu u gruškoj luci otvorene su mnoge trgovine u Gradu i Gružu. Osnovano je Prvo dalmatinsko

trgovačko društvo (1900), Trgovačko poduzeće za uvoz i izvoz M. Sez (utem. 1875), Trgovina na veliko Tomo Kostopeć, Trgovačko poduzeće Domijan i Kuničić, Brodarsko špeditersko društvo Devo, Soldat e kom. itd. te razne agencije i banke sve sa sjedištem u Gružu, osim onih brojnih u Gradu.

Gruž je, dakle, od onda kad je povezan sa zaleđem željezničkom prugom, postao međunarodna luka. U luku pristaju parobrodi svih evropskih i prekomorskih država sa svrhom izmjenične trgovine. Nikakvo čudo da se time „izmijenio" izgled Gruža.

Prije 100 ili 80 godina stari Gružani mogli su promatrati u svojoj luci po nekoliko jedrenjaka (trabakula) i po koju „škunu" (brod na četiri jedra), koje su prevozile i dovozile robu po Mediteranu. Tada je ispred crkve Sv. Križa bio samo mali kameni mostić (mulić) s produljenim drvenim pristaništem. Luku su osvjetljivale nedovoljne petrolejke i prolaznik je morao dobro paziti da mu noga ne upadne u kakvu lokvu ili kanal. Po koji „fjaker" čekao je putnike da ih za male novce odveze do Grada ili su se morali poslužiti „fakinima" (nosačima) da im prenesu prtljag na ramenima ili kolicima.

Pojavom parnih brodova Gruž se pretvorio u svjetsku luku. Ondje gdje su ranije bili privezani čamci gruških „barkajora" (vozača - prijevoznika), tu se god. 1930. izgradila prostrana i čvrsta obala za pristajanje gotovo najvećih brodova. Obala se i kasnije proširivala, a podignuta su i mnoga velika skladišta za pohranu razne trgovačke robe.

Sve do nedavno trgovačkim dijelom luke prolazila je željeznica koja je vukla vagone drva, koksa i drugih sirovina. Željeznica je ukinuta 31. svibnja 1975. Tako Gruž, prema tome ni Dubrovnik nije više povezan sa željezničkom prugom. Gruž je sasvim izmijenio svoj izgled i način života.

Izgradnjom luke na ušću Neretve i ukidanjem željeznič-

kog puta sa zaledem, Dubrovnik je izgubio posredničku trgovačku ulogu i time je uvelike otpao trgovački promet koji se odvijao preko gruške luke.

Luka se sve više pretvara u turističku luku. Tu dolaze gosti sa svih strana svijeta da se nauživaju slikovitosti dubrovačkog kraja i dive Gradu ovjenčanom skladom ljepote i znamenitosti. Danas Dubrovniku po broju posjetilaca pripada jedno od prvih mjesta.

Gruž se iz dana u dan u svakom pogledu sve više mijenja. Dok su prije stotinu godina u gruškoj luci postojale dvije skromne kavane i jedna gostionica („Pavlović"), sada se na mjestu ranijeg Grand hotela „Petka" (porušenog u ratnom bombardiranju Gruža god. 1941.) nalazi u svakom pogledu prikladan hotel, uz više gostionica, kavana, malih i velikih trgovina i drugih uslužnih objekata.

Gradnjom modernih građevina (nadasve neukusnih nebodera, koji poput nekog čudovišta strše nad gruškom lukom), Gruž je puno izgubio na svojoj prirodnoj ljepoti. Nestalo je svega onoga što je zabilježilo pero pisca Tužne Jele, kad je zanosno klicao: „Mili Bože, lijepa li ti je gruška luka i nema joj na daleko slične...! Kitno borje, viti čempres, pitna maslina rese vrhe i skuta okolnijeh glavica. S desne i lijeve uzduž igala podižu se kuće marljivih stanovnika: more tiho podnožje im je zrcalo u kojemu, kako vile nad jezerom, odsijevaju njihove slike prevraćene i, pazeći ih noćno po mjesecu, reko bi da ti se prikazuje ono podvodno selo, stan čarobni pjesničkijeh vila. Sjemo i tamo, kako labudovi među utvicama, gospodske palače, ljetno plandovanje dubrovačke vlastele, tjeme k nebu izdižu a sjenu u more upuštaju, tako da sve ovom, smiješano s osjenom dublja Petke i glavica, ne znaš što ti je milije gledati, ili istiniti prizor na suhu, ili ljeguću mu sjenu u moru" (M. Vodopić). Tempora mutantur (vremena se mijenjaju)! Gruž je izmijenio lice i, kako rekosmo, način života pa i običaje!

GRUŠKI ŠKVERI

Za gradnju trgovačke mornarice Dubrovčani su imali više škvera. Među važnije ubrajaju se oni na Lopudu, Šipanu, Stonu i Orebiću. Kao najpoznatiji je onaj u Gružu, na Kantafigu (ispod crkve Sv. Nikole).

Bio je namijenjen većim brodovima za trgovinu po Levantu i dalje. Sagrađen je god. 1525. Njegovi „proti" (majstori - brodograditelji) bili su vrlo vješti gradnji brodova. Zato su im dubrovački brodovlasnici rado povjeravali izgradnju svojih trgovačkih lađa. Na ovom škveru god. 1526. izrađena su prva dva velika broda po narudžbi dubrovačkih plemića Palmotića i Gradića.

Treba spomenuti da to nije bio jedini škver u Gružu. Bilo ih je više ali manjih. Uskoro su se i ovi povećali, a neki su postojali i na lapadskoj obali, kraj Lazareta i na Gimanu (Krile). Tome se ne treba čuditi kad znamo da je Dubrovnik zbog svog privrednog života bio upućen na more, a gruška je luka bila vrlo podesna za gradnju brodova.

Zna se da je prije velikog potresa u gruškim škverima bilo zaposleno preko tisuću ljudi vještih brodogradnji, kao što su „proti", „kalafati" (vješti radnici u ovom poslu), drvodjelci, mornari, naučnici koji su često u isto vrijeme gradili do 30 brodova. Oni su od XV st. pa do kobne godine 1667. porinuli u more oko 600 većih i 300 manjih brodova. Njihovi brodovi bili su poznati po vrsnoj izradbi, solidnoj opremi, čvrstoći i dugotrajnosti zbog prvorazrednog drva što su ga uvozili iz južne Italije.

Ako se prenesemo mišlju u ona davna vremena, lako ćemo zaključiti da je to ne mali broj raznih „karaka", „galeona", „nava" i drugih brodova, što su bili važan činilac u ondašnjem svijetu i po kojem je Dubrovnik bio poznat po svim stranama svijeta. Ovi su brodovi prevozili trgovačku

robu po jadranskim lukama, zatim onim po Sredozemlju i lukama Crnog i Egejskog mora.

Kad bi se ukazala potreba, isti brodovi služili su u ratne ili slične pothvate i mogli su pomoći i drugim pomorskim državama. Da bi Republika dobila slobodnu plovidbu po Atlanskom oceanu, sklopila je ugovor s Ferdinandom Katoličkim (1452 - 1516), kraljem španjoslkim i za vrijeme njegovih nasljednika (Filipa II, III i IV) pomagala Španjolsku u vojni protiv Alžira. U toj je vojni naizmjence sudjelovalo više stotina dubrovačkih brodova. To se događalo i kasnije kao ono god. 1588. kad su Dubrovčani ustupili španjolskoj „Nepobjedljivoj armadi" u ratu s Engleskom 33 broda, a što je nažalost svršilo gubitkom tolikih dubrovačkih brodova, života mladih Dubrovčana-pomoraca i nanijelo štetu u trgovini s engleskim suknom. (Propast dubrovačkih brodova i posade u alžirskoj vojni Karla V, 1541., obradio je A Kazali kao motiv svoga spjeva „Trista Vica udovvica").

Veliki potres nanio je ogromnu štetu gruškim škverima i dubrovačkoj mornarici. Činilo se da se sve zauvijek izgubilo. Trebalo je čekati više od 50 godina da škveri ponovo prorade i obnove dubrovačku mornaricu. To je ujedno bio početak novog života za Gruž i njegovo stanovništvo: podigle su se nove kuće, popravile stare, a na škverima stare, klonule „meštre" zamijenili su novi koji su se natjecali da što više brodova porinu u more i tako čim prije nastradalom Gradu priskrbe sredstva za oporavak od štete u potresu.

Za nepunih sto godina dubrovačka je mornarica ponovo toliko ojačala, da je u doba Napoleonovih ratova, zahvaljujući svojoj neutralnosti, imala u svojim rukama gotovo svu trgovinu i prijevoz u zaraćenim državama.

Vinko Ivančević, na temelju Acta S Mariae Maioris (18--152/3191 f. 60) od 17. studenog god. 1794. navodi da

se tada u Gružu gradio 21 brod, a ugovorenih 7, dakle, ukupno 28 brodova (O brodogradnji u Dubrovniku potkraj Republike, Dubrovnik 1954). Taj uspon ne potraja dugo, jer 26. svibnja god. 1806. francuski general Lauriston okupira Dubrovnik, spusti se slavni barjak Sv. Vlaha s dubrovačkih brodova i zašlo je sunce sreće za gruške škvere. Ratovi što su ih Francuzi vodili s rusko-crnogorskom vojskom, nanijeli su mnoga opustošenja, osobito po Gružu. Rusko-crnogorska vojska palila je kuće povrh gruške luke, rušila brodove i škvere i sa sobom je odnosila bogat plijen.

Poslije pustošenja iznova se javlja želja za životom i gruški škveri ponovo prorade. Godine 1818. već je porinuta pulaka „Gruž" uz najveće svečanosti kojima je prisustvovao i car Franjo I (1972 - 1875). Do god. 1875. porinuto je još 9 velikih brodova. Porinuće iz gruške luke „Dvanaestog dubrovačkog" god. 1875, posljednje je svjedočanstvo velikog značenja gruških škvera za svestran napredak Dubrovnika i njegove uže okolice.

Jedrenjaci su morali ustupiti mjesto parobrodima. Škveri su se malo pomalo zatvarali, od kojih je do nedavno ostao samo onaj na Lapadu (Krile). Na gruške škvere sjeća nas danas jedna ulica pod imenom „Ulica od škvera".

POMORSTVO

O dubrovačkom pomorstvu napisane su već mnoge knjige i rasprave. Osobito je vrijedna rasprava dra Josipa Luetića, upravitelja Pomorskog muzeja u Dubrovniku. Svojim brojnim djelima uvelike je zadužio povijest nekoć slavne dubrovačke mornarice.

Sve ono što je u mnogim djelima rečeno o Dubrov-

niku, možemo kazati da se odnosi i na naš Gruž, glavnoj pomorskoj luci Grada. Iz gruške luke su dubrovački brodovi plovili na daleka mora i vraćali se u svoju matičnu luku. To je bilo lijepo prikazano i na glasovitoj izložbi „Dubrovačko pomorstvo kroz vjekove", što ju je priredilo društvo „Dub" o svetkovini Sv. Vlaha god. 1941. Svrha je izložbe bila prikazati povijest razvitka pomorstva u Dubrovniku od XIX st. do najnovijeg vremena, da bi se tako i novi naraštaji upoznali s ovim tvorcima nekadašnje dubrovačke moći, blagostanja, kulture i slobode. Dio ove slavne povijesti možemo „čitati" i na zavjetnim slikama kapetana i mornara, što su ih oni za trajan spomen poklonili zavjetnom svetištu Gospe od Milosrđa. Ove slike bile su izložene i na spomenutoj izložbi, a danas se nalaze u lijepoj zbirci samostana otaca kapucina uz crkvu Gospe od Milosrđa. Zbog povijesne vrijednosti i da im se spomen još bolje očuva, njihov popis donosimo na svršetku ove rasprave.

Dubrovnik je već od početka svoga postojanja bio usmjeren prema moru. Bavio se pomorstvom i time osigurao uvoz žitarica i izvozio je svoje proizvode. Od sredine XIV st. pa do pada Republike zauzimao je vrlo značajnu ulogu u razvitku pomorstva.

U XVI st. dubrovačka mornarica dostigla je svoj najveći uspon. Više stotina brodova plovilo je pod bijelom zastavom dubrovačkog obranitelja sv. Vlaha. To je doba Miha Pracata, najbogatijeg dubrovačkog brodovlasnika onoga vremena, poznatog dobrotvora, kojemu je Grad (samo njemu) podigao spomenik u dvorištu Kneževa dvora (1638).

U polovici XIX st. Dubrovnik je imao 20 velikih jedrenjaka za dugu plovidbu. Godine 1870. „Dubrovačko pomorsko društvo" sagradilo je svoj prvi brod, a za malo vremena još jedanaest velikih brodova (posljednji, „Dvanaesti dubrovački" porinut je s gruškog škvera god. 1875).

Dubrovačko pomorstvo postiglo je u tijeku stoljeća velika dostignuća, ali i opadanje i zastoje. Ono ipak nije nikada posve ustuknulo. Uvijek nanovo Dubrovčani su poduzimali izgradnju svoje trgovačke mornarice - izvor velikog bogatstva.

Godine 1880. osnovana je „Dubrovačka parobrodska plovidba". S njezinim osnutkom doplovio je u dubrovačku luku pod zapovjedništvom kapetana Podića prvi dubrovački parobrod „Dubrovnik", uz veliko veselje čitava dubrovačkog stanovništva. To je bio nagovještaj novog razdoblja dubrovačkog pomorstva.

U doba Republike Gruž još nije služio kao dubrovačka luka. Nije bio zaštićen zidinama, prema tome bio je nesposoban braniti se od gusara. Uz to za ondašnje poimanje bio je daleko od Grada i nije bilo brzog, često potrebnog prijevoznog sredstva. Gruž je, kao što je rečeno, mogao poslužiti kao prigodni zaklon od nevremena i mjesto poznatih brodogradilišta.

S općim razvojem Grada razvijao se i Gruž. Izgradnjom sve bolje i veće obale te tehničkim i navigacionim dostignućima ispunio je velike zadatke prijelazne luke u izvozu i uvozu. Svojim lučkim postrojenjima obavljao je velik lučki promet (sve do izgradnje luke u Pločama, danas Kardeljevo).

U najboljim godinama prometa (1937. i 1938) uvoz iz inozemstva iznosio je godišnje jednu trećinu čitava našeg uvoza iz inozemstva preko svih naših luka (preko 200.000 tona), a izvoz jednu četvrtinu preko svih naših luka (oko 280.000 tona). Dakako da je to sve otpalo najnovijim razvojem ostalih dalmatinskih luka (Rijeka, Split), a najviše otvaranjem nove luke Ploče (Kardeljevo).

Sve to, zaslugom gruške luke, Lapada i jedinstvenosti Grada kojemu nadaleko nema premca, nije naškodilo nje-

govoj turističkoj privlačnosti i udobnom boravku u blizini bujnog tropskog bilja, oplakivanog plavetnim našim morem i ožarenim toplim dubrovačkim suncem.

ŽUPA GRUŽ

OPSEG

Gruška je župa obuhvaćala sve one krajeve što smo ih naveli u uvodnom poglavlju, a uglavnom ih spominje i dum Mato Vodopić, nekadašnji župnik (1857 - 1879), kasnije dubrovački biskup (1882 - 1893). U svojim crticama „Župa gruška" iz godine 1857. navodi da je po Ministarskoj odredbi od 26. lipnja 1856. br. 8440/4117 Zadarska vlada 18. rujna iste godine pod br. 13661 pismeno obavijestila gospodina biskupa Vicka Zubranića (1856 - 1870) neka se prije uvođenja u službu stalnog župnika dum Mata Vodopića Gruška župa ograniči po popisu ustanovljenom za sve dalmatinske župe. Po toj naredbi Gruška župa proteže se na istok od Točila s ulicom što se proteže do ispod Točila te starim putem od Gruža i novim putem gdje je pravoslavna crkva na Boninovu. Prema tome, zaključuje Vodopić, danas sačinjavaju Grušku župu: sav Gruž s Nuncijatom, Kono do Točila pak Lapad s Gospom od Milosrda i Montovjernom.

Djelokrugu župnika Gruža pripadaju i dva otočića: Daksa (Dassa, Aaxa, Assa - Jireček, Die Handelstrassen, str. 9) na kojem se nalaze nekadašnji franjevački samostan s crkvom Sv. Savina (po imenu najstarijeg vlasnika otoka Saba-Savina Getaldića). U ovu samostansku crkvu dolazio je osobito i korizmeno vrijeme pjesnik Ivan Gundulić (1588 - 1638) i tu se ispred poznatog Križa (danas u Pridvorju) nadahnuo za svoj poznati spjev „Suze sina razmetnoga". Danas je u ruševnom stanju, a kasnije je podignuta gospodarska kuća, svjetionik i stan za svjetioničara; Greben (ošt-

3

re klisure) prema jugu uvale Sumartin, sa svjetionikom i stanom za svjetioničara.

Treba spomenuti da je do tada kapelanija Tri Crkve na Boninovu bila u sklopu župe Gruža. Pri kapelaniji bilo je središte gruške Bratovštine Sv. Đurđa, osnovanog god. 1436. za stanovnike onog dijela Gruža (Vergat), tj. za čitav Gruž s Nuncijatom i Konalom. Gruž se tada prostirao od Kantafiga do Ilijine Glavice. Ovom prigodom kapelanija Tri Crkve pripojena je župi Sv. Andrije na Pilama, o čemu je župnika Vodopića obavijestio biskup V. Zubranić, dopisom br. 538 od 17. travnja god. 1857.

Župa Gruž ostala je u ovim granicama do god. 1965, kad je osnovana župa Boninovo sa središtem u crkvi Sv. Đurđa (sagr. u XIII st.) ili Triju Crkava na Boninovu, od jednog dijela župe Gruž i drugog od župe Sv. Andrije na Pilama. Tada je od Gruške župe otcijepljen Kono i sav kraj ispod Konala do blizine tramvajske stanice Lapad.

Godine 1968. župa je doživjela još jednu - najveću graničnu promjenu, osnivanjem zasebne župe za luku Gruž, pri crkvi Sv. Križa (sagr. god. 1954. na temeljima nekadašnje crkve iz XIV st.) i povjerena je na upravu ocima dominikancima iz istoimenog gruškog samostana. Time je Gruž konačno otcijepljen od matice na Lapadu s kojom je bio povezan skoro deset stoljeća. Stara matična crkva Sv. Mihajla sada je župna crkva samo za poluotok Lapad. Ostala je u granicama od semafora kod robne kuće u Gružu (stanica Lapad) po nekadašnjom tramvajskom prugom do Boninova. Točnije do onog malog uklesanog križa na kamenoj ogradi odakle se bacaju u provaliju oni nesretnici kojima je dodijao ovaj život ili kako to hrvatski književnik veli: „krst više provalije, što ga postaviše kao opomenu dušama ucviljenim i tužnim" (Dinko Šimunović, Tudinac).

Gruška župa (danas Sv. Mihajla na Lapadu) osnovana je u XI. st. Sjedište je imala pri crkvi Sv. Pankracija, a nalazila

se na Batali, u blizini kuće obitelji Suhor (sv. Penkracije pretrpio je mučeništvo u Dioklecijanovim progonstvima, u Rimu, 12. svibnja 304. kao četrnaestogodišnji dječak. U Rimu je rano podignuta crkva njemu u čast, a od XVI st. ta je i naslovna crkva jednog od kardinala). Ova je crkva god. 1667. u velikom potresu srušena, kao i obližnji župski stan, pa je središte župe preneseno u crkvu Sv. Mihajla „in arboribus" (među stablima).

ŽUPSKA CRKVA

Župska crkva Sv. Mihajla podignuta je vrlo rano. Kada je zapravo bila zidana, ne zna se, ali svakako ne kasnije od XIII st, jer je već god. 1200. bio izrađen Statut Bratovštine Sv. Mihajla pri ovoj crkvi. Crkva je očito postojala još puno ranije.

Građa crkve odaje da je to u početku bila mala crkva s jednim oltarom i da je kasnije produžena (valjda kad je ustanovljena bratovština) i da je pridodan potrijemak pod kojim su bile sagrađene grobnice za bratime.

Crkvi je kasnije nadograđena sakristija u obliku polukružnog prostora (apside), a time je crkva puno dobila na svom izvanjskom izgledu i postala je privlačna za mnoge umjetnike-slikare koji su je - kao ono i dubrovački pjesnici - ovjekovječili svojim djelima (Murat, Job, Perko, Jakobsen, Masle, Dulčić...).

Crkva je zapravo jednobrodna lađa s ravnim svodom. Ima dvostruki kosi krov, a nad pročeljem je jednozidni zvonik sa tri otvora (arkadice). Pod njim je zatvoreni krug (nekada prozor), dok je nad vratima polukružna zatvorena arkada (luneta), u kojoj je na molbu pisca ovih redaka domaći slikar Ivo Dulčić (1916 - 1975) izradio fresko-sliku (sv. Mihajlo svladava Lucifera). Slika je izrađena god. 1948.

ali u poslijeratnim danima slikar nije imao prvorazredne boje pa je slika izblijedjela. Taj isti motiv slikar je kasnije obnovio boljim bojama.

Na desnoj izvanjskoj strani crkvenog zida nalazi se krasno izrađena udubina u kojoj je ispupčena slika Bogorodice s Djetetom. Pred njom je u vrijeme pošasti kuge župnik Gruža služio sv. misu na otvorenom i dijelio sakramente jer je bilo zabranjeno sakupljanje naroda u javnim prostorijama pa tako i u crkvama zbog pogibli prenošenja bolesti. Do ove su udubine (ugrađene kapelice) bočna vrata crkve s polukružnim zabatom u kojemu je isklesan lik sv. Mihajla.

Crkva ima tri oltara: glavni (u sredini) sv. Mihajla nad kojim je oltarna slika, rad Karmela Reggia (1803.) prema G. Reniju; s lijeve strane bl. Gospe (sliku izradio Andrija Pignateli za župnika Voića, Kukuljević, Zbornik, str. 77), a s desne Sv. Križa (Raspelo - rad nepoznatog samouka).

Pokrajni oltari bili su drveni i posve trošni, pak ih je pisac ove rasprave god. 1975. zamijenio s kamenim oltarima umjetničke vrijednosti. Tom prigodom postavljena je lijepa kamena ograda pred glavnim oltarom, na kojoj su prikazani simboli Euharistije i vječnosti. Crkva je time uvelike dobila na ljepoti, jer je tako razbijena monotona jednoličnost crkve, koja je inače nerazmjerne duljine (zbog kasnijeg produživanja). Poslije II vatikanskog sabora pred glavnim (zidnim) oltarom postavljen je novi kameni prema puku. Posvetu je obavio pokojni biskup dr Pavao Butorac (1950 - 1966) god. 1965. uz asistenciju pisca ovih redaka. U isto je vrijeme obnovljeno dotrajalo drveno pjevalište (na dnu crkve, povrh glavnih vrata), a na ogradi pjevališta, prema dogovoru s piscem ove rasprave, akademski slikar Ivo Dulčić izradio je Posljednju večeru u tehnici mozaika.

Crkva posjeduje nekoliko vrijednih slika, kao npr: Sv. Franjo Parmegiana, Oplakivanje mrtvog Krista V. Varotarija-Padovaninija, Madona okružena s anđelima Philippa

Ragusinusa itd. Slike je god. 1941. restaurirao Franz Schaffgotsch.

Župske matice sačuvane su od XVII st. Ranije su, na žalost, propale u velikom potresu i požaru kao i prvotna župska crkva. Župa posjeduje bogato arhivsko gradivo, prilično sređeno (po godinama i sadržaju).

ŽUPSKA KUĆA

Prvobitna župska kuća nestala je u velikom potresu (1667) skupa s crkvom maticom Sv. Pankracija. Radi toga za potrebe župnika i župskog ureda služila je mala neugledna bratimska kuća uz crkvu Sv. Mihajla, s kojom je povezana natkritim malim mostom (prolaz iz kuće na crkveno pjevalište). Tu u osami, u nezdravim i niskim prostorijama, bez potrebnih uvjeta za normalan rad i život, župnici su se veoma neugodno osjećali. Najradije su stanovali po privatnim kućama i tu su imali i Župski ured. Pokojni župnik don Niko Zlovečera npr. stanovao je kod obitelji Vlahušić, na Glavici nad Batalom. Tu ga je, gotovo u naravnoj veličini, na terasi naslikao slikar Gabrijel Jurkić. Slika se i danas nalazi u Župskom uredu na Lapadu, uz slike (portrete) dum M. Vodopića, don Pera Sardelića (radovi akad. slikara Jakobsena) i don Đura Krečka (rad jednog samouka o. kapucina).

Dum Mato kan. Vodopić ipak je stanovao u kući uz Sv. Mihajla i tu napisao Tužnu Jelu i skitio Robinjicu. Za pisaći stol služilo mu je natkrovlje stepenica što vode iz prizemlja na kat, upravo uz prozor predsoblja, odakle se ukazuje krasan pogled na grušku luku. Tu je, za prvo vrijeme, stanovao i don Đuro Krečak, kad je došao iz Čilipa (1928). On se prihvatio posla oko izgradnje novog župskog stana

na crkvenom zemljištu, niže ove stare kuće i to je sretno priveo kraju.

Temeljni kamen nove župske kuće bio je postavljen 4. kolovoza 1929. O tome govori povelja ugrađena u temeljima:

Godine Gospodinove 1929.
dana IV mjeseca kolovoza
na blagdan Sv. Dominika
kad u bijelom Zagrebu
od metropolite - jubilarca
Dr ANTUNA BAUERA
bi posvećen za dubrovačkog biskupa
splitski kanonik i župnik
Dr JOSIP MARIJA CAREVIĆ
rođen Metkovčanin, porijetlom Stonjanin,
dok Biskupijom upravljaše kaptolski vikar
kanonik IVO BOŽIĆ
a župom gruškom ĐURO KREČAK
kad crkvi župnoj Sv. Mihajla bijahu na čelu
crkovinari NIKO MARINKOVIĆ i dr VICKO SVILOKOS
a Bratstvu starješina NIKO MARINOVIĆ
i častnici TOMO KORDIĆ i IVO BJELANČIĆ
na čast
BOGU TROJEDINOM, MAJCI NAŠOJ MARIJI DJEVICI
I ZAŠTITNICIMA SV. VLAHU, MIHAJLU, JOSIPU,
NIKOLI I PANKRACIJU
na procvat i napredak našeg Gruža
na duhovnu korist vjernika župe,
na vječno priznanje častnom Bratstvu Sv. Mihajla
što je nakon potresa, kobnog i užasnog, 1667.

Maticu i župski stan
u svoje prostorije smjestio,
bi temeljni kamen novom župskom domu
od župnika Đura Krečak
u prisustvu župljana blagoslovljen i postavljen.
BOG I SVI SVETCI BILI NAD NJIM I ČUVALI GA!
AMEN

Dom je gradio Mato Bender, Hercegovac,
a radnju nadgledao Pasko Kulišić,
Dubrovčanin

Poslije dvije godine kuća je bila gotova, župnik se preselio iz stare bratimske kuće u novu župsku kuću koja odgovara svim suvremenim potrebama života. Župa je time dobila i dolične prostorije Župskog ureda u kojem su smještene matične knjige i Župski arhiv u za to posebno izrađenom ormaru. Do Župskog ureda je oveća prostorija za sastanke Crkovinarstva, uprave Bratovštine i slične zgode. God. 1945. pisac ovih redaka dao je prostoriju proširiti tako da joj je priključena i druga susjedna soba.

Kuća je lijepa kamena grada. Unaokolo kuće je lijep i prostran vrt, sav opasan zidom i zasađen cvijećem i voćkama. Okoliš kuće bio je donedavno sav obrastao bogatim maslinama, stoljetnim borovima i čempresima. Na žalost, proces sve većeg umnožavanja stanovništva i izgradnje novih visokokatnica nije se na to obazirao. Danas je mnogo toga posječeno, a podignute su u blizini kuće i župske crkve, nove, visoke stambene zgrade koje su uvelike zasjenile ljepotu ovog kraja. Gledajući na dva nebodera kako tu u blizini strše, prolaznik stiče dojam da se Mala i Velika Petka ulegnula, jer ove novogradnje kao da je nadvisuju. Tempus edax rerum - vrijeme koje sve proždire!

ŽUPNICI

Na temelju matičnih knjiga uspjelo se sastaviti popis niza gruških župnika i to samo od god. 1683. do danas. Njih je 31 na broju.

Više gruških župnika poznati su kao osobito vrijedni, učeni i dobri pastoralni radnici. Tako se posebno spominju: Petar Medini (1823 - 1828), Stjepan Voić (1791 - 1808 i ponovo 1832 - 1833), Mato Vodopić (1857 - 1879), jezikoslovac, botaničar, književnik, pjesnik i osobito vrijedan dušobrižnik (kasnije dubrovački kanonik i biskup), Pero Sardelić (1890 - 1904), pisac knjige Pomirbeni genij (Povjesna razmatranja o spojenju istočnijeh Crkava..., Dubrovnik, 1896), Nikola Zlovečera (1904 - 1927) organizator, prijatelj učenog društva, Đuro Krečak (1928 - 1944), rodoljub, zapaženi govornik, ljubitelj dubrovačke prošlosti, pisac raznih članaka. Mnogi župnici bili su počasni kanonici, a neki su postali i članovi Stolnog kaptola u Dubrovniku.

Popis gruških župnika donosimo na svršetku knjige.

GLAGOLJICA I STAROHRVATSKI JEZIK

U Dubrovniku, kao u središtu metropolije, za koju znamo da je uvijek bila prisno povezana s Rimom, crkveni jezik u obredima bio je latinski. Tako i u okolnim župama, dapače i u podređenim biskupijama. Ipak se u nedjeljnim i blagdanskim misama čitala ili pjevala poslanica i Evanđelje najprije na latinskom, a zatim na hrvatskom jeziku (kasnije je ono čitanje na latinskom otpalo). Tada se obavljalo bogoslužje poznatim prijevodom isusovca Bartola Kašića.

Uza sve to mnogo se pisalo da su, osobito u XIV st. glagoljica i staroslavenski jezik bili znatno rašireni po dubrovačkim župama, dapače i u samom gradu. Ovo mišljenje zagovarao je i pokojni kan. Antun Liepopili (Rad JAZU, Knj. 220, god. 1919), a tako i prof. Antun Vučetić („Slovinac", god. 1882. str. 30) i neki drugi. O tome se kasnije u Dubrovniku razvila polemika između „Prave Crvene Hrvatske" i „Dubrovnika".

Josip Onyszikiewitz je tvrdio da se riječ „presbyter schlavicus" koja se češće spominje u dokumentima Dubrovačkog arhiva, osobito u knjizi „Reformationes" iz god. 1391 - 1393, odnosi na glagoljaše, dok je prof. Petar Kolendić mišljenja da to nisu bili glagoljaši, već svećenici koji su poznavali narodni jezik i tako su mogli narodu propovijedati i tumačiti kršćanski nauk na njegovu narodnom jeziku.

Ovo pitanje pokrenuto je (barem neizravno) i u vezi sa župom Gruža. Naime, u spomenutoj knjizi Dubrovačkog arhiva (Reformationes) doslovno je zapisano: „1392 die quinta martii Dominus Radovanus de Zara presbyter schlavicus capellanus Breni promotus fuit de dicta capellania et factus capellanus Gravosii cum salario, provisionibus, modis et condicionibus quibus fuit positus et stetit pro comune ejus predecessor presbyter schlavicus dictae capellaniae.
Dominus Radovanus dictam capellaniam acceptavit et illam se obtulit et obligavit officiare prout tenebantur alii capellani". Na ovo se poziva i V. Jagić u uvodu Vodnikove Povijesti hrvatske književnosti (Zagreb 1913) kad piše o glagoljici: „Potkraj XIV vijeka bilo je glagoljaša i u okolici dubrovačkoj. God. 1391 - 1392. namjesti Dubrovačko vijeće nekog glagoljaša iz Zadra za župnika u Župi i poslije godinu dana u Gružu, a na njegovo mjesto dođe neki Petar, također glagoljaš. Spomena je vrijedno da su sami seljaci Župljani molili Dubrovačko vijeće da im imenuje Radovana za župnika, a i za Gruž kaže se naročito da je ondje

prije no što je bio onamo premješten Radovan, obavljao službu pop glagoljaš (presbyter schlavicus)".

U vezi s Gruškom župom, odnosno svećenikom u dokumentima Dubrovačkog arhiva, spominje se više puta ovaj „presbyter schlavicus", što bi značilo „svećenik glagoljaš". A u oporuci od 14. siječnja god. 1373. Angela de Ljutica naređuje da se više Gruža sagradi crkva „ad nomen sanctae Mariae Annuntiatae", u kojoj će se vršiti služba Božja „per aliquem presbyterum de popolo" (Jireček, Archiv fuer slavische Philologie, XIX, 1897). Ovo ukazuje da se traži za župnika svećenik iz naroda (presbyter schlavicus), koji pozna jezik naroda okolo Dubrovnika (Gruža) i koji će vršiti bogoslužje na narodnom jeziku.

Poznato je da je i sama Republika s raznih strana, izvan svog teritorija, tražila za župu Gruž „presbyteros schlavicos" i da je odlučeno „in Maiori consilio" 27. lipnja god. 1392. da se podijeli „liberum auctoritatem domino rectori" da gospodin rektor potraži „presbyteros schlavicos" te ih postavi u službu (Reformationes ad 1391 - 1393). Radilo se očito o svećenicima koji su obavljali službu Božju na slavenskom jeziku. A iz arhivske građe XIV - XV st. vidljivo je da je bilo više takvih pozvanih (najamnih) svećenika iz Dalmacije i Hrvatskog primorja koji su vršili bogoslužje po seoskim župama dubrovačke nadbiskupije.

Ovi svećenici nazivlju se u dokumentima „presbyter chlavicus", katkada „presbyter chiurilize sclavi", „presbyter de populo"... Ne imenuju se dodatkom „glagolita" (što je osobito isticao pokojni Urban Talija tvrdeći da se ne radi o glagoljašima već o svećeniku „koji pozna narodni jezik i može obavljati duhovnu pastvu, što ne bi mogao činiti kad ne bi poznavao jezika onoga naroda komu je namijenjen") jer se ta riječ za svećenika glagoljaša upotrebljava tek u XVIII st.

Kako veli Marija Pantelić „dr Joseph Schuetz je ustvrdio da su popovi glagoljaši došli na dubrovačko područje sa svojim glagoljskim liturgijskim knjigama po zapadnom obredu i sa svojim čakavskim dijalektom i tu izvršili znatan utjecaj na dubrovački štokavski dijalekt" (Glagoljski brevijar popa Mavra iz god. 1460, Slovo 15 - 16 god. 1965, str. 103). Tako je pop Mavro iz Vrbnika na svom glagoljskom brevijaru zapisao: „To pisa pop Mavar iz Vrbnika kada stojaše v Konavlih poli Dubrovnika tisućnicu zgora pisanu". U Vrbniku ga se ne spominje 12 godina (od 1471 - 1483), što upućuje na to da je svih 12 godina boravio u Konavlima, vršeći onamo svećeničku službu (usp. Slovo 15 - 16, 1965, str. 102 - 103).

Iz raznih dokumenata osobito što ih je objavio pokojni kan. A. Liepopili, lako je zaključiti da je u Dubrovniku i na teritoriju Republike bilo vrlo mnogo svećenika koji su došli na dubrovačko područje, a obavljali su bogoslužje na slavenskom jeziku. Dokumentacija je sačuvala i njihova imena, kao i imena svećenika iz pastve, koji su u isto vrijeme bili „presbyteri sclavici", kao npr. D-m Andrija u Stonu, D-m Niko u Gružu, D-m Niko u Ratu, D-m Paluško u Šumetu, D-m Ratko i D-m Ivan u Župi, D-m Matko u Paklini, D-m Stjepan u Rijeci.

Moramo, dakle, zaključiti da je glagoljica bila u upotrebi u Gružu kao i u drugim nekim župama (Šumet, Rijeka, Zaton, Župa...). To nas posebno raduje, jer je glagoljica odigrala veoma važnu ulogu u osvješćenju hrvatskog naroda i kao tisućugodišnja baština katolicizma u nas znatno je utjecala da se na Drugom vatikanskom saboru ostvarilo uvođenje narodnog jezika u bogoslužje uopće.

GROBLJE

Poznato je da su se stari Dubrovčani ukapali u crkvama ili u neposrednoj blizini crkve i po samostanskim klaustrima (dvorištima).

Župa Gruž imala je još i svoje posebno groblje i to najprije pokraj stare matice Sv. Pankracija na Batali (gdje je nađeno mnogo grobova pri obnovi zemljišta i gradnji novih kuća) i kod bratimske crkve Sv. Mihajla „in arboribus" na Lapadu.

Osnivanjem Bratstva Sv. Đurđa god. 1436. pri istoimenoj crkvi na Boninovu (Tri crkve) stanovnici onog dijela Gruža nazvanog Vergat počeli su se sve više ukapati na groblju naokolo crkve Sv. Đurđa.

Poslije pada Republike (1808), kad su Francuzi zabranili pokapati u crkvama i bilo gdje u samom Gradu, vlastela dubrovačka odabrala su za posljednje počivalište već postojeće groblje kod crkve Sv. Mihajla na Lapadu.

Mali prostor pod trijemom, gdje su bile zajedničke grobnice, uglavnom bratima, nije bio dovoljan za obiteljske grobnice, zato se proširio prostor do crkve na bratimskom i općinskom zemljištu. Tu su među prvima sazidali grobnice vlasteoske obitelji: Sorgo, Gondola, Giorgi, Bosdari, Pozza, Gradi, Ghetaldi, Bona, Caboga, Bassegli-Gozze i Saraca.

Uskoro je i Bratstvo Sv. Mihajla podiglo nekoliko grobnica na ovom „novom groblju", zatim pojedine obitelji, manje ili više poznate. Tu su i grobnice starih pučanskih obitelji: Peršić, Suhor, Krile, Kordić, Domijan, Brili, i tolikih drugih. Tu je i grobnica za gruške župnike s natpisom: Sacerdotum ciners hic resurectionem expetant - Parochus Gravosanus A. D. 1886 paravit (Prah svećenika ovdje očekuje uskrsnuće - Župnik Gruža pripravio G.G. 1886). Nad grobnicom je velik barokni križ - spomenik. Nedavno

je oštećen, čeka na popravak. Pokojni župnik dum Mato Vodopić sa svojim bratom Nikom podigao je također grobnicu, dakako za svoje roditelje, jer je on kao dubrovački biskup sahranjen u kripti crkve Sv. Ignacija u Gradu. Još su dvije svećeničke grobnice: pokojnog don Joza Brilija (Don Jozo Brili, svećenik sebi i svojima ovaj grob postavi 1909), koji je umro u Trstu 1947. i tamo sahranjen i pisca ove rasprave (Dum Ivo Gugić, u Mihajlu parok, sebi i svojima 1956. „Uvijek ćemo biti skupa u Gospodinu"). Treba spomenuti da se ovdje uz grobnicu mnogih velikih muževa Dubrovnika nalazi i grobnica dr Koste Vojnovića, oca pjesnika Iva koji je najljepše opjevao ovo romantično groblje gdje sada uz brata Luja „sluša pjesmu uspavanku vjetra kroz arburatu - a da ne bi pak bili svegj sami, dovodio bi im (sv. Mihajlo) na razgovor jednoga po jednoga i one druge meštre i radnike umorne od vjekovitih oluja državne galije ‚Sloboda' - Knezove - Gospare" (I. Vojnović, Sv. Mihajlo).

Na groblju su i dva spomenika u obliku grobnice (sarkofaga): jedan obitelji Giorgija Natalija Pozze, 1852, i drugi Vlaha Radića (MDCCCLXIII), dobrotvora Gruža i Grada, po kojemu je obala u Gružu prozvana. Na grobnicu je dao uklesati natpis u kojem ističe kako je mnogo putovao, puno toga vidio i zaključuje: „pustite me u miru". Zanimljivo je da se bojao prividne smrti, da ne bi živ bio sahranjen. Na poklopcu grobnice uz kameni križ (nedavno otrgnut, trebalo bi ga iznova postaviti na svoje mjesto) dao je otvoriti četverokutnu rupu s pomičnim poklopcem da bi ga iznutra mogao prstom podići i oglasiti se. U šali je govorio da je to zato da može izlaziti dim ako bude odviše pušio.

Ovdje je i više bratimskih grobnica. Na dvijema bratimskim grobnicama uklesani su epigrafi dum Mata Vodopića: „Podigni, vidi, razmišljaj"; „Što je zemlje zemlji vratih, dušu i djela Bogu u ruke". Na grobnici njegovih roditelja i

brata Nika također je njegov epigraf: „Za malo nas smrt razluči - al za vieke raj će združit - ufamo".

Stari bratimski grobovi pod trijemom crkve nemaju posebne natpise. Ukoliko ih ima ili su na njima uklesani razni alati, to je zato da bi se znalo koji su bratimi po zanatu tu sahranjeni. Tako jedna grobnica s desne strane pred ulazom crkve ima uklesane razne alate. Smatra se da su to najstarije oznake alata na cijelom dubrovačkom području i dalje.

Ovdje se nalazi i jedna grobnica sa značajnim slovima, ako ne iz XIII, ali svakako iz XIV stoljeća. Radi se o grobnici obitelji Dobra. Dr Ljubo Karaman pročitao je taj natpis ovako: S/epultura/ de Dobra cu/m/ o/mn/ib/us/ suis e co/n?/ eredib/us/ et f/i/lia sua Cosuta (Grobnica Dobre sa svim svojima i s nasljednicima i kćerkom Košutom).

Neposredno uz ovu grobnicu s desne strane nalazi se grobnica novijeg doba označene brojem I, a poviše nje u zidu uklesan je ovaj natpis: In sepulcro numero I ante hanc ecclesiam jacent coniuges Michael marchio et Ursula merchionesa de Bona, functi vita die 20 Octobris 1827 et 14 Augusti 1831. (U grobu pod brojem I pred ovom crkvom počivaju supruzi markiz Miho i markizica Ursula de Bona završili život dne 20. listopada 1827. i 16. kolovoza 1831).

Naime, u obitelji Bona za dugo se držalo da njihovo prezime potječe od ritma i nizanja imena Dobra i da su u ovoj starinskoj grobnici sahranjeni njihovi preci. Zato su nakon donesene zabrane ukopavanja u Gradu, gdje je obitelj Bona imala obiteljsku grobnicu u koru crkve Male braće, navedeni supruzi Bona sagradili grobnicu uz onu starinsku „de Dobra".

Dr Ljubo Karaman misli da nije ispravno držati da bi to bila grobnica Dobra - Bona, već da su Dobra i Košuta (u natpisu) dva lijepa osobna hrvatska imena majke i kćeri. - U Dubrovačkom arhivu među oporukama iz XIII i XIV

st. ima više imena Dobra, a tako i Košute (Test. II, 18). U maticama Gruške župe iz XVII st. (ranije su uništene) imamo također imena Dobra i Košuta - domaća krsna imena.

Tu je i jedna oveća grobnica, na sredini trijema, a koja nas sjeća na žalosna vremena dalekih godina, osobito 1422, 1526. i kasnijih, kad je Dubrovnikom i njegovom okolicom vladala strašna pošast kuge. Smatra se da je najveći pomor kuge bio u god. 1526. Tada je umiralo više stotina ljudi na dan. Veliki strah vladao je u građanstvu, koje je u panici bježalo iz Grada. Senat je također napustio Grad i s mnogim građanima preselio u Gruž. Čuvari što ih je Senat ostavio u Gradu, pomrli su svi od reda, a tako i oni što su ih zamjenjivali. Za šest mjeseci, kako svjedoče Razzi, Ranjina i Crijević, pomrlo je više od 20.000 ljudi iz Grada i okolice.

Na spomenutoj grobnici stoji talijanski natpis od god. 1691. da se ova grobnica po naredbi gospode zdravstvenih činovnika ne smije nikada otvoriti. Naime, ovdje su sahranjeni mnogi od onih što ih je pokosila kuga, koja je onda harala Gradom i okolicom. Dokaz velikog opreza starih Dubrovčana od moguće zaraze.

Vrijedno je spomenuti da na groblju Sv. Mihajla počivaju poznati društveni i politički radnici: dr Marinica Giorgi, Niko Veliki Pozza i brat mu Medo, dr Rafo grof Pozza, Vlaho vit. de Giulli i Frano barun Gondola (posljednja trojica bila su načelnici Grada u drugoj polovici prošlog stoljeća).

Pisac ove rasprave na ovom je groblju sporovodio posljednjeg dubrovačkog vlastelina gospara Vita Gozza (1853 - 1950), čestitog građanina - rodoljuba i dobrog vjernika (nekadašnjega vlasnika poznatog vrta i ljetnikovca u Trstenom), te Luja Vojnovića (1846 - 1951), pisca dubrovačke povijesti i elegija u kojima je kao i brat mu Ivo opjevao ovo groblje i njegovu okolicu.

Stoljetni čempresi, usađeni rukom jednog gruškog žup-

nika, za koje se veli da su najveći ures dubrovačke okolice, a najkrasniji su oni na Lapadu kraj Sv. Mihajla, koji daju posebnu draž ovom romantičnom groblju.

Groblje Sv. Đurđa nazvano „Tri Crkve" (Tres Basilicae) po tamošnjim trima crkvama: Sv. Đurđa, Sv. Klementa i Sv. Apolinara (ove dvije su davno napuštene, služe za spremište crkve i groblja), gdje su se i Gružani ukapali, osobito poslije osnutka Bratstva Sv. Đurđa god. 1436, i ovo groblje ima također nekoliko grobnica znamenitih ljudi. Tu su pokopani poznati Dubrovčani: Ivo Natali (+1848), političar, Antun Kazali (+1894), pjesnik i osobito vrijedan spomena isusovac o. Ivan Marija Matijašević, kroničar i pisac nabožnih djela (1714 - 1781). Djelovao je u Dubrovačkom kolegiju, a poznat je i kao pučki misionar. Sakupljao je domaću povijesnu gradu, koja se danas čuva u knjižnici Male braće u Dubrovniku (sadrži više svezaka pod nazivom „Zibaldone"). Poznat je i po svojoj knjižici „Srce Presveto Jesusovo, zaljubljeno, časćeno, nasljedovano" (Mleci 1783). To je prva knjižica o štovanju Srca Isusova u nas. Njegova se grobnica nalazi u crkvi pred oltarom Srca Isusova, što ga je on sam dao podignuti. Kad je crkva bila popločana, grobna ploča je ukopana kraj drugih pobočnih vrata crkve, a nosi natpis: Exuviae - Joannis Mar. Mattei - Sac. Soc. Jesu - Qui aram in honorem SS Cordis Jesu - exexit. Natus 25 Juni 1714 - Mort. 7 Febr. 1791.

POGREBNI OBRED

Pogrebni obred u Gružu obavljao se uglavnom kao i onaj u Gradu u pučkim pogrebima. Pogrebu vlastelina prisustvovao je knez, ponekad biskup, svraćalo se u katedralu, a lijes su nosila vlastela.

Lijes su nosili bratimi ili mladež istih godina pokojnikovih. Okolo lijesa stajale su žene narikuše, koje bi rasplele kosu i od vremena na vrijeme polagale su je na mrtvaca, ljubeći mu ruke i obraz. Pred lijesom išle bi djevojčice raspletenih kosa s cvijećem u rukama. Nad grobom bi župnik ili koji redovnik održao pohvalnu riječ o pokojniku i zatim upravio prisutnima riječi ohrabrenja. Ako se ovo ne bi obavilo nad grobom, obavilo bi se poslije ukopa u crkvi.

Poslije toga bi muškarci pošli u kuću ožalošćenih da se okrijepe. Ženske su redovito išle u drugu kuću, odvojeno od muškaraca. I tu su uz članove obitelji ostajali i do tri dana.

Postojao je običaj da se mrtvaca iznosi iz kuće na druga, manja vrata (vrata smrti). Pazilo bi se i na to da se sprovodni križ ne prisloni na zid kuće, da ne bi tobože netko od ukućana skoro umro. Ako bi to križonoša ipak učinio, znalo se čuti negodovanje prisutnih a nerijetko bi mu dobacili i onu „otpala mu dabogda" (misli se na ruku zato što ne drži motku s križem). Uza sve to, malo pomalo i njih su privukli zvuci onog malenog zvona crkve što se rijetko ali žalosno razliježu po onoj ubavoj dolini... Tin-tan, tin-tan, kako to svima poručuje Ivo Vojnović u svom prvijencu „Perom i olovkom".

OSTALE CRKVE

Kao ono u Gradu, tako i u Gružu ima više crkava. Dubrovčani su gradili crkve, dok su drugi gradili tamnice. Crkve su bile „stražarnice" Gružu i Gradu (Baro Betera).

CRKVA SV. NIKOLE

Na padinama Srđa ispod Nuncijate, malo dalje od samog ulaza u Rijeku Dubrovačku, na Kantafigu, na uzdig-

nutom položaju s ograđenim popločanim dvorištem nalazi se crkva Sv. Nikole, zaštitnika pomoraca i putnika. Čini se da su ovaj položaj Svečeve crkve stari Gružani odabrali upravo zato da bi se odavde pod Svečevim okriljem otisnuli u svijet i sretni se vratili svojim kućama. Nešto ispod crkve nalazio se stari gruški škar, gdje su se gradili brodovi - mali i veliki, kojima su očevi, muževi i djeca plovili po dalekim morima.

O. Ivan Marija Matijašević D.I, tvrdi da je prvobitnu crkvu Sv. Nikole sagradio Šimun Benešić god. 1286. Bila je više puta oštećena i nanovo popravljena. Za sadašnju crkvu župnik M. Vodopić misli da je podignuta poslije velikog potresa (1667). C. Fisković naprotiv drži da je crkva građena 1527. (zidar Đivko Pavlov) što ukazuje i stil zrele renesanse s ostacima kasne gotike.

Crkva je jednobrodna sa svodastim nutarnjim krovom i polukružnim svetištem (apsidom) u kojem je smješten veliki (glavni) oltar. Na oltaru nalazi se slika Sveca - naslovnika crkve i drugih svetaca (rad Karmela Reggia). S lijeve strane nalazi se oltar sa slikom Srca Isusova, a na desnoj Kraljice Sv. Krunice. S lijeve strane ulazi se u sakristiju (mala prostorija, kasnija nadogradnja). Nad nutarnjim vratima crkve nalazi se drveno pjevalište.

Pročelje crkve nad polukružnim vratima (luneta) ima okrugli prozor, a na samom vrhu pročelja, uz rub krova nalazi se jednozidni zvonik s trima arkadicama u kojima su smještena zvona (sadašnja nabavljena god. 1924). Zvonik je na vrhu ukrašen s kamenim križem. Današnji zvonik podignut je god. 1924. prema starom dotrajalom zvoniku (rad Iva Colonne), a blagoslovio ga je župnik Nikola Zlovečera na dan Sv. Nikole iste godine.

Na zidu pročelja s desne strane ugrađena su dva kamena (nosači, konzole) na kojima je nekada stajala oltarna ploča izvanjskog oltara. Na ovom oltaru služila se sv.

4^x

misa u vrijeme kužne bolesti, a ponekad i pri porinuću brodova. Pripovijeda se da su misu s ovog mjesta pratili i stanovnici Lapada (s Lazareta i Gimana).

Prije dvanaest godina crkva je bila još uvijek važno pastoralno središte. Vjernici su se tu okupljali u raznim zgodama (na blagdan Sv. Kate, Sv. Lucije, Sv. Roka, Sv. Sebastijana, Sv. Antuna, na dane Bl. Dj. Marije), osobito za vrijeme božićne devetnice i u sve nedjelje i blagdane. Osobito se svečano slavio blagdan Sv. Nikole, kad je prisustvovao i biskup. Tada se pucalo, kao i pri porinuću broda, iz malog brodskog topa ili iz „maškula" (crkva je posjedovala jedan mali brodski top koji se sada nalazi u dubrovačkom Pomorskom muzeju).

Za ovu crkvu Ivo Vojnović slikovito veli: „da se sv. Nikola još u dni one posadio na Kantafigu, svegj dozivao meštre i radnike kad da počnu, da nestanu i da dovrše na škaru gradnju brodova, pa kad su ovi bili spravni da odlete, slavio bi im porinuće e da bi sretno pošli a sretnije se vratili pod slobodnim barjakom neslomivog Prkos-Grada" (Tri sveca).

NUNCIJATA

Druga javna crkva u Gružu jest zavjetna crkva na brijegu (više vodovoda) koji se po crkvi zove Nuncijata - Gospa od Navještenja.

U knjizi oporuka bivše dalmatinske Pokrajinske vlade zapisano je da je ovu crkvu god. 1445. dao podignuti Anđelko Ljutica (ex testo Angjeli de Lutica a. 1345. 5 Martii fol. 2). Prvobitna je crkva više puta popravljena, a kasnije u XV ili XVI st. crkvi je dodana i veća pokrajna kapela s lijeve strane. Na vratima kapele i na gotičkim prozorima nalazi se grb obitelji Sorkočević, a tako i na oltaru, koji je kasnije prenesen u stariju crkvu. Sada je u Sorkočevićevoj kapeli lijepa spilja s kipom Bl. Dj. Marije i sv. Bernardice

(lurdska spilja). U kapeli se od davnine obavljala pobožnost sv. Križnog puta.

Crkva ima malo zaobljeno svetište (apsidu), prelomljeni svod i dugi gotički prozor s desne strane. Na oltaru se nalazi slika Navještenja. Nekada je tu stajala drvena trodjelna slika (triptihon) koje se dijelovi sada nalaze uokvireni pokraj oltara. Bilo bi vrijedno da se obnove. Nad glavnim vratima je drveno pjevalište. Nad pročeljem je jednozidni (renesansni) zvonik s jednim otvorom za zvono. Osim glavnih vrata na sredini pročelja nalaze se i ona druga s lijeve strane koja vode izravno u Sorkočevićevu kapelu (Gospe Lurdske).

Nedaleko crkve nalazi se kućica (u ruševnom stanju) koja je služila za čuvara crkve. Nešto dalje nalazi se stara kuća u koju su smještali bolesnike od zaraznih bolesti, a kasnije umobolne. Ovaj kraj, naročito okoliš crkve, bio je odavna omiljelo izletište starih Gružana a i onih iz Grada.

CRKVA SV. KRIŽA

Crkva Sv. Križa nalazi se posred Gruža, prema glavnom lučkom pristaništu. Zna se da je god. 1437. Marin Biša poklonio zemljište da se na njemu podigne crkva. Crkva i samostan gradili su se od god. 1437. do 1450. Bila je smještena uzduž ceste (po duljini) s glavnim oltarom u pravcu Grada. Imala je tri oltara: s lijeve strane Sv. Obitelji, po sredini u četverokutnom prostoru (apsida) glavni oltar Sv. Križa, a s desne strane Sv. Vinka. Svi su oltari bili mramorni. Uz crkvu se nalazi visok zvonik - ponos staroga Gruža.

Crkva je stoljećima doživjela razne preinake. Godine 1941. u ratu je bombardirana i porušena. Zvonik je ostao čitav, ali su i samostan otaca dominikanaca s kojim je crkva povezana i samostansko dvorište (klaustar) u ratu veoma stradali. Na istom zemljištu, ali u suprotnom pravcu, tj. s pročeljem prema gruškoj luci a dužinom u pravcu brda podignuta je nova crkva uz stari zvonik god. 1954.

Sadašnja jednobrodna crkva ima jedan oltar, onaj iz porušene crkve na kojemu se nalazi krasno starinsko raspelo. Nad vratima je pjevalište kojega je ograda ukrašena umjetničkim djelom slikara Šerba. Uz glavna vrata na pročelju crkva ima i pobočna vrata koja vode u samostansko dvorište. Dvorište je unaokolo presvodeno arkadama nad kojima je prostrana terasa. Tu su također i pomoćne prostorije crkve, odnosno novoosnovane župe. Crkva je, kao i samostan, vlasništvo Dominikanskog reda. Od god. 1968. crkva postaje matična za novu župu Gruž. Župa se proteže u pravcu od Kantafiga prema župi Sv. Đurđa, tj. do bivše tramvajske stanice Lapad, preko Ulice JNA, bezimenom ulicom prema Srđu. Godine 1974. brojila je 4.200 duša.

Crkva ima nekoliko vrijednih slika: sv. Alberto (Tizian?), sv. Magdalena (Andrea del Sarto), sv. Franjo (Parmigiano) i druge. Ovoj crkvi pripada i križ kralja Stjepana Uroša I (1275 - 1321). To je poklon dubrovačkih trgovaca. Naime, kad je propala srpska država a njezine zemlje zauzeli Turci, dubrovački trgovci koji su tamo boravili, otkupili su ovaj križ i poklonili crkvi Sv. Križa u Gružu. Već od god. 1521. križ je naveden u imovniku samostanske crkve u Gružu. Godine 1618. križ je prenesen u crkvu dubrovačkog dominikanskog samostana da bi se unutar gradskih zidina bolje sačuvao. Svake godine na dan Sv. Križa (3. svibnja) donosio se u Gruž i nosio u svečanom ophodu.

Dan Sv. Križa Gružani su osobito svečano slavili. Poslije procesije koja bi se razvila uzduž gruške obale, župnik Gruža molio je s glavnog pristaništa nad morem za pokojne pomorce - utopljenike. Zatim bi se uz sviranje pogrebne koračnice spustio vijenac u more. Jutarnja svečanost završavala se s pjevanom sv. misom u crkvi Sv. Križa. Pred večer održavala se „svečanost stabla" (Duba). Uz zvukove

glazbe, pjesmu i pucanje trombuna, zapalio bi se „dub" na obali i krijesovi po obroncima. Obala se sjajila sva u krasnom svjetlu (luminacija) i palile su se „rokete".

Možda je ova „svečanost stabla" ostatak stare dubrovačke zabave koju bi Senat priuštio mladim plemićima, također na dan 3. svibnja svake godine. Posljednjeg dana mjeseca travnja posadilo bi se stablo, okićeno borovim granama, a trećeg svibnja uz neke molitve spalilo bi se, a zatim se nastavljala vesela igra.

Prostor pred crkvom resio je stoljetni platan (150 god). Imao je deblo od 5 m širine i šupljinu (od dotrajalosti) u koju su se mogle smjestiti 4 - 5 odraslih osoba. Zub vremena uništio ga je god. 1930. Pod platanom nalazio se zdenac za svakidašnju uporabu i kameno sjedište, nad kojim je bilo uklesano:

Uslon, vrutak, put, sjen mila,
Val, Krst ovdi i svet stan biva;
Gojni odihaj duha i tila,
Počini ovdir i použiva'.
1855.

Spomenut ćemo da u Razzinoj Povijesti Dubrovnika (str. 213) Jeličić u bilješci govori o tome da je Gruž prvobitno bio feudalno dobro benediktanaca i da su ondje imali gostinjac (konačište) Sv. Križa. Na dan Našašća Sv. Križa (3. svibnja) i na dan Uzvišenja Sv. Križa (14. rujna) primali su plodove i druge godišnje proizvode. Međutim, dr Ivan Ostojić, vrsni poznavalac benediktinskih samostana u našim stranama, napominje da nije mogao utvrditi kada i kako su benediktinci dobili Gruž i jesu li tu stanovali (Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, str. 471).

CRKVA SV. VLAHA

Na najljepšem položaju ubave Gorice na Lapadu smještena je crkva dubrovačkog obranitelja sv. Vlaha.

Sagrađena je god. 1347. O. I. M. Matijašević misli da je crkva podignuta na temelju oporuke Benedikta Gondole Marinova, od 3. veljače god. 1347. (Lib. dei Testamenti di Notaria fol. 33). Nije utvrđeno da li je crkva bila sagrađena ranije i da li su u Gružu postojale dvije Svečeve crkve, jer se u ispravi od 12. prosinca god. 1255. govori da je Miho Ranjina, sin Dobroslava, poklonio za crkvu „Sancti Blasii de Gravosio" srebrni kalež. Odatle don Stjepan Skurla zaključuje da je Svečeva crkva bila sagrađena ranije, pošto je Gruž darovao hrvatski kralj Stjepan (oko 1050). Što se tiče Gundulićeve oporuke, misli Skurla da je ova crkva „S. Blasii de foris" bila povišena ili samo popravljena ranija crkva. Tako i stan za koludrice (romitorij) kod crkvenog zemljišta „in custeria super via".

Koludrice (pobožne žene - redovnice) bile su smještene pokraj raznih dubrovačkih crkava da im budu čuvari i da se brinu za crkvu. U XIV st. spominju se koludrice kod Triju Crkava, Sv. Vlaha, Sv. Leonarda i Sv. Atanazija. Tako su se koludrice brinule i za crkvu Sv. Vlaha, ali god. 1667. u potresu izgube kuću koja se više nije nikada sagradila. Kasnije je kuću namjeravao ponovo podići vlasnik Gorice pok. Božo Banac. Po njegovu nalogu arh. Plečnik (1872 - 1957) izradio je nacrt za kuću i crkvu s velikim zvonikom, koji bi služio ujedno kao svjetionik (da svrati pozornost pomorcu na crkvu), jer su dubrovački brodovi prolazeći pokraj Gorice uvijek pozdravljali Svečevu crkvu i nije bilo pomorca ili putnika koji ne bi došao u ovu crkvu pomoliti se Svecu prije putovanja.

Crkva je zbog raznih nepogoda (i sklizava zemljišta) bila više puta popravljena. Godine 1472. potres je jako oštetio prednju stranu crkve, a sa Svečeva kipa otpala su dva prsta kako se i danas vidi. Dubrovačko vijeće tada je popravilo crkvu i oltar. Crkva je sasvim obnovljena god. 1856. kao što je vidljivo iz kamene ploče što je ugrađena nad crk-

venim vratima. Za vrijeme ovih radova kip Sv. Vlaha prenesen je u crkvu Gospe od Milosrda na Lapadu. Svečano je vraćen na Goricu 27. prosinca 1857.

U drugom svjetskom ratu crkva je bombardirana s mora 12. travnja god. 1944. i uvelike je oštećena. Nije bila više za uporabu, zato je Svečev kip prenesen u župsku crkvu Sv. Mihajla. Godine 1965. crkva je temeljito popravljena i 14. veljače (dan „Gorice Sv. Vlaha") svečano je otvorena s velikim ophodom iz Sv. Mihajla do Gorice. Mladi svećenički pripravnici nosili su kip Sv. Vlaha uz sudjelovanje brojnih barjaktara, lumbardijera i mnoštva vjernika. Tada je u unutrašnjosti crkve (s desne strane) postavljena i spomen-ploča na kojoj je napisano:

Drevna crkva Sv. Vlaha na Gorici
simbol prošlosti grada Dubrovnika,
spomenik njegove vjere i nade,
bombardirana 12. travnja 1944.
obnovljena u doba Drugog vatikanskog sabora
i na dan svečanosti Sv. Vlaha na Gorici 14. veljače 1965.
povraćena kultu,
velikim marom pomoćnog biskupa i lapadskog župnika
msgr Iva Gugića i doprinosima vjernika,
za biskupovanja
msgr Pavla Butorca

Crkva je sagrađena na sklizavu zemljištu i zbog toga se često oštećuje. I danas čeka na popravak.

Ima jedan oltar iza kojega je polukružna sakristija (apsida). Na oltaru se nalazio samo Svečev kip, a kasnije mu je dodana drvena deveterodijelna slika (poliptih, sa slikama svetih: Petra, Nikole, Bl. Dj. Marije, Roka, Đurđa, Lovre, Jerolima, Kristofora i Sebastijana), rad dubrovačkog slikara Stojka (Gojka), XIV st. Iz nepoznatih razloga slika je u prvom svjetskom ratu bila uklonjena i podignut oltar od

lijevanog kamena s malom udubinom za Svečev kip. Slika je rastavljena na devet dijelova i zatim porazmještena na ogradu drvenog pjevališta nad ulaznim vratima. Poslije bombardiranja crkve god. 1941. pjevalište je srušeno, slike popravljene i sastavljene u prvobitnu cjelinu. Danas ponovo okružuju kip Sv. Vlaha na njegovu oltaru.

Crkva, kao zavjetno svetište, ima više pohranjenih uspomena (uglavnom male srebrne pločice s raznim slikama). Mnoge su propale za vrijeme bombardiranja. Preostale spomen-tablice poredane su unaokolo kipa Sv. Vlaha i prave lijepu pozadinu. (U crkvi se čuva i „trombun" pokojnog Vlahušića što ga je tu ostavio u znak zahvale što je ostao neozlijeđen u času kad mu se za vrijeme pucanja „tronbbun" gotovo prelomio).

Na lijevom i desnom zidu crkve nalazi se po jedan veći polukružni prozor (lijevi gleda na Gospino polje a desni na more). Nad pročeljem se nalazi jednozidni zvonik s jednom arkadicom za zvono. Zvono je u prvom svjetskom ratu odnešeno, zato je zamijenjeno s novim god. 1924.

Glavna svečanost u ovoj crkvi slavi se prve nedjelje poslije blagdana Sv. Vlaha (danas poslije Svečeve proslave u Gradu). Toga dana uz vjernike Gruške župe dođu i oni iz Grada s mnogim barjacima praćeni glazbom i trombunašima. Dočeka ih gruški župnik koji s crkvenih vrata sve blagoslivlje krštenom vodom, dok barjaktari obavljaju „klanjanje" ili „izvijanje" barjaka. Slijedi sv. misa uz obavezan govor i pjevanje Svečeve himne. Poslije mise je „grličanje". Vjernici se zatim razmjeste u skupinama, okrijepe s onim što su sobom donijeli ili su tu nabavili kod prodavača, zapjevaju i nauživaju svježeg gorskog i morskog zraka. U određeno vrijeme, a prije podnevne mise u Svečevoj crkvi u Gradu, svi okićeni s borovim grančicama, u skladnim dvoredovima vraćaju se u Grad. Barjaktari pozdravljaju Grad izvijanjem barjaka na Pilama, a trombunaši svojim „salve".

Povorka uđe u Grad, pred Svečevom crkvom obavi se posljednje razvijanje ili klanjanje barjaka i time je svečanost „Gorice" završena.

Ivo Vojnović u svojoj viziji za crkvu Sv. Vlaha na Gorici veli: „On, gospar od kuće... poleti jednog dana do Gorice usred pinja, otkle i on ugleda napokon kako se nebo s morem ljubi, pa tu sazida sebi kapelicu i, doviknuvši Sv. Nikoli na škaru: ‚Sad ćeš ti mene čuti!' - stade i on s Gorice pozdravljati i blagosivati svaki brod, koji bi Sv. Nikola sa svoga škara u svijet turnuo" (Tri sveca).

CRKVA SV. ANE

Još jedna crkvica nalazi se na Gorici. Nedaleko crkve Sv. Vlaha prema zapadu nalazi se crkvica Sv. Ane.

Za podatke o ovoj crkvici zahvalni smo o. I. M. Matijaševiću koji je, kako smo vidjeli, sve bilježio, istraživao, sakupljao pa nam je tako u svomu Zibaldonu (200 II, br. 416 str. 259 - 260) zabilježio i ono što se odnosi na crkvicu Sv. Ane.

Crkvicom je upravljala obitelj Primović. Poslije velikog potresa ova je obitelj uvrštena u popis pučana. Posljednji njihov potomak bio je F. Antun Primović, biskup trebinjski, Mrkane i Bobare (1669 - 1702). Ovaj su naslov nosili trebinjski biskupi po malim otocima Mrkan i Bobara - jedinim ostacima biskupije, pošto je Travunja izgubila svoju samostalnost, a njome su zavladali Nemanjići. Uroš I, Nemanjin unuk, potjerao je trebinjskog biskupa Salvija, 1253, i ovaj se nastanio u Dubrovniku. Kad su Dubrovčani dobili Konavle, povratili su trebinjskom biskupu god. 1477. otočić Molunat - stari biskupski posjed. Nasljednim pravom kasnije je upravu crkvice dobila obitelj Stojković (Stay).

Crkvica je bila u vrlo lošem stanju. Godine 1722. crkvicu je pregledao Ivan Stojković i zaključio da bi bilo najbolje crkvicu zatvoriti, a njezine predmete pohraniti u Gradu, jer nije imao novčanih sredstava za obnovu crkvice.

Godine 1894. ipak je crkvica popravljena i uređena za bogoslužje, kako to svjedoči i spomen-ploča na njezinu pročelju:

Spomenik pobožnosti
Ane ud. Vulićević
D.P.S.
G. 1894.

Dakako da je crkvicu i kasnije trebalo popravljati. Za vrijeme uprave Gruškom župom pisca ovih redaka, 1948. postavljen je novi krov, ožbukani su zidovi i obojeni, a stari okvir oltarne slike zamijenjen je s novim.

Crkvica ima malo polukružno svetište (apsidu) koje je okrenuto prema Gradu. Ono nas podsjeća da je ova crkvica starija od obližnje crkve Sv. Vlaha. Krov je ovalan a nad njim je postavljen crijep. U blizini oltara s obiju strana zidova nalazi se po jedan gotski prozor. Nad ulazom je manji okrugli prozor, a nad njime na vrhu pročelja mali jednozidni zvonik s jednom arkadicom u kojoj je zvono.

Na uzidanom oltaru, koji je pregrađen s pomičnim prednjim pokrovom (antipedijem), nalazi se slika novijeg vremena. Prikazuje sv. Anu kako poučava svoju kćer Bl. Dj. Mariju u Sveto pismo, a sa strana su likovi sv. Alojzija i sv. Roka. To su ujedno sveci koji se posebno štuju u ovoj crkvici. U te dane župnik je dužan služiti sv. misu uz sudjelovanje vjernika.

GOSPA OD MILOSRDA

Kad se iz Grada pređe Boninovo, glavna cesta vodi ravno u Gruž, a druga na lijevo ispod Montovjerne vodi prema krševitoj glavici ispunjenom borovom šumom, gdje se opa-

sana visokim zidom nalazi crkva Gospe od Milosrda. S lapadske strane dolazi se do crkve cestom što vodi od Sv. Mihajla ispod Gorice (danas Put bratstva i jedinstva). Ovu je cestu u svoje vrijeme proširio „o svom trošku" knez Lichtenstein. Danas se do crkve može doći i „Putem Iva Vojnovića".

Dubrovački kroničari spominju više puta crkvu Gospe od Milosrda. Ne zna se tko ju je i kada sagradio. Crijević je nazivlje „perantiqua" (prastara). U Arhivu Biskupske kurije u Dubrovniku ima također dosta podataka o ovoj crkvi.

U XVI st. crkva je bila već veoma trošna, zato Dubrovčani odlučiše popraviti i povećati crkvicu. Iz oporuke Alojzija Gigliattija iz god. 1598. (u Dubrovačkom arhivu) doznajemo da je on dao napraviti velika drvena vrata. A iz oporuke Martolice Drage Crijevića iz god. 1608. vidimo da je zapisao crkvi „vrh od zdenca, nešto kamena i komad praga".

Sadašnja crkva dogradena je u XVII st. za vrijeme Fabijana Tempestiva, dubrovačkog nadbiskupa (1603 - 1616). Doživjela je više nezgoda i zbog toga je često popravljana. Već u potresu od god. 1667. bila je jako oštećena (tada je za vrijeme mise poginuo franjevac o. Donat). Na blagdan Male Gospe (glavna svečanost ove crkve), 8. rujna god. 1771. udario je grom, oštetio crkvu, zvonik i stan kapelana.

Na podnožju Gospine slike glavnog oltara piše na latinskom jeziku da su: 1806. 19. lipnja barbari bezdušno iznakazili ovu sliku, a iste godine 15. kolovoza popravili su je dušobrižnici.

U noći od 21. na 22. veljače god. 1903. provalili su nepoznate osobe u crkvu s namjerom da je opljačkaju i počinili su manja oštećenja. Takovih pojava bilo je i kasnije.

Crkva se sastoji od svetišta (apside), četverouglaste lade s glavnim vratima na pročelju i pobočnim vratima s lijeve i

desne strane. S desne strane glavnog oltara nalazi se „riznica" (sakristija) s otvorom (prema svetištu) i gvozdenim rešetkama.

Pretpostavlja se da je današnje svetište prvobitna mala crkva koja je imala samo jedan oltar. Pročelje se nalazi prema zapadu. Nad glavnim vratima je udubina (luneta) s trima kamenim ružama. Kasnije je tu ugraden lik Majke Božje s Djetetom. Naviše je okrugli prozor s nekoliko kamenih stupića. Pročelje svršava s jednozidnim zvonikom koji ima tri otvora za zvona (dvije arkadice u istom redu a treća povrh njih).

Unaokolo crkve na podnožju vanjskih zidova ugraden je zid - kamenito sjedalo. Crkva je spojena s malim hodnikom, koji vodi od pjevališta (nad glavnim vratima) do male kućice (stana upravitelja crkve). Danas je tu veliki samostan otaca kapucina.

Unutrašnji zid crkve, a to je pročelje svetišta (apside), ima izbočene ukrasne oblike a u sredini natpis:

MARIA
Mater gratiae Mater misericordiae
protege nomen tuum
invocantes
MDCCLX

Nutarnji okviri prozora takoder su ukrašeni izbočenim oblicima.

Glavni oltar doživio je više promjena. Ne zna se iz koje je godine prvobitni oltar, kao što se ne zna ni za godinu gradnje crkve. Zna se da je god. 1629. postojao oltar Blagovijesti, koji je podigao dubrovački plemić Mato Gjonov Gradić. Godine 1914. bio je uklonjen glavni oltar i naručen novi, ljepši.

U spisima nadbiskupskih pohoda iz druge polovice XVII st. spominju se još ovi oltari, poredani sa svake strane

po dva: Sv. Antuna Padovanskoga (dar Frana Kaluderca), Gospe od Ružarija, Porođenja Gospina (dar obitelji Sorkočević) i Gospina Uznesenja (dar obitelji Gledović). Ovaj posljednji oltar kasnije je zamijenjen s oltarom Sv. Križa. Dolaskom otaca pijarista u Dubrovnik (1776) postavljen je i šesti oltar u čast njihova utemeljitelja sv. Josipa Calasanza (kod popravka crkve i pjevališta prije drugog svjetskog rata ovaj je oltar uklonjen. Oltarna slika čuva se u obližnjem samostanu otaca kapucina. Ovom prigodom uprava crkve nabavila je lijepe i čvrste crkvene klupe).

Godine 1721. postavljena je na glavnom oltaru nova Gospina slika (ranija dotrajala) koju je izradio Pero Mattei Dubrovčanin. Kasnije je pokrivena srebrnim pozlaćenim plaštem (djelo Luka Vokativa, težak 38 unča, a za plaću dobio je 28 dukata. Tako je zabilježio o ovoj slici kapelan crkve Niko Koprvica). Srebrni pokrov slike danas se ne nalazi na Gospinoj slici. Ispod slike nalaze se tri grba (prvi je obitelji Sorgo).

Po nutarnjim zidovima crkve poredani su srebrni i drugi zavjeti, osobito slike - zahvalne uspomene dubrovačkih pomoraca. Važnije slike, koje nemaju osobitu umjetničku, ali zato veliku povijesnu vrijednost, smještene su u posebnoj prostoriji samostana otaca kapucina, čuvara crkve.

U staro doba svaki dubrovački brod, kad bi plovio pokraj „Gospe od Milosrda", pozdravljao je crkvu gruvanjem topova i mužara. Brodari su pozdravljali crkvu spuštanjem i dizanjem zastave i svojim molitvama. Spašeni u mnogim sudbonosnim olujama, kad bi se sretni vratili kući, u znak zahvalnosti i za spomen potomcima postavljali bi na zidove crkve slike svojih brodova. Iz ovih slika danas se mogu „čitati" mnoge strane povijesti dubrovačkih pomoraca i dubrovačke mornarice. Njima Dubrovnik duguje najveći dio svoje moći i blagostanja. Da im se uspomena ne zatre, donosimo popis zavjetnih slika na kraju ove rasprave.

Ne samo pomorci - putnici nego i ostali vjernici u velikom broju hodočaste ovom Gospinu svetištu. Tu su prije polaska dolazili i dubrovački poklisari Republike da se pred Gospinom slikom pomole za sretan put i uspjeh kod moćnog islamskog vladara.

Kao upravitelji crkve u početku su bila dva dubrovačka senatora, a čuvarice su bile trećoretkinje - dominikanke. Imale su stan u blizini crkve (posljednja trećoretkinja bila je Frane Živić, umrla god. 1877). S dopuštenjem Nadbiskupske kurije od 13. studenoga god. 1692. kod ove crkve osnovana je kapelanija. Prvi kapelan bio je Ilija Findela. Za njega je uskoro sagrađen i mali stan (kasnije gospodarska kuća). U XVIII st. tu je kao kapelan djelovao Nikola Marci (1718 - 1806), pisac epske pjesme „Život i pokora sv. Marije Egipkinje" (Dubrovnik 1791).

U drugoj polovici XIX st. uprava crkve povjerena je isusovcima, zatim pijaristima. God. 1913. nastupili su kao upravitelji oci kapucini Hrvatske pokrajine. Oni su već na početku svoga djelovanja velikim marom vodili upravu crkve, uredili okoliš, obradili „Gospino polje", započeli i sretno dovršili gradnju lijepoga velikog samostana. Temeljni kamen, kako se dobro sjeća pisac ove rasprave kao osmogodišnji dječak, blagoslovio je u prisutnosti velikoga broja građana dubrovački biskup dr Josip Marčelić (1894-1928). Bilo je to 24. svibnja god. 1928. U kamen-temeljac položena je pergamena s ovim sadržajem:

> U ime Božje i Presvetog Trojstva Amen. Na vječnu uspomenu! Za doba kad je na Rimskoj Stolici bio Njegova Svetost Papa Pio XI - I vladao Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca Njegovo Veličanstvo Aleksandar I Karagjorgjević - A načelnikom dubrovačkim bio dr Miho Škvrce - Dana 24. svibnja 1928. godine - Biskup dubrovački dr Josip Marčelić - Blagoslovio i postavi ovaj - Temeljni kamen samostana redovnika sv. Frana kapu-

cina Ilirske provincije - Pod upravom provincijala o. Lina Prah - U prisutnosti redovničke obitelji, ostalog svjetovnog i redovnog klera i pobožnog svijeta - Sakupljenog oko ovog starodrevnog svetišta Bl. Gospe od Milosrda - Bogu hvala!

Crkva je imala i svoju „Bratovštinu Gospe od Milosrda", koju je odobrio nadbiskup Rajmund Gallani (1722 - 1727) 17. travnja god. 1723. Danas postoji „Društvo Naše Gospe od Milosrda".

Od god. 1806. ispod crkve u „Gospinom polju" bilo je groblje za vjernike i čuvare crkve. Kasnije je to bilo vojničko groblje.

Godine 1968. na crkvenom zemljištu, nedaleko od samostana otaca kapucina, sagrađen je lijep „Samostan Svete Obitelji" sestara Služavki Maloga Isusa, Splitske provincije. Sestre se brinu za spremanje i ures crkve, vode domaćinstvo otaca kapucina, njeguju iznemogle starice i pomažu u katehetsko-pastoralnom radu. Samostansku kapelu ukrasio je svojim velikim mozaikom akademski slikar Ivo Dulčić (1916 - 1975).

KAPELA SV. JOSIPA

Godine 1974. oci franjevci (Mala braća) kupili su privatnu zgradu na Putu Južne dalmatinske brigade 46, i tu otvorili samostan s javnom kapelom Sv. Josipa. Oci franjevci katehiziraju, vode Treći red sv. Franje, vrše vjerske obrede i pomažu u vjerskim potrebama brojnim vjernicima nastanjenim u Vali od Lapada i bližoj okolici. Samostan je značajan pastoralni centar u župi Sv. Mihajla.

POLUJAVNE (PRIVATNE) CRKVICE

Pored onih javnih crkava u Gružu ima više privatnih crkvica. One su redovito u sklopu starih dvoraca - ljetnikovaca. Neke još i danas služe (povremeno) bogoslužju, a neke su posve napuštene. Nabrojit ćemo ih počevši od Kantafiga do Lapada.

Odmah na Kantafigu, u blizini željezničke stanice, na protivnoj strani uz kuću obitelji Šoletić nekada obitelji Hrtica, na rubu ceste nalazi se crkvica Sv. Antuna. Crkvica je napuštena, a njezina oltarna slika bila je pohranjena u crkvi Sv. Nikole na Kantafigu, danas se nalazi u crkvi Sv. Mihajla na Lapadu.

Također na Kantafigu, u blizini nekadašnjeg škara, u dvorištu dvorca Natali s desne strane nalazi se dobro očuvana crkvica s kosim krovom, lijepe kamene građe. Pročelje gleda prema dvorcu. Nad njim je mali jednozidni zvonik s jednom arkadicom za zvono. Nad vratima je ploča s ispupčenim slovima Kristova imena (monogram). Crkvica je služila za vjerske potrebe obitelji Natali, kasnije obitelji Poco-Sorgo-Mirošević. U njoj se već davno ne vrši bogoslužje.

Na terasi Gundulićeva dvorca, danas obitelji Kesterčanek, smještena je vrlo lijepa i dobro očuvana crkvica Sv. Ivana Krstitelja. Ima krasnu kupolu sa svodnim završetkom. Vrata i prozori ukrašeni su cvjetnim vijencima. Pročelje gleda prema Lapadu. Pokraj crkvice u vrijeme Dubrovačkih ljetnih igara prikazuje se dio Vojnovićeve „Trilogije" - „Na terasi". Crkvica ponekad i danas služi za bogoslužje.

Malo dalje od dvorca Gundulić nalazi se dvorac obitelji Bona. U dvorištu pred zgradom s desne strane nalazi se crkvica Bl. Dj. Marije. Ima bočna vrata, a oltar je okrenut prema moru. Crkvica je dobro očuvana. U vrijeme dok se gradila sadašnja crkva Sv. Križa u Gružu (1954), župnik

Gruža obavljao je u ovoj crkvici službu Božju za potrebe vjernika jednog dijela stanovništva, dok su oci dominikanci istodobno obavljali bogoslužje u crkvi Sv. Nikole na Kantafigu. Crkvica danas služi za prigodne vjerske potrebe obitelji Bona.

Na samom svršetku gruške luke, na terasi dvorca Gradi (nekada Sorgo, Pucić), uzdiže se također lijepa crkvica Velike Gospe. Pročelje je smješteno u pravcu Lapada. Nad njim je mali jednozidni zvonik s jednom arkadicom i zvonom. Na sredini krova dominira lijepa osmerokutna kupola, slična onoj na crkvici Gundulićeva dvorca. Crkvica je dobro očuvana.

Preko puta, koji graniči s bivšim Prvim dalmatinskim trgovačkim društvom (danas Radeljević) i vrtom vile Vujić, tu u vrtu nalazi se samostalna crkvica lijepe kamene grade. Pročelje gleda prema Gradu. Ima kosi krov (na dvije vode). U njoj se već davno ne vrši bogoslužje.

Put Konala, uz kuću obitelji Srinčić, nalazi se samostalna crkvica slična onoj u vrtu vile Vujić.

Na lapadskoj strani na Batali prva od postojećih crkvica jest ona u dvorištu dvorca Getaldi-Gondola-Sorgo. Dvorac je nekada pripadao isusovcima iz Dubrovačkog kolegija koji su crkvicu posvetili sv. Franji Borgiji. Dolaskom skolopa u Dubrovnik dobili su u posjed dvorac na temelju ugovora Dubrovačkog senata god. 1776. Zatim je postao vlasništvo masona, a danas obitelji Zago. Crkvica je ugradena u lijevom izbočenom krilu dvorca. Ulazi se odmah iz predvorja. Prema vratima smješten je običan oltar na kojemu je slika sveca srednje veličine. S lijeve strane oltara nalazi se prozor, a s desne vrata sakristije. Uz pomoć i razumijevanje obitelji Zago pisac ovih redaka crkvicu je popravio, proširio vrata sakristije da bi se dobio veći, potrebni prostor za vjernike i povratio kultu god. 1950.

Također na Batali, u prekrasnom dvorcu obitelji Dordić (kasnije Sorgo-Sorkošević a danas Historijski institut), u dvorištu dvorca (na stražnjoj strani) nalazi se samostalna crkvica Sv. Križa. Zahvaljujući Historijskom institutu crkvica je stručno obnovljena i dobro sačuvana.

Posve mala kućna crkvica Sv. Obitelji nalazi se u kući obitelji Pitarević „Kraj ribnjaka" na Lapadu.

U blizini na zemljištu obitelji Krampus postoji i danas samostalna crkvica okrenuta prema ulazu gruške luke. Ima svodasti krov, okrugli prozor nad vratima i dva bočna prozora. Već odavno u njoj se ne vrši bogoslužje. Služi za privatan stan (stanari su postavili u središtu drveni pod, tako da im gornji prostor služi za spavaću sobu).

Dvorac Luke Pozze (danas Mitrović-Kosor) ima na stražnjoj strani samostalnu crkvicu koja je dobro uščuvana. Slična je drugim malim crkvicama.

U dvorcu obitelji Đordić (danas hotel „Lapad"), odmah kod ulaza s lijeve strane, uz cestu unutar ogradnog zida nalazi se dobro uščuvana, ali davno napuštena crkvica (služi za kuhinju hotela).

Idući lapadskom obalom prema ulazu u grušku luku uz dvorac „Solitudo" nalazi se na povišenom mjestu crkvica Bl. Dj. Marije. Okrenuta je prema ulazu luke. Nad vratima je mali jednozidno zvonik s jednim zvonom. Crkvica je sve do svršetka drugoga svjetskog rata služila za bogoslužje, a bogoslužje su vršili oci dominikanci iz gruškog samostana.

Na sredini lapadskog poluotoka, u polju (danas Bulevar Lenjina) na zemljištu obitelji Rašica nalazi se samostalna i dobro uščuvana crkvica Sv. Marka. I ta je slična drugim samostalnim crkvicama.

U dvorcu Rašica (pod Petkom) nalazi se crkvica dvorca. Nad vratima u polukružnoj udubini (luneti) nalazi se slika evandeliste. Čini se da danas o njoj nitko ne brine jer se počela rušiti. Bili bi potrebni žurni popravci.

Ispod Gorice (na Medarovu) u dvorištu nekadašnjeg

dvorca obitelji Sorko-Katlan, odmah kod ulaza s lijeve strane, nalazi se crkvica okrenuta prema Petki posvećena Sv. Nikoli. Ima jednozidni mali zvonik s jednom arkadicom za zvono. Na lijevoj strani pročelja ugrađena je spomen-ploča po kojoj se vidi da ju je sagradio god. 1286. Šimun Benesa Andrija, koji je oporukom odredio da se crkvica ima uzdržavati od prihoda obližnjeg vinograda (zemljišta). God. 1772. oštećena je od udarca groma. Crkvica je od Benesse prešla u vlasništvo obitelji Sorgo-Katlan i ovi su oltarnu sliku prenijeli u Grad, u kuću Petra Sorga, u stan njegove udovice Orsule. Posljednji potomak ove obitelji sin Điva, nazvan „Vrag" (zbog ružna lica), prodao je crkvicu i zemljište Petru Opuriću, trgovcu iz Hercegovine. Od ovoga je sve to kupila Mileva Konstatinović i opet prodala drugovima Kalefatović-Kolić-Perić, a od njih je zemljište i crkvicu otkupio Božo Banac, koji je obnovio dvorac, crkvicu i imanje. Za uredno održavanje crkvice osobito je bio zaslužan pok. Josip Alborghetti, upravitelj imanja i dugogodišnji crkovinar Gruške župe. Anonimnog dubrovačkog pisca (franjevca-svećenika) iz prošlog stoljeća ova je crkvica nadahnula u obradi lijepe pripovijesti „Osveta". Pripovijest obiluje mnogim važnim povijesnim podacima.

RAZVALINE STARIH CRKVICA

Zub vremena, a osobito veliki potres, uništio je mnoge od brojnih gruških crkvica. Njihovi ostaci sve više nestaju, bilo da ih novi vlasnici sravnjuju sa zemljom, bilo da ih neodgovorni ruše i odnose njihovo kamenje za druge, nove gradnje. Donosimo podatke o nekim njihovim ostacima.

Već smo govorili o staroj župskoj crkvi SV. PANKRACIJA na Batali, koja je propala ujedno sa župskom kućom u velikom potresu. U njezinoj blizini nalazila se crkvica SV.

FOSKE u današnjem vrtu obitelji Suhor. I ova je propala u potresu god. 1667. Tu je, kako je već rečeno, bilo i groblje. Obitelji Kolumbić i Suhor koje su tu podigle svoje kuće, našle su ostatke grobnica (kosti, križiće i medaljice). Gdje je sada kuća obitelji Suhor, nekada se nalazio dvorac obitelji Gradi. Dvorac je, kao i crkvica Sv. Foske, propao u potresu. Postoji tradicija da se tu nalazio i benediktinski samostan. Današnje arkade terase kuće pok. Stijepa Suhora kao da nas navode na to. Međutim, I. Ostojić u svom opsežnom djelu o benediktincima u Hrvatskoj ne navodi samostan na tom mjestu. Još zapadnije, na Gimanu bila je crkvica Sv. Geminiana.

Na lijevoj lapadskoj strani, tj. uvale Sv. Martina ispod Male Petke na zapadnoj strani, nalazila se crkvica SV. MARTINA biskupa. Po njoj uvala od Lapada dobi ime Sumartin. Tu je bio „Lapes maris" po kojemu je od davnine nastalo ime Lapad (dio Gruža). O. I. M. Matijašević navodi da je crkvica već u njegovo vrijeme bila ruševina (Zibaldone). U Dubrovačkom statutu iz god. 1272. spominje se ova crkvica Sv. Martina, koja je bila zasebna opatija sa svojim opatom. Propala je vjerojatno u potresu. Danas je od nje ostalo samo nešto razvalina. Po razvalinama (i još drugima) moglo bi se zaključiti da je Lapad stariji od Gruža.

Nedaleko crkvice Sv. Martina nalazila se crkvica SV. MARIJE MANDALENE. Razvaline crkvice vide se i danas. Crkvica se spominje u oporuci vlastelina Martina Menze (Menčetića) iz god. 1346. U oporuci je odredio da se svake godine u crkvi Sv. Martina i Sv. Marije Mandalene moraju služiti tri mise. I ta je crkva propala u velikom potresu. Tu je lijepa mala uvala, gdje su nekada ribari istezali mreže i lade. Danas je privlačno mjesto za kupanje. Po crkvici Sv. Marije Mandalene ovaj se predio zove Mandalena.

Pod Velikom Petkom (Mons acutus - oštri vrh) upravo ispod dvorca Đura Rašice (danas Međunarodni studentski

kamp) vide se ostaci crkve SV. IVANA EVANDELISTE. Spominje se također u oporuci Martina Menze iz god. 1346. u kojoj oporučuje svoj vinograd (nekadašnje vlasništvo Ivana de Prokula) da se mora ustupiti svećeniku koji će tu stanovati i vršiti službu Božju u crkvi Sv. Ivana. Po današnjim razvalinama možemo zaključiti da je crkva bila većih razmjera.

Svakom Dubrovčaninu dobro je poznato da se jugozapadno od Gruža na Lapadu izdiže malo brdo Petka (Mala i velika Petka). Visoko je 190 m nad morem. Dobilo je ime po crkvici SV. PETKE, koja je krasila vrhunac brda. Pripovijeda se da je na istom mjestu bio hram božice Venere, i da je u doba kršćanstva na njegovim ruševinama podignuta crkvica u čast Sv. Petke. Crkvica se spominje u mnogim knjigama Dubrovačkog arhiva i to prema latinskom ili talijanskom jeziku: „S. Veneranda" ili „S. Venera". Po štovanju sv. Petke u Gružu, koju osobito štuje Istočna Crkva, pok. Vicko Adamović (kao i za neke druge gruške crkvice) zaključuje da se prema ovom kultu radi o stanovnicima pravoslavne vjere. Međutim, poznato je da se sv. Petka štuje i na Zapadu, osobito na otoku Siciliji pod imenom sv. Venere. Grci štuju sv. Petku pod imenom Paraskeva (slično u nas pravoslavni „sveta Petka Paraskevija"). Prema legendi svetica je dobila ime kod rođenja, jer se rodila na Veliki petak. A Crkva taj dan zove Parasceve - priprava. Latinci su zvali petak dies Veneris (tal. venerdì). - U rimskom martirologiju imamo sestre mučenice iz drugog stoljeća „Parasceve et Cyriaca", gdje se spominje i sv. Veneranda, mučenica u Galiji za cara Antonija Pija (138 - 161). Martirologij ne spominje mučenicu Veneru, pa se može zaključiti da se pod imenom Venera i Veneranda podrazumijeva ista mučenica. - Crkvica Sv. Petke u Gružu (Lapadu) vrlo je stara, jer je tu bila već u XV st. a možda i ranije. Uz nju je bila kuća za pobožnog pustinjaka. Danas se tu nalaze još samo zidovi ruševne crkvice i temelji kuće uz crkvicu.

Dubrovački pjesnik Ivo Vojnović opjevao je Petku. U svojim prvim pjesničkim zrakama veli:

„Kad sunce kruni zlatnijem vijencem Petku
i sjajnijem plaštom kiti svete mire. –
tad, zbogom tugo! – Vedru snagu ćutim,
što Slobodan sam, jer sam Dubrovčanin."
(Gundulićev san)

Na putu između Gorice i Gospina polja (Gospe od Milosrđa), na zemljištu što se i danas zove „Biskupija" (jer je tu uz kuću obitelji Bobali dolazio na ljetovanje dubrovački nadbiskup), nalazila se crkvica SV. GRGURA VELIKOGA. O. I. M. Matijašević navodi da je tu bila i kuća koludrica, koje su se brinule za ovu crkvicu. Vidjeli smo da je postojao taj stari običaj o brizi za dubrovačke crkve. Posljednji potomak obitelji Bobali Franjo Marija oporukom od 11. ožujka god. 1771. zemljište i kuću ostavio je svetištu Gospe od Milosrđa. Crkvica je bila bez uobičajenog polukružnog svetišta (apside), kako se vidi po njezinim ostacima. Već je bila u ruševnom stanju i nije se popravljala, zato je ondašnji upravitelj crkve Gospe od Milosrđa don Nikola Koprivica prenio drvenu oltarsku sliku u crkvu Gospe od Milosrđa.

Povише Puta Iva Vojnovića, na brežuljku zvanom Lunardo (prema Gospi od Milosrđa), nalazila se crkvica SV. LEONARDA i uz nju stan za koludrice. Crkvica se spominje u oporuci Paska Binzolija god. 1326. Kad su skolopi upravljali crkvom Gospe od Milosrđa, o. Vilina dao je razvaliti ostatke zidova ove crkvice da se tu ne bi sastajali noćni posjetioci. Kamenje je kasnije upotrebljeno za popravak crkve i kuće Gospe od Milosrđa.

Na Montovjerni (mons Taberna), na zemljištu obitelji Kukuljan, nalazila se vrlo stara crkvica SV. DUJMA, solinskog mučenika. Vjerojatno su je podigli izbjeglice koji su poslije propasti stare Salone našli utočište u Dubrovniku. Na žalost i ona je stradala u potresu god. 1667. Ostala je bez krova, a zub vremena odnio je i ono što je postojalo.

O. I. M. Matijašević napominje da su se u svetištu (apsidi) nalazile tri plitke i uske udubine, visoke koliko i crkvica. Crkvica se spominje i u oporuci Martina de Barabe 20. lipnja god. 1363. (sita nella vigna di Montiberto).

Veliki broj crkvica na Lapadskom poluotoku (postojećih i onih porušenih), kao i mnoge gradine koje se na njemu nalaze, upućuju na opravdan zaključak da je na Lapadu bilo više stanovnika.

BRATSTVA

O gruškim bratstvima Sv. Mihajla i Sv. Đurđa govorilo se u knjizi pisca ove rasprave: Dubrovnik - jedna vrata prema Zapadu, Trogir 1979. Njihovo postojanje svjedoči o velikoj društvenoj skrbi za dobro svojih članova u raznim potrebama i o promicanju vjersko-moralnog života stanovnika gruškog područja. Bratstva su postavila temelj načinu mišljenja starih Gružana, jer su gotovo svi stanovnici bili članovi jednog ili drugog bratstva. Bratimi su bili tvorci i promicatelji one poslovične uzajamnosti i topline po kojoj su bili jedinstveni u običajima, ophođenju i povjerenju, u čuvanju mira i sloge te vršenju građanskih i vjerskih dužnosti.

BRATSTVO SV. MIHAJLA

Bratstvo Sv. Mihajla „in arboribus" ima sjedište u prastaroj, kasnije (i danas) župskoj crkvi Sv. Mihajla. Statut Bratstva sastavljen je god. 1290. Već iduće godine (15. svibnja 1291) potvrdila ga je Vlada, a crkvena vlast priznala 15. svibnja god. 1292. Napominjemo da je to najstariji statut bratstva u Dubrovniku i njegovoj okolici.

Statut je popunjen god. 1432. (o njegovanju bolesne i siromašne braće). S obzirom na nove potrebe bratima i župske zajednice što su nastale razvojem Gruža, župnik

dum Mato Vodopić sastavio je novi statut god. 1859. Objavljivanjem novog crkvenog Zakonika (Codex iuris canonici 1917) moralo se sve crkvene ustanove uskladiti s propisima ovog Zakonika. Radi toga župnik don Đuro Krečak god. 1942. o šestopedesetoj godišnjici Bratstva sv. Mihajla uskladio je statut Bratstva s novim crkvenim propisima i duhom vremena, sačuvavši osobine prvobitnog statuta.

BRATSTVO SV. ĐURĐA

Bratstvo Sv. Đurđa sa sjedištem u istoimenoj crkvi (Tri Crkve) na Boninovu izvorno je gruško bratstvo. Već znamo da se Gruž prostirao od Kantafiga do Ilijine Glavice i da je crkva Sv. Đurđa uz koju je Bratstvo vezano, pripadala Gruškoj župi Sv. Mihajla. Kapelanija Sv. Đurđa otcijepljena je od župe Sv. Mihajla 19. travnja god. 1857. i pripojena je župi Sv. Andrije (Pile).

Povelja ustanovljena Bratstva Sv. Đurđa nalazi se u knjigama Malog vijeća pisana latinskim jezikom, dana 12. lipnja god. 1436. Ukratko rečeno tu je zabilježeno:

Pred gospodinom Knezom i njegovim Malim vijećem predstavili su se ljudi iz Gruža, koji stanuju od strane Vergata (Krstac, današnja Nuncijata). Pošto su objasnili da se Božjom pomoći Gruž povećao i ljudima i kućama pa da im treba ići u crkvu Sv. Mihajla, koja je daleko od njihovih domova, a jer u blizini njihovih obitavališta postoji crkva Sv. Đurđa, zamoliše da oni mogu za sebe osnovati jedno Bratstvo na način i uz uvjete kako ga imaju u zajednici (tj. s Bratstvom Sv. Mihajla) i da se ovo novo Bratstvo okuplja u crkvi Sv. Đurđa. Saslušavši i druge ljude iz Gruža (comitiatae Gravosii) koji stanuju u ravnici i koji su pristali da se osnuje novo Bratstvo, Knez i Vijeće odlučili su da ljudi od Vergata mogu za sebe ustanoviti novo Bratstvo, ali da se ne smije prelaziti iz jednog u drugo Bratstvo i da novo Bratstvo ne može ništa potraživati od imovine Bratstva Sv. Mi-

hajla, već da sve stvari (imovnika) i dalje pripadaju crkvi i Bratstvu Sv. Mihajla.

Kako je vidljivo, Bratstva Sv. Mihajla i Sv. Đurđa postoje već stoljećima. Rijedak je to slučaj da jedno udruženje proživi, kao npr. Bratstvo Sv. Mihajla punih 689 godina, a Bratstvo Sv. Đurđa 543 godine, usprkos raznim društvenim, kulturnim i političkim promjenama kroz koje je prolazio Gruž i čovječanstvo uopće. Dokaz visokog društvenog života sredine, koja je vlastitim odgojem znala uvijek služiti većoj i zajedničkoj svrsi.

BRATSTVO GOSPE OD MILOSRĐA

Pri crkvi Gospe od Milosrda od god. 1723. djelovalo je Bratstvo koje se zvalo po crkvi u kojoj se okupljalo, tj. Bratstvo naše Gospe od Milosrda. Ono se bitno razlikovalo od mnogo starijih Bratstava Sv. Mihajla i Sv. Đurđa. Članovi ovog Bratstva mogli su biti osobe jednog i drugog spola. Dužnost im je bila potpomagati uzdržavanje crkve, voditi brigu o održavanju vjerskih obreda, što svečanije pripremati glavne godišnje svetkovine crkve (blagdan Male Gospe), moliti se za dobrotvore crkve i dolaziti na skupštinu Bratstva gdje su se uz ostalo držala vjersko-moralna i povijesna predavanja. Bratstvo je djelovalo do god. 1920. Umjesto Bratstva sada pri crkvi djeluje Društvo naše Gospe od Milosrda.

BRATSTVO SV. NIKOLE

Može se reći da je svaka dubrovačka crkva koja je bila otvorena za javno bogoslužje bila ujedno i središte jedne od brojnih dubrovačkih bratovština. Tako je i crkva Sv. Nikole na Kantafigu bila matična crkva „Bratstva Sv. Nikole od Škara u Gružu".

U popisu dubrovačkih bratovština ovo se Bratstvo spominje već god. 1594., ali se njegovu statutu zameo svaki trag. Zato ga ne spominje ni vrsni poznavalac dubrovačkih bratovština dr K. Vojnović ni drugi koji su također opširno pisali o dubrovačkim bratovštinama (V. Foretić, D. Roler, J. Tadić, A. Marinović...). Možda je ovo Bratstvo bilo zamrlo, ali je sigurno da je gruški župnik dum Mato Vodopić god. 1867. izradio pravilnik za bratstvo koje nosi naslov „Osnova pravila Bratstva Svetoga Nikole od Škara u Gružu" i da je Bratstvo kao takvo djelovalo. Ovaj Pravilnik nalazi se i u sakristiji crkve Sv. Nikole na Kantafigu.

Ako se pažljivo pročitaju ova Pravila, odmah će čitatelj uočiti kako je pravilnik sastavljen u smislu što veće povezanosti, brige i zaštite interesa svih članova bratstva (meštara, kalafata, pomoraca - kapetana...) te promicanja vrsne brodogradnje - glavne privredne grane onog dijela Gruža.

Bratstvo je stvarno bilo kao neka sindikalna organizacija svoga vremena, kako je teško naći sličnu u drugim stranama. Osnovano je, istina, na vjerskoj osnovi (kao i sva druga dubrovačka bratstva) i to se lijepo ističe u prvom poglavlju Pravila: „Svrha je Bratstva Sv. Nikole najprvo čas Božija u svomu službi svetomu Nikoli koji kako obranitelj pomoraca, nastaje biti odvjetnikom brodograditelja i brodogradiva". No zato odmah naglašava: „Pomorstvo i brodogradivo prvo je i poglavito prometanje Gružana; za ti razlog druga i poglavita svrha bratstva Sv. Nikole, nakon Božje časti jes napredak brodogradiva i vrsno brodograditelja gruškoga varoša".

Bratovština Sv. Nikole koju bismo mogli nazvati i nekom obrtnom korporacijom, nije imala nikakvih političkih ciljeva niti je predstavljala neki politički faktor. Ona je živo sudjelovala u društvenom životu svojih članova i u ekonomsko-privrednom životu cijelog gruškog područja. To potvrđuje spomenuti Vodopićev Statut ili Osnova pravila Bratstva... gdje također čitamo: „Braća imadu boraviti u

megjusobnoj ljubavi, bez navigjet se i otimati jedan drugomu rabotu pogogjenu. Ako jedan meštar gdi se s kijemgodi za rabotu kakvugod, drugi nema pristupiti goditi ju, nego onda samo kad prvi nemogući se pogoditi odpusti ju (28). Paček bilo bi dobro i željelo bi se, da proto kojemu se namjerava pogoditi gradivo jednoga ili kakve velike rabote, nebude uzeti ju sam na sebe, nego da prizove u družtvo i ine gruške poglavite prote, er tako s' dogovorom protâ bila bi izvrsnija rabota ne bi bilo otimanja meštara svak bi bio udijonik radnje i dobit bila bi općena (29). Ako bude siromašne braće škarana, proto nastojat će, bez štetovat svoju rabotu, uložiti siromašnoga prije nego inoga nek dobije svoju nadnicu (30)" i slično.

Bratstvo je zbog promjene općih društvenih prilika i pojave novog Crkvenog zakonika iz god. 1917. nastavilo djelovati kao čisto vjersko društvo. Bratimi su bili dužni posjećivati potrebnu i bolesnu braću i pomagati ih. Morali su zajednički prisustvovati sv. misi u dane koji se u crkvi Sv. Nikole osobito svetkuju (sv. Kate, sv. Antuna, sv. Lucije, sv. Nikole i u dane Bl. Dj. Marije) i u zapovijedane blagdane te u svečanosti Sv. Vlaha nastupiti pod svojim barjakom. Bratimi su za ove potrebe i za potrebe uzdržavanja crkve uplaćivali godišnji doprinos i bili su dionici sv. misa što su se u Svečevoj crkvi služile za žive i pokojne bratime. Bratstvo je postojalo za cijelo vrijeme župnikovanja pisca ovih redaka (do god. 1967). Bilo bi šteta da bi se Bratstvo utrnulo.

NOVA ŽUPSKA ZVONA

Sva župska zvona (iz svih crkava) bila je oduzela bivša austrijska vlada za pretapanje u ratno oružje. Vrijedan župnik don Niko Zlovečera, rodom iz Lopuda (gdje je i sahranjen), pobrinuo se za nabavu novih zvona, i to: za župsku crkvu Sv. Mihajla (3 zvona), za Sv. Nikolu na Kantafigu (3 zvona), za Sv. Vlaha na Gorici (1 zvono) i za Sv. Anu (1 zvono).

Zvona je svečano posvetio 21. rujna god. 1924. dubrovački biskup dr Josip Marčelić (1894 - 1928), rodom iz Prijeka na Ugljanu (zadarska nadbiskupija).

Svečanost posvete zvona obavljena je na prostranom zemljištu uz grušku obalu, gdje je za tu prigodu na povišenom podijumu bio postavljen privremeni oltar s divnom slikom akademskog slikara Gabrijela Jurkića (1886 - 1974). Jurkić je ovu sliku izradio kao dar gruškom župniku, a prikazivala je Gospu od Milosrđa kako zakriljuje svoj mili Dubrovnik s njegovom užom okolicom i sv. Vlaha koji kao da moli zagovor Majke Božje za ovaj naš kraj (slika se danas nalazi na Lopudu). Svečanosti su prisustvovale državne, vojne i općinske vlasti, bratstva sa svojim barjacima i gotovo čitavo stanovništvo Gruža i Lapada.

Poslije posvete zvona i svečane mise sva su osam zvona po prvi put pozdravila svojom milozvučnom zvonjavom svoju župu. Narod se divio njihovu muzičkom skladu i ljepoti glasa što se razlijegao čarobnom gruškom lukom i odjekivao pod Srđem, Goricom i Petkom. Potekla je mnoga suza - radosnica...

Zvona je izradila ljevaonica Dacian Colbachini i sinovi u Padovi (utem. 1745). Ista ljevaonica salila je ranije i ona nadaleko poznata zvona dubrovačke Male braće.

Župnik don Niko Zlovečera bio je prisni prijatelj s dubrovačkim rodoljubom - književnikom Ivom Vojnovićem, zato je gospar Ivo na poticaj župnika sastavio natpise za nova zvona.

Sva zvona nose sliku sveca ili svetice kojima je zvono namijenjeno i natpis.

ZVONA ZA CRKVU MATICU (Sv. Mihajla na Lapadu)

VELIKO ZVONO SV. MIHAJLO ima natpis:

„Mihajlo slavni, odbrano naša davna,
bila ti to vjekom od svih skrbi, glavna!"

Kumovali su mu: dr Melko Čingrija i Flora Jakšić.

SREDNJE ZVONO SV. KRIŽ s natpisom:

„Križu sveti, spase svima,
Pokoj vječni daruj njima!"

Kumovali mu: Antun Zago i Milly, žena Nina Detoni.

MALO ZVONO NEOSKVRNJENO ZAČEĆE BL. DJ. MARIJE s natpisom:

„Preslavna Djevo, bez ljage začeta,
Čiste nas čuvaj kroz kaljuže sv'jeta!"

Kumovali mu: Ivo M. Zec i Marija, žena Josipa Soldat.

ZVONO ZA CRKVU SV. VLAHA na Gorici

Zvono ima sliku sv. Vlaha i ovaj natpis:

„Sveti Vlaho s ove gore,
Brani zemlju štiti more!"

Kumovali su mu: dr Artur pl. Saraca i Mare pl. Mirošević-Sorgo.

ZVONO CRKVICE SV. ANE na Gorici

Zvono ima sliku sv. Ane i ovaj natpis:

„Marije majko, Ano sveta,
Ti nas čuvaj gr'jeha kleta!"

Kumovali su: Nuncij Detoni i Anka, žena dr Vicka Svilokosa.

TRI ZVONA ZA CRKVU SV. NIKOLE na Kantafigu

VELIKO ZVONO SV. NIKOLA s natpisom:

„O Nikola sveti, putniče slavni,
Pomorce nam prati, putnike brani!"

Kumovali su mu: dr Stefi Račić i Marija, žena dr Balda Marinovića.

SREDNJE ZVONO GOSPA OD MILOSRĐA (kopija prave Gospine slike s natpisom:

„Stanovnike tvoje vjerne, ispod Srgja,
Čuvaj ih, naša Gospo od Milosrgja!"

Kumovali mu: Antun Devo i Ivanka, žena kap. Nika Baule.

MALO ZVONO NAŠI APOSTOLI SVETA BRAĆA ĆIRIL I METOD s natpisom:

„Ćirile Metode, apostoli slavni,
Bud'te Slavenima štitnici glavni!"

Kumovali su: Vilim Doršner i Anka, žena Vicka Svilokosa.

Sva ova zvona i danas odzvanjaju gruškim i lapadskim krajem, ali je na žalost zvono na crkvi Sv. Vlaha na Gorici u doba rata zbog bombardiranja s mora (12. travnja god. 1944) probušeno i izgubilo prvotni skladni zvuk.

STANOVNIŠTVO

Župu Gruž sačinjava najvećim dijelom domaće pučanstvo. Župnik dum Mato Vodopić, na koga se najčešće pozivamo u ovoj raspravi, zapisao je god. 1863. da župa ima 122 stalnih obitelji, 32 privremenog boravka, od kojih ukupno 724 stanovnika. Od tih je 514 koji su već pričešćeni, a za krizmu pripravnih (onih od 7 godina na više) ima 45.

Dubrovački ljetopisac Mato Zamanja za god. 1869.

(„Ragusa") bilježi 860 stanovnika i to: predio Gruž 544, Lapad 212, Gornji Kono 54.

VJERSKA PRIPADNOST

Župnik Vodopić ne spominje ni jednog inovjerca u župi. Takove napomene bile su inače uobičajne, dapače izvještaj o tome tražila je i Biskupska kurija (u petogodišnjem izvještaju).

Zanimljivo je da se ni u „Documenta Nardelli" N° 22 iz god. 1815. (zadarski Državni arhiv) pod naslovom „Stato nominativo dei forestieri ezistenti nella cità e borghi di Ragusa", koji bilježi sve strance po vjeri, zanimanju, godinama života, porijeklu, bračnom stanju, broju djece, boravištu i mjestu gdje je oženjen, ne nalazi se na području Gruške župe nijedan pripadnik druge, nekatoličke vjere. Razumljivo je da su se danas prilike posve izmijenile.

ZANIMANJE

Stanovnici su pretežno pomorci, brodograditelji, zidari, razne druge zanatlije, ugostitelji i trgovci. Novim, općim razvojem pa tako i Gruža, mnogih nekadašnjih zanata gotovo više i nema. Zanatlije su se, kao i sve ostalo, posve posuvremenili.

PRIRODNE LJEPOTE

Veličanstvena gruška luka sama po sebi predstavlja kraj izvanredne ljepote i privlačnosti. Maršal Marmont rekao je za ovu luku „da mašta ne može zamisliti savršenijeg mjesta pri moru" (Memoari). Naš pjesnik Medo Pucić (1821 - 1882) u svojoj Cvijeti o luci veli:

„... zatvara se more
I prostrani skutac si napravila
Gruž prostrani, glasovitu luku;
Na obijem obalama stoje
Ponosite polače gospodske,
B'jeli dvori, ograde starinske
Zupčatijem zidom zatvorene".

Nikakvo, dakle, čudo da su upravo na ovom području Dubrovčani podigli najveći broj svojih ljetnikovaca - dvoraca. U prirodnoj ljepoti gledali su kako iz gruške luke odlaze i dolaze dubrovački brodovi koji su im nosili veliko bogatstvo i po kojemu je Dubrovnik dobio naziv „Officina auri et argenti - tvornica zlata i srebra". Doista, mogli su sa starim Horacijem kazati: „Deus nobis hoec otia fecit - ovu dokolicu dao nam je Bog".

Kad se brodom dolazi u grušku luku i pogleda unaokolo ili prošeta prema Lapadu, ne možemo se oteti njegovu bujnom raslinstvu koje je negda pokrivalo i padine Srđa i Nuncijate. Tu je izrazita borova šuma koja ovom krajoliku daje čaroban izgled. Ponositi čempresi, osobito oni na Mihajlu (in arboribus) iz god. 1796, kao da pjevaju ili „možda šapću o raju" (I. Vojnović). Koliko opet ugođaja pružaju oni uski puteljci što su se razasuli među bujnim maslinama

i vinogradima pokraj kojih nailazimo na miholjice, poljske ljubičice, cvjetni ruzmarin i mirisavi lovor. Zaista se može reći da je ovo najljepši dio dubrovačke okolice.

UVALA SUMARTIN

Vala od Lapada ili Sumartin zbog svoje prirodne ljepote i blage klime i danas je omiljelo ljetovalište vrlo brojnih domaćih i stranih posjetilaca.

S južne strane uvale izdiže se Mala Petka, sva obrasla borovom šumom, odakle se na istok nastavlja Velika Petka (visina 197 m), takoder pod borovom šumom koja na osobiti način odražava prirodne ljepote Lapada. Dalje na istok nalazi se romantična Gorica, sva u zelenilu pa s Petkom zatvara lapadsku uvalu s južne strane. S Gorice se pruža krasan pogled na Grad i morsku pučinu. Podno Gorice je rub Gospe od Milosrda iza koje je more plitko, pogodno za kupanje. Iznad okomite obale nalazi se Boninovo gdje se poluotok srastao s kopnom. U blizini se izdiže Montovjerna, danas jedno od novih gradilišta Gruža.

BABIN KUK

Nad poluotokom koji zatvara grušku luku s juga i zapada, nalazi se Babin Kuk. Može ga se obići lijepom cestom uz more, sve od lapadske uvale - gdje je glavno i najveće dubrovačko kupalište - pa sve do Lazareta, odnosno Batale. Babin Kuk je sav obrastao niskim a mjestimično i visokim raslinstvom. Na Babinu Kuku u novije vrijeme su pdignuti brojni, najsuvremeniji hoteli. Poznato je hotelsko naselje Babin Kuk s parkovima, ulicama, restoranima, dućanima i paviljonima iz kojih se može ravno sići u more.

MODRA SPILJA

S padine od Milosrda ili Velike Petke može se ladom doći do krasne Modre spilje. Kao „modra" otkrivena je god. 1909. i to od jedne žene, odnosno od prof. Antuna Vučetića, kojega je ta žena na to upozorila.

Spilja se nalazi, po prilici, ispod Gorice, a ulazi se u spilju s morske površine, gdje se na padinama brijega otvara prostor visok 3 m. Bila je poznata samo nekim ribarima, koji su se u nju zaklanjali čekajući da prode nevrijeme, najčešće bura.

Za uzburkana mora teško je spilji pristupiti. Odmah za otvorom širi se more kao neko jezero od stotinjak kvadratnih metara. Duboka je 11 m i visoko zasvodena. Spilja se na lijevo okreće put zapada i pravi ugao u koji takoder donekle prodire more. Tu se posjetilac može iskrcati na jedan uski prostor. Odavde se spilja i dalje proteže medu visoke stijene suzujući se prema završnim stijenama. Spilja je široka oko 50 m, a u njezinu jezeru mogu stati četiri obične ladice, a u uglu samo jedna.

Zanimljive su boje koje se u spilji odrazuju. U jezercu se vidi tamno modra boja, na svodu svijetlo žuta, a medu stijenama modra. Dno je vidljivo i poprima srebrnu boju. U zimsko doba tjesnac prema završetku spilje poprima ljubičastu boju.

Spilja je vrlo zanimljiva, a po ljepoti može se usporediti s mnogim svjetskim spiljama.

DVIJE DRUGE SPILJE

Pod Gospom od Milosrđa, u malom zaljevu, još se nalazi jedna vrlo lijepa spilja. Omiljelo je sastajalište izletnika, iako ona ne odrazuje plavetnilo i druge šare kao Modra spilja.

U Gružu, uz obiteljsku kuću Kordić, nekako po sredini Gruža (Ulica od Škara 11) nalazi se spilja „Karle". Ulazimo iz dvorišta i spuštamo se po izgrađenim stepenicama. Osvijetljena je električnim svjetlom i uredno održavana. Osobito je zanimljiva po raznolikosti likova što ih prave brojne vapnenaste ledenice (stalagniti).

PRIMORSKI POJAS

Ovaj Gruško-lapadski primorski pojas osvaja svakoga svojom ljepotom i krasnim prirodnim položajem. Neki tvrde da se može natjecati s francuskom i napolitanskom obalom. Na to je već davno upozorio zaljubljenik dubrovačkog kraja naš Ivo Vojnović, kad je pisao: „Gledajte sa Lapada to naše more, kako je lijepo! I kako je lijep u šumici na Lapadu i taj miris bora! I kako je divna pučina, kad je gledaš sa Lapada, kako se razvila siva, tiha, bez nabora, bez daha! I začinješ pjesmu tako vedru i tako sjetnu. I kako je gusta sjena bora i čempresa na Lapadu!"

Ovo potvrđuje i činjenica da svake godine upravo na Lapadu raste broj domaćih a nadasve inozemnih posjetilaca koji žele u ljetno doba okupati se i sunčati u prostranoj Vali od Lapada i po drugim okolnim uvalicama; u svako doba godine prošetati unaokolo Babina Kuka, pod Malom i Velikom Petkom i ubavom Goricom, nauživati se slikovitog kraja i osvježiti se na opojnom morskom i gorskom zraku. Ovdje priroda osvaja!

DRUŠTVENI ŽIVOT

DVORCI

Uz brojne crkve, javne i privatne kapele Gruž obiluje i divnim dvorcima, što su se uglavnom poredali duž gruške i lapadske obale. Prenaseljenost u Gradu, na malom i tijesnom prostoru, za mnoge je bilo nepodnosivo, osobito za vrijeme ljetnih vrućina. Imućna dubrovačka vlastela potražila su stoga prostore nedaleko Grada, da bi tu u dokolici mogli provoditi ljeto, a neki i po više mjeseci. Bilo je i onih koji su se u vangradskim dvorcima posve nastanili.

Kao zaljubljenici renesanse po kojoj su vrtovi i poljska dobra osobito značajna za tjelesni i duševni odmor kojim se stiče snaga i polet za nova stvaranja, Dubrovčani osobito oni koji su već posjedovali prostrana imanja s vrtovima, počeli su podizati kuće i ljetnikovce na ovim svojim dobrima.

Gradnja prostranih dubrovačkih dvoraca s vrtovima počinje već u XV st. Noviji su iz XVI st, ali jedni i drugi imaju obilježja renesanse (prijelaz s gotičkog stila i opet potpune i zrele renesanse). Građani su iz lijepog klesanog kamena s velikim prozorima, ložama i često prostranim terasama. Vrtovi su ograđeni ravnim ili zupčastim zidom, tako da ih prolaznik ne može lako uočiti.

Među najstarije dubrovačke dvorce ubrajaju se upravo oni vrtovi u Gružu i Lapadu.

Počevši s Kantafiga prvi je po redu dvorac obitelji Sorkočević (Poca-Sorgo Mirišević). Smješten je u blizini nekadašnnjeg škara, nedaleko od željezničke stanice, ali na suprotnoj strani (nekada je tu bila žandarmerijska stanica, da-

nas poduzeće za otkup kože). Na uglovima se lijepe lože, prostrani vrt i dvorište u kojem se nalazi zasebne crkvica (s desne strane). Poslije drugoga svjetskog rata dvorac je ukusno obnovljen.

U središtu Gruža, pokraj današnje Piace, nalazi se Gundulićev dvorac. Na to upozorava i obiteljski grb postavljen na ogradnom zidu. Na prostranoj terasi nalazi se trijem, a na svršetku terase uz dvorac nalazi se krasna crkvica s osmerokutnom kupolom. Vrata i prozori uokvireni su cvjetnim ukrasima. Ubraja se u najljepše gruške kapele. Dvorski orsan (spremište za ladu) već davno je pretvoren u grušku ljekarnicu (nekad Kesterčanek, sadašnji vlasnici dvorca). Veliki vrt pruža posebni ugodaj dvorcu.

Malo dalje od Gundulićeva dvorca nalazi se Bunićev dvorac, ograđen kamenom, a na ulaznoj strani i gvozdenom ogradom. Pred dvorcem je dvorište u kojemu je i crkvica (s desne strane), a iza dvorca prostrani vrt. Lijevo krilo dvorca podignuto je u obliku svodastog trijema (danas sazidan), a desno se produljuje u veliku terasu pod kojom se nekad nalazio orsan (danas spremište). Dvorac je stoljećima više puta prepravljen, stoga je mnogo izgubio od svoje prvotne cjeline.

Ovaj Bunićev dvorac, kao i onaj Sorkočevićev i Gundulićev, ne ubrajaju se u red najstarijih dubrovačkih dvoraca.

Do Bunićeva dvorca smješten je vrlo poznati dvorac obitelji Gradi (ranije Sorgo i Pucić). Ubraja se u starije dubrovačke dvorce. Vrlo veliki vrt ograđen je visokim zupčastim zidom, koji se pokraj dvorišnih vrata nastavlja u istureni poluotvoreni trijem nad samim morem za izravan ulaz lađe u kućni orsan. Trijem je dugo vremena predstavljao ozbiljnu smetnju gruškom prometu. Novim uređenjem puta smetnja je uklonjena. Nad pročeljem ovoga renesansnog ljetnikovca ističe se obiteljski grb Gradića, a na terasi crkvica s kupolicom u osmerostranom obliku. U prvoj prizemnoj prostoriji nalaze se na oslikanom zidu grbovi dubrovačke vlastele.

U ovom dvorcu Vlaho Kaboga imao je svoj glavni stan, kad su ga god. 1813. Englezi u dogovoru s Austrijom imenovali „privremenim guvernerom Dubrovačke Republike" i razglasili da će mu pomoći u protjerivanju Francuza iz Grada. U noći 8 - 9. prosinca Francuzi su izišli iz zidina da bi napali dvorac, ali su bili otkriveni. Nastala je uzbuna i pucnjava od koje je bio ranjen Pijerko Bona, a pogubljen zapovjednik Thauran i osam momaka. Francuzi su uvidjeli da nemaju sreće i povukli su se unutar gradskih zidina.

Ivo Vojnović običavao je govoriti da ga je terasa dvorca Gradi najviše nadahnula za dio njegove Trilogije „Na terasi".

U pročelju gruške luke, na raskršću puta Grad - Lapad, nalazi se Maistorovićev dvorac (po današnjem vlasniku), iz vremena kao i onaj Gradićev. Građen je u obliku obične kuće, ali većih omjera. Nad glavnim vratima je velik prozor na tri luka (triforij), a njemu sa strana po jedan u romansko-gotičkom stilu. Unaokolo je vrt (danas prikraćen) ograđen niskim zidom i željeznom ogradom.

Na Batali je dvorac Getaldi-Gondola (danas Zago). Na ulazu je dvorište, a iza dvorca vrlo veliki vrt. Dvorac je građen u obliku slova „U". U lijevom krilu nalazi se crkvica a u desnom orsan nad kojim je terasa. Dvorišni ulaz ima dva kamena stupa s vazama.

Malo dalje od današnjeg dvorca obitelji Zago (pretvoren u stambeni prostor za više obitelji) nalazi se dvorac Marinice Đordić (kasnije Matijević) iz kasnijeg vremena. Na bočnom krilu (uz cestu) nalazi se velik balkon s dvostrukim vratima. Dvorac je jako stradao u ratnom pustošenju god. 1941. (od bombardiranja i požara). Na dijelu njegova vrta i onog obitelji Zago podigla je Dubrovačka parobrod-

ska plovidba veliku upravnu zgradu koja odudara od ovih starih građevina.

U produženju, na zavijutku Batale, nalazi se najbolje sačuvan dvorac obitelji Đorđić, kasnije Sorgo-Sorkočević (prije rata M. Kolin). Sav je opkoljen velikim zidom, ima više terasa i jednu isturenu pod kojom je orsan. Prije izgradnje obale na ovu je stranu prodiralo more do dvorskog ribnjaka koji i danas postoji. Unutar su dvorišta arkade, a iza dvorca lijepo uređeni vrtovi. Ima lijepu česmicu, prostrane prostorije od kojih je jedna poluotvorena i oslikana. Poslije rata u dvorcu se smjestio Historijski institut JAZU.

Dvorac obitelji Đorđić ili „Piccola Venezia - Mala Venecija" kako ga Dubrovčani nazivaju, priključen je hotelu „Lapad" (Grand hotel Lapad). Ubraja se u starije dubrovačke dvorce. Dobro je sačuvan. Unutrašnjost je prilagođena potrebama hoteljerstva, dok je vanjski izgled sačuvan. Prednji dijelovi dvorca imaju lođe (pod arkadama) sa zupčastim ogradnim zidom. Pred ulazom je prostrano dvorište, gdje je i crkvica (s lijeve strane, danas kuhinja hotela).

Također uz lapadsku obalu na Gimanu nalazi se stariji dvorac Luke Pucića (danas Mitrović-Kosor). Opasan je kamenom i željeznom ogradom. Ima cvjetno dvorište pred glavnim ulazom i velike vrtove iza dvorca. Sa stražnje strane nalazi se samostalna crkvica, dobro sačuvana. Na pročelju su lijepi veliki prozori, slični onima u dvorcu Maistorović. Dvorac posjeduje vrijedno umjetničko blago u slikama, kipovima, reljefima, među kojima i djela velikog Meštrovića, što ga je sakupljala supruga Mitrović-Kosor (gospođa se bavila slikarstvom, a suprug Josip Kosor poznati je hrvatski književnik). U drugoj polovici prošlog stoljeća vrtovi dvorca preuređeni su za potrebe ondašnje Poljodjelske škole.

Dalje od Pucićeva dvorca nalazi se bujan i dobro ograđen vrt s malom stambenom kućom - ljetnikovcem (Jordan). Da je ovaj prostor doista pružao odmor i dokolicu, naslućuje se i po natpisu uklesanu na pragu dvorišnih vrata: „Este procul livor, lites, ambitio, curae - Daleko od mene zavisti, pravdanja, oholosti, brige".

Pred ulazom u grušku luku, također na Lapadu, nalazi se dvorac Solitudo. Opkoljen je s divnom šumom i vrtovima. Mijenjao je razne vlasnike. U doba francuske okupacije kameni zidovi prekriveni su vapnom (žbukom) i obojeni. Ima više terasa i skladišta. S lijeve strane na povišenom prostoru samostalna je crkvica, a s desne (u nizini) nalazi se orsan. Dvorac je danas nastanjen s brojnim obiteljima.

Ispod Male Petke, nad uvalom Sumartin, nalazi se Skočibuhin (kasnije Rasičin) dvorac. Ubraja se u one iz kasnijeg vremena. Danas je to Studentski internacionalni kamp. Dvorac je znatno zapušten, sav je ograđen velikim zidom (djelomično porušenim), a ima i dvorsku crkvicu. U luneti je nad vratima crkvice izbočen lijepi lik evanđeliste. I crkvica je prepuštena nehaju, opasnost je da će se posve pretvoriti u ruševinu.

Na najvišem položaju kao da gospodari nad svim ovim dvorcima, pod Goricom (na Medarovu) smjestio se dvorac Sorgo-Katlan (kasnije Banac). Dobro je očuvan. Ograđen je visokim zidom unutar kojeg su prostrani vrtovi od kojih je jedan terasasti. S lijeve je ulazne strane samostalna crkvica, a s desne gospodarske kuće. Na imanju dvorca gradi se nova dubrovačka bolnica.

Razne ruševine na koje se nailazi po čitavu ovom području, upućuju na to da je ovdje bilo još i drugih zgrada, ljetnikovaca i vrtova. Maršal Marmont zabilježio je kako je „svaka obitelj imala i vlastiti ljetnikovac u Gružu ili u dolini Rijeke Dubrovačke, u Zatonu ili Župi Dubrovačkoj. Neke bogatije obitelji imale su čak po dva u kojima su prebivali ovisno o godišnjem dobu" (Memoari). Još jedan do-

kaz velikih dostignuća malene Republike i stvaralačkog duha njezinih građana i života dalekih vidika koje je u miru, blagostanju, slobodi i ljubavi (usprkos svim izvanjskim teškoćama) znao uščuvati i voditi državnu ladu za dvanaest stoljeća.

USLUŽNI OBJEKTI

U poglavlju o gruškoj luci spomenuli smo neke trgovačke ustanove koje su osnovane zahvaljujući živom prometu luke. U prošlom stoljeću Gruž je, kako je rečeno, imao samo dvije kavane, jednu gostionicu i dva hotela (konačišta). Danas Gruž ima više suvremenih objekata, kao i graničnu stanicu na obali (carinarnicu) s raznim predstavništvima, mjenjačnicom i kavanom. Tu se nalazi više agencija, hotela (Petka, Stadion...) i trgovina s dvjema velikim kućama (bivši Srd i Budućnost) poduzeća Dubrovkinja. Gruž se u svakom pogledu veoma razvio.

Lapad je postao izrazito hotelsko naselje. Prije stotinu godina na ovom području tek su se pojavljivali objekti za ukonačivanje (pansioni Natalia, Eliza, Dalmacija /Miličić/, Zeleni dvorac, New Zeland /Mustapić/... i hoteli Lapad, Sumartin, Maderia, Zagreb /Squiccimaro/, Adrija, Marijin dvorac...), dok se danas uzduž poluotoka nalaze veoma brojni najmoderniji hoteli počevši od onih kod Gospe od Milosrđa (Libertas, Lero...) do samog ugla poluotoka - do Babina Kuka na kojemu se nalazi spomenuto istoimeno hotelsko naselje.

Na Lapadu su već ranije postojale brojne obiteljske kuće (vile) s krasnim vrtovima koje su se skladno uklopile uz stare dvorce. Sve je bilo opkoljeno s bujnim raslinstvom - maslinicima i vinogradima, s nasadama limuna, narandži, uz mitru, ruzmarin, ružu i drugo mirisavo bilje. Slika se

posve izmijenila... Ogromne stambene i hotelske zgrade izmijenili su sliku Gruža i Lapada. Malo je što preostalo od onoga što je opjevaio pero Pucića, Kazalija, Vojnovića i svih onih koji su prolazeći ovim krajem dobivali posebna nadahnuća, brali miholjice i ponekad kao i konte Ivo žalili za onim što prolazi:

„Kol' blago, sjetno i taj ophod progje
Lapadom pustim, otkle čempres viri
i tužni pjev se ‚maslinarka' vije!"
(Miholjice, 1901.)

ŠKOLSTVO

Dubrovnik je jedno od rijetkih žarišta prosvjete i uljudbe prožete kršćanskom, zapadnom kulturom. Uvijek je prihvaćao sve ono što je napredno, uzvišeno i lijepo, ali je i sam stvarao i drugima davao.

Do godine 1000. u Dubrovniku i njegovoj užoj okolici postojale su tzv. „župske škole", ali pojedinosti nisu poznate.

Najčešće se poučavalo po kućama. Imućnije obitelji imale su učitelje koje su sami plaćali. U XI st. benediktinci otvaraju prave škole, od kojih je prva u samostanu na Lokrumu (1023). Ženska djeca odgajala su se u školama ženskih samostana. Učitelji su morali posjedovati veoma visoke moralne osobine.

Škola je bila opća, tj. za djecu vlastele i pučana. Po predmetima i sposobnostima nastavnika bila je na velikoj visini. Tommaseo za dubrovačku školu veli: „Dubrovčaninu nije bilo potrebno otići izvan svoje domovine na nauke da bi postao genijem..." Nešto prije potresa god. 1667. osnovan je „Collegium Ragusinum" (poslije potresa obnov-

ljen) - rasadište znanosti kojim su prolazile generacije Dubrovčana, više od 100 godina.

Godine 1794. otvorena je škola u kojoj se učilo pravo. Francuska okupacija ukinula je glasoviti „Collegium" i osnovala Licej. Austrija je god. 1817. otvorila dva zavoda: gimnaziju i glavnu školu. Iz ovih su se razvile druge škole, kao osnovna, niža realka i nautika. Godine 1872. realka se pretvorila u Građansku školu, a četiri godine kasnije od nje se odijelila nautika kao zasebna škola.

Ženska učiteljska škola bila je u privatnim rukama sestara Službenica milosrđa (Ančele) na Pilama. Godine 1876. državne vlasti otvorile su javnu Žensku učiteljsku školu (zgrada iz god. 1901). Kasnije je otvorena Trgovačka akademija i Vojna pomorska akademija.

Ove škole služile su, dakle, i za djecu Gruža. Godine 1855. ustanovljena je u Gružu Jednorazredna pučka muška učionica. O njoj je izvijestio upravitelj škole K. Kurajica, 23. veljače god. 1900.:

1. Ova učionica bila je ustanovljena godine 1855. i to pročitanom odlukom Biskupskog ureda 12. V 1855 br. 645/70.
2. Veliki praznici počinju upravo ovde u mjestu dnevom 19. kolovoza, a svršavaju dnevom 30. rujna, dočim bi imali počimati dnevom 15. kolovoza; ali razlog tome je da na 18. kolovoza spada rođeni dan N.V. Cara i Kralja, zato taj dan svi učenici prisustvuju toj svečanosti u crkvi Sv. Križa sa pjevanjem carevske, jer da nije u mjestu školske mladeži, slabo bi se taj dan u Crkvi proslavio.
3. Ovde u mjestu nema ikakva sajma, nego ovo mjesto Uč. vijeće odredilo je da su budu svetkovati tri praznika kroz školsku godinu, tj. na 19. ožujka Sv. Josip, na 3. svibnja Našašće Sv. Križa ili Krstovdan i na 6. prosinca Sv. Nikola.

4. U mjestu ne opstoji školska štedionica, uzrok tomu bi više puta razjasnjen Č. k. kotarskom učioničkom Vijeću od ovog mjestnog učionskog Vijeća, zato se o tomu ne može išta priobićiti.

Toliko na znanje i vladanje.

Uprava Jednorazredne pučke muške učionice
U Gružu 23. veljače 1900.
K. Kurajica (potpis)
upr. učitelj

Kad je, dakle, zamro obrt na gruškom škveru, ondašnja je vlada odredila Lazaret (na Lapadu) da bi se tu nastavilo gradnjom brodova. Godine 1856 - 1857. otvorena je i škola za gradnju brodova. Na žalost ova gruška škola zatvorena je već god. 1860. Pojava parobroda i nju je dotukla, jer polaznici škole nisu se mogli nadati boljoj budućnosti. Možda je tome uzrok i otvaranje Nautičke škole u Gradu (1852) kojoj je prvi upravitelj bio kanonik Nikola Arbanas, a stručni nastavnik kapetan Jakov Podić (iste godine škola je po odredbi bivše Austro-ugarske vlade reorganizirana u Višu dvogodišnju nautičku školu). Godine 1922. škola je dobila naziv Trgovačko-pomorske akademije.

Gruž je imao i Poljodjelsku dvogodišnju učionicu, osnovanu god. 1887. Zadatak joj je bio praktično i znanjem odgajati vrijedne poljodjelce i odgajati praktične težake u pojedinim strukama. Pripadala je Dubrovačkoj poljodjelskoj zadruzi. Učenici su mogli biti redoviti, vanredni i gosti, ne mladi od 15 godina i sa svršenom pučkom školom. Škola je otvorena 16. siječnja u unajmljenim prostorijama dvorca L. Pucića (Mitrović - Kosor). U prvom školskom Izvještaju opisano je njezino otvorenje: U zavodskoj crkvici odslužio je sv. misu župnik Stjepan Marija Bazdan, a zatim je u dvorcu predsjednik skrbništva Frano barun Gondola nakon prigodnog govora i trokratnog usklika „na Njegovo

c.k. apostolsko veličanstvo" proglasio zavod otvorenim. Navečer istoga dana u slavu ovog događaja bio je Gruž i Lapad uzduž čitave obale svečano rasvijetljen. - Imenik učenika prvog tečaja školske godine 1887. bilježi trojicu koji su dobili prvi red s odlikom: Glavić Gašpar iz Luke Šipanjske, Plazonić Ivan iz Vrlike i FRANO SUPILO iz Cavtata (kasniji političar).

Gruž, kao važna luka, koje se stanovnici već davno upućeni na more, plovili su ne samo uz obalu Mediterana nego i dalje, dobio je god. 1923. Kraljevsku pomorsku vojnu akademiju. Svrha joj je bila stvarati suvremene pomorske časnike i zapovjednike ratnih brodova. Škola je ubrojena među visoke škole, a vođena je kao i sam zavod s osobitom brigom. Studenti su se brižljivo probirali, a mogli su se upisati samo pitomci sa svršenom velikom maturom (gimnazije, realke, pomorske ili trgovačke akademije). Poslije tri godine studija pitomci su mogli postati pomorski časnici (oficiri). Time je studij samo djelomično bio završen, jer se školovanje nastavljalo praksom časničke službe i u kursevima.

Akademija je imala svoju zgradu u Gružu, na starom putu koji vodi u Grad, s krasnim vrtom i pomoćnim zgradama te sportskim igralištem. Na Batali su bile usidrene dvije plovne jedinice Kr. brod „Orao" i drager „D2" te nekoliko manjih brodova što je sve služilo za praktičnu obuku pitomaca akademije.

Za prve četiri godine Akademijom je upravljao Adolf Mladić, a poslije Mirko Cvitković (1927 - 1929), Edgard Vasić (1929 - 1931), Janko Kršnjavi (1931 - 1934) - komandanti bojnog broda, zatim kapetan fregate dr V. Bačić i dr.

U zgradi Zadužbine Nike Lopižić u Gružu (Gruška obala 59) sagrađeno je god. 1928. po modernom ukusu „Dječje zabavište", gdje su majke siromašnijih radnika mogle preko dana ostaviti svoju djecu. Zabavište se uskoro pokazalo veoma potrebnim i za ostalu djecu. Zato su sestre dominikanke, voditeljice zabavišta, ovu ustanovu proširile i omogućile djeci Gruža da tu prime predškolsku obuku i potreban odgoj.

Sestre dominikanke (matična kuća u Korčuli) otvorile su u Gružu god. 1941. Žensku gimnaziju. Zbog bombardiranja Gruža škola je privremeno smještena u Gradu, u zgradi bivšeg samostana Sv. Katarine (danas Muzička škola). Djelovala je do god. 1944. kao i njihovo Zabavište.

Poslije drugoga svjetskog rata na području starog Gruža podignute su i otvorene mnoge, najsuvremenije škole od zabavišta pa do onih s visokim obrazovanjem, kao npr. Srednja i Visoka pomorska škola (krasna nova zgrada na Lapadu na kojoj se nalazi simbolični reljef kipara I. Mitrovića), Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu (vila Eliza) itd.

Također, poslije drugoga svjetskog rata na ovom području otvoreno je i djeluje nekoliko ustanova, kao npr. već spomenuti Historijski institut JAZU, Institut za južne kulture (na bivšem imanju Negrini - Gračić), Zavod za izgradnju Dubrovnika, Unioninvest, poduzeće za inženjering, projektiranje i izgradnju, a do nedavno i Institut za oceanografiju i ribarstvo (sada u Gradu kao Biološki institut) i dr.

SOCIJALNE (DOBROTVORNE) USTANOVE

Dobrotvorne ustanove u Dubrovniku poznate su svemu svijetu po ranom postanku (Opera pia - Blago djelo, već iz god. 1300), broju i nakani, nicale su na dubrovačkom zemljištu i kasnije, sve do naših dana. Tako je god. 1906. osnovano Dubrovačko sirotinjsko vijeće sa svrhom da se brine

za osobe kojima se po zakonu imenovao skrbnik i koje nisu bile zaklonjene u kojem zavodu.

SIROTINJSKO VIJEĆE

Godinu dana poslije osnivanja Sirotinjskog vijeća u Gradu osnovana je podružnica u Gružu pri Župskom uredu Sv. Mihajla. Vijeće je znatno pomoglo gruškoj sirotinji u hrani i odjeći, smještaju i zaštiti, u razvoju duševnih i tjelesnih sposobnosti.

TRPEZA SV. VLAHA

Nike Lopižić iz Gruža oporučila je svoje imanje u korist svoga rodnoga mjesta u nakani da zaštiti grušku sirotinju. Osnovala je zadužbinu, koju su uz upravu koju je ona imenovala, vodile č. s. dominikanke. Već je rečeno da je tu bilo otvoreno Dječje zabavište, a četiri godine kasnije, također u sklopu ove zaklade, otvorena je pučka kuhinja Trpeza Sv. Vlaha.

Svečano otvorenje obavio je dubrovački biskup dr J.M. Carević (1929 - 1940) u prisutnosti članova odbora i velikog broja pozvanika, dana 4. veljače god. 1932. Održana je i prigodna akademija na kojoj je govorio župnik Gruža don Đuro Krečak o djelotvornoj ljubavi i radu s mladima. Kako je Gruž uglavnom radničko mjesto, područje trgovine i prometa, otvaranje ove ustanove zbilo se u pravi čas za poboljšanje života brojnih radnika koji su većim dijelom bili zapušteni (moralno i materijalno).

RADNIČKI DOM

Osnivanjem druge društvene ustanove „Radničkog doma". Gruž je nastavio onim časnim običajima starih Gružana što ih je zabilježilo pero pisca Tužne Jele: da siromasi imaju pomoć, bolesnici njegu i da svi nastoje učiniti ono što je u njihovoj moći na dobro čovjeka i njegove okolice.

U današnjoj Radničkoj ulici postavljeni su temelji za Radnički dom još god. 1927, ali je dom otvoren tek god. 1936. Izgradnja je stajala oko 700.000 st. dinara. Predviđeno je 120 mjesta za spavanje. U doba otvaranja doma u Gružu se nalazilo i do 700 radnika, pa je razumljivo da dom nije mogao ni izdaleka namiriti potrebe svih onih za koje je građen. Osim toga, na žalost, nije odgovarao uvjetima života (iako se pisalo da je „dom moderno uređen i da potpuno odgovara suvremenim potrebama gruškog pristaništa"). Ležaji su bili od golih dasaka (bez posteljine i pokrivača), nije bilo dovoljnih umivaonica i sanitarnih uređaja, a i sama zgrada bila je vrlo loše u unutrašnjosti raspoređena. Zbog toga gruški radnici nisu se Domom služili, osim onih prolaznih radnika kojih je bilo najviše. Zbog ovih okolnosti već iduće godine (poslije otvaranja Doma) javili su se brojni glasovi (pismeno i usmeno) da treba urediti dolično i zdravo prenoćište za radnike, kako je to imao Split, Šibenik, Mostar i drugi gradovi. Poslije nekoliko godina uvjeti života u Domu bili su nešto bolji.

SVEĆENIČKI DOM „SALVATOR"

Kupnjom hotela „Maderia" na Lapadu (Put ispod Petke) od Vrhbosanske nadbiskupije, u istoj zgradi otvoren je svećenički dom „Salvator". Dom je ostao vlasništvo Sarajevske nadbiskupije, ali je posredstvom Doma djelovao Svećenički savez „Salvator" u korist hrvatskih i slovenskih

svećenika, koji su trebali oporavak ili odmor. Središte je Saveza u Sarajevu, a svrha mu je „uzdržavanje oporavilišta ili odmarališta ‚Salvator', u kojem su svećenici, potrebni oporavka ili odmora, nalazili stan, opskrbu i liječničku pomoć".

Dom je svečano otvoren 11. srpnja god. 1923. u prisutnosti lijepog broja pozvanika među kojima su bili nadbiskup sarajevski, biskup dubrovački, izaslanik Općine, starješine mjesnih redova i zastupnici kulturnih ustanova. Zgrada je na krasnom položaju, za svoje vrijeme uređena i snabdijevena svim potrebnim za oporavilište, opkoljena sa svih strana suncem i bujnim zelenilom. Oporavilište je povjereno iskusnim rukama č. s. Sv. Josipa (Kćeri Božje ljubavi), koje su ga uredile i brinu se za ostvarenje njegove svrhe.

Ovim Domom dobila se važna ustanova koja još i danas djeluje. U međuvremenu otvorene su na Lapadu, a osobito poslije rata još i druge ustanove, kao što su radnička i slična odmarališta (Elektroprivrede, G.P. Put, Jugobanke, Maglić i dr.), zavodi i oporavilišta.

PRIJEVOZ PUTNIKA

Za prijevoz putnika iz gruške luke u daljinu ili bliža mjesta kao i na otoke postoje brojni veći i manji parobrodi, motorni čamci i mali čamci na vesla (osobito za prijevoz iz gruške na lapadsku obalu i obratno ili za sportske potrebe - izlete u najbliže krajeve).

Prijevoz kopnom obavljao se kočijom, osobito u bližoj okolici. Pojavom „Omnibusa" (lat. omnibus - svima, za sve, vozilo za više putnika konjskom upregom, prvi put za kratko vrijeme u Parizu 1662, u Londonu 1820. i opet u Parizu 1828.) uvedeno je ovo vozilo u Dubrovniku, osobito

za prijevoz u pravcu Gruž - Grad i obratno. Bila su dva: mali i veliki „Omnibus". Sjedište im je bilo (konjušnica) kod današnje vile „Palma" (Put Maršala Tita).

Gruž je dobio električnu centralu god. 1901. Zahvaljujući tom važnom dostignuću poslije devet godina (1910) uvedena je Dubrovačka električna željeznica. To je poznati dubrovački tramvaj. Punih 60 godina služio je Dubrovčanima za prijevoz u pravcu Gruž - Pile - Vala od Lapada i obratno. Nazvan je „električna željeznica", jer prema tada postojećim zakonima nije mogao dobiti status tramvaja zbog vrlo strmog puta po kojem se kretao (osobito od Bononova do Pila).

Tramvaj je uveden za vrijeme gradonačelnika Luka Bone. On je vrlo zaslužan da je Gruž (Dubrovnik) dobio tramvaj. Dočekao je sa svojim suradnicima dolazak prvog tramvaja u Gružu i pobrinuo se za njegovo svečano puštanje u promet god. 1910. U prisutnosti veoma velikog broja ljudi iz Gruža i Grada blagoslovio ga je biskup dr Josip Marčelić u pratnji župnika don Nika Zlovečere. Župnik se dugo sjećao ovog događaja, posebno zbog pastoralne razboritosti biskupa Marčelića. Naime, gradonačelnik Bona zamolio je biskupa da blagoslovi tramvaj. Kako se tramvajska „remiza" nalazi na području Gruške župe (na starom putu prema današnjem autobusnom kolodvoru), biskup ga je upitao: „Jeste li o tome govorili s gosparom parokom? Znate, to je njegovo pravo. Pođite do gospara paroka i kažite da ću ja blagosloviti tramvaj ako on nema ništa protiv. U tom slučaju on će biti prvi uz mene ispred svih kanonika". Župnik Zlovečera pripovijedajući ovu zgodu često bi zaplakao od ganuća, iz svećeničke zahvalnosti zbog pastoralnog opreza svoga biskupa.

Tramvaj je prouzrokovao nekoliko saobraćajnih nesreća (zbog sklizanja od Boninova prema vratima od Pila). Ipak je dobro služio Dubrovčanima (iako se u šali čulo go-

voriti: „Ne mogu tramvajem jer mi se žuri"), tako da i danas mnogi žale za njegovim ukidanjem (1970). Za Dubrovnik je predstavljao nešto posebno, karakteristično. Čuju se glasovi o ponovnom uvođenju tramvaja.

Plakete dubrovačkog grba s likom sv. Vlaha, koje su se nalazile na tramvaju, danas su rijetki i veoma traženi „suvenir" koji resi mnoge dubrovačke kuće.

Tramvaj su nadomjestili autobusi „Libertas", koji udobnom i brzom vožnjom omogućuju prijevoz u raznim pravcima (Prometno i turističko poduzeće, Gruž, od Republike 44).

SPORT

Dubrovnik, središte domaćeg i inozemnog turizma, grad slavne pomorske prošlosti isticao se već davno i u sportu, naročito u plivanju i vaterpolu (water-polo), nogometu i tenisu.

PLIVANJE

Plivanje, kao i druge grane sporta (u starije vrijeme nije se isticalo kao osobita sportska igra), u Gružu nema naročite prošlosti. Tome je vjerojatno uzrok (za ono vrijeme) nedostatak javnih kupališta, koja su Gružani često tražili od Općinske uprave preko svojih predstavnika i putem javnog tiska. Dapače i Vala Sumartin, danas najpoznatije dubrovačko kupalište, kad je poslije prvoga svjetskog rata Srpska banka kupila zemljište uz obalu u Vali, bila je zatvorena za slobodan pristup do mora. Srpska je banka tada među svojim parcelama ogradila žicom i starinski narodni put koji je išao iza dvorca Rašice, križao se s Masarykovim putem - šetalištem i izlazio na more.

Na Kantafigu bio je postavljen jedan drveni most koji je služio kupačima. Nešto slično bilo je i na lapadskoj obali (na privatnu inicijativu) kod vile Eliza i u pravcu kuće

Pitarević (s osobnim kabinama). Hotel Lapad imao je svoje kupalište pokraj nekadašnjeg Lazareta. Sve je to bilo nedovoljno i neprikladno za plivački sport (vježbe i natjecanja). Ipak se u to vrijeme osnivaju i na Kantafigu i na Lapadu povremena plivačka društva, ali ne kao posebne ustanove i velike važnosti (na Kantafigu neregistrirani klub K.P.K. - Kantafiški plivački klub i na Lapadu kod orsana Gošk. U doba drugoga svjetskog rata Zmaj u Vali od Lapada).

Poslije drugoga svjetskog rata Gruž je dobio moderno plivalište u sklopu s hotelom Stadion.

BOĆE

Možemo reći da je u Gružu najstarija grana sporta „na boće" (kuglarstvo, buće). Po raznim predjelima, onim uz gruški škver i po Lapadu, kao i na Konalu mogli su se vidjeti dijelovi zemljišta gdje su se ne samo stariji, nego i mladi zabavljali u ovoj danas priznatoj grani sporta. Čini se da igra „na boće" nikada ne izumire. Tom se igrom danas zabavlja naš čovjek, osobito kad osjeti potrebu odmora od svakidašnjih obaveza i navika.

NOGOMET

Nogomet je davno na prvoj ljestvici sporta u Gružu. Razvio se ranije od nogometa u Gradu. Odmah poslije prvoga svjetskog rata spominje se neregistrirani klub Jelen, a već god. 1918/19. osniva se klub Plamen. Izabranu upravu kluba sačinjavali su: Falkon Niko - predsjednik, Posinjak Ivo - potpredsjednik, Orlić Antun - tajnik, Jeličić Petar - blagajnik, Majstorović Mato i Romić Ivo - revizori. Ime kluba nije bilo po volji Pokrajinskoj vladi za Dalmaciju niti je

bila oduševljena što je prijava kluba uslijedila u ime soc. radničke organizacije te zato nije htjela odobriti pravila Plamena. Stvar se otezala do god. 1922. kad su članovi Plamena odlučili registrirati klub pod imenom Gruški omladinski sportski klub - GOŠK. Otada GOŠK postaje pojam za brojne Gružane koji su se za desetljeća okupljali, uz starije i mlade igrače, kao članovi kluba, dobrotvori i „navijači".

Prvo GOŠK-ovo igralište bilo je na imanju Benić (Gruško polje, danas autobusni kolodvor), zatim na imanju Negrini - Gračić (danas Institut za južne kulture na Lapadu). Poslije drugoga svjetskog rata otvoreno je današnje igralište na Lapadu.

Godine 1979. GOŠK se ujedinio s dubrovačkim klubom Jug u jedan klub GOŠK-JUG.

Prije drugoga svjetskog rata djelovao je u Lapadu neregistrirani klub Zmaj, a u doba rata kao plivački klub Zmaj.

TENIS

Tenis ima također dugu prošlost u Gružu. Izgradnjom hotela gradila su se i igrališta za tenis. U predratno vrijeme tim su se sportom bavili uglavnom imućniji, jer ljudi s malim plaćama nisu se mogli baviti tenisom.

Jedno od prvih teniskih igrališta bilo je na imanju Pitarević - Banac (privatno, na Lapadu). Poslije drugoga svjetskog rata tu je izgrađeno moderno igralište kojim se danas služe Gružani i ostali Dubrovčani. Tenis klub Dubrovnik ima također sjedište na Lapadu (M. Vodopić 1).

JEDRILIČARSTVO

Jedrilački sport u Gružu dobiva osobito značenje osnivanjem Yachting club Argosy. Osnovan je god. 1935. sa svrhom da u ovom poznatom primorskom kraju jedrilački sport bude dostojno predstavljen, da se i nadalje gaji ljubav prema moru, razvijaju zdrave snage, osobito kod mladeži i da se uzmogne uspješno pokazati na domaćim i međunarodnim natjecanjima (regatama). Osim toga klub ima svrhu potaknuti i okolna mjesta na ljubav za pomorski, posebno jedrilački sport. Dužnost mu je i pobrinuti se za prijem stranih jedrilica (yachta), koje godišnje u velikom broju posjećuju Dubrovnik.

Klub je već u prvoj godini osnutka imao više dobrih jedrilica u rukama privatnih vlasnika (petnaestak). Sjedište kluba nalazi se na Lapadu, kod „Lazareta" ili „Orsana". Ima i svoje kupalište, a uz društvene prostorije i mali buffet.

Klub se nazvao Argosy, jer su tako Englezi u XV i XVI st. nazivali dubrovačke trgovačke brodove. I stari Dubrovčani prozvali su tim imenom jedan brod izgrađen u Gružu. To ime nalazimo i u doba sjeverno-američkih ratova za oslobođenje, jer je to ime nosio prvi brod koji je sudjelovao u tim borbama.

Klub se danas naziva Orsan, jedriličarsko društvo Dubrovnik (N. i M. Pucića 19).

Na Lapadu je i podružnica društva za sportsku aktivnost na moru Orsan (Lapadska obala 8).

LOVAČKI SPORT

Može se reći da je i lovački sport veoma star u Gružu. Poznati su toliki stari Gružani koji su se bavili ovom granom sporta. Danas ih u tome slijede brojne mlade generacije.

Sport je uvelike obuzeo suvremenog čovjeka. Postao je sastavni dio njegova razvoja. Čovjek se bavi vrlo raznolikim granama sporta (na kopnu, na moru, u zraku), osvojio je sve uzraste i oba spola. Možemo reći da su gotovo sve ove grane sporta zastupljene u današnjem Gružu i Lapadu. I dobro je da je tako.

Stari Gružani bili su izloženi zraku, suncu i moru, pokazali su se kao odvažni mornari i kapetani, vrsni brodograditelji, zanatlije i radnici vedrog duha i zdrava tijela. Moramo zaželjeti da i u novim naraštajima „slava daje snagu odvažnosti", po onoj „mens sana in corpore sano - zdrav duh u zdravu tijelu".

POGOVOR

Naša hrvatska narodna poslovica veli: „Vrijeme gradi po kotaru kule, vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje". Vrijeme, doista, ruši mnogo toga što je stvorila Božja priroda i nastavio čovjek, ali ostaju uspomene koje stariji prenose budućim naraštajima kao poticaj za nove pothvate i nova dostignuća.

Dubrovnik i njegov Gruž s divnom i pitomom okolicom mora poznavati samo ovaj put: sve više, bolje i ljepše na dobro ljudi ovoga kraja, na čast Domovine i dobrobit svega čovječanstva.

Namjera je ove rasprave poslužiti ovoj plemenitoj svrsi.

DODATAK

POPIS
ZAVJETNIH SLIKA DUBROVAČKIH POMORACA IZ CRKVE GOSPE OD MILOSRĐA NA LAPADU (SADA U SAMOSTANSKOJ ZBIRCI)

1. Gia. Radi na 17. IX 1731.
2. Zavjet kap. Iva Galjuf 1757.
3. Brick St. Antonio di Padova god. 1760.
4. Petar Laleta 14. XII 1762.
5. Brod kap. Bartula Barnića na 17. X 1768.
6. Pulaka kap. Pera Liepopili, spašen 9. XI 1781.
7. Kap. Miho Galjuf na 18. I 1788. na putu u Aleksandriju.
8. Kap. Božo Šiša na brodu „L' Immacolata" dne 10. I 1791.
9. Kap. Pasko Vilenik na 14. VI 1793.
10. Checcia Madonna del Rosario, pod zap. kap. Stijepa Suchich na 27. I 1794. kod Korsike.
11. Conte Becich.
12. Brik „Gospa od Milosrđa" pod kap. Marinom Tromba 10. IX 1796.
13. „Sveti Vlaho" u kanalu Malte 1798. kap. Antun Krilanović.
14. „La Fenice" pod zap. kap. Krista Milić dne 26. I 1801.
15. Mato kap. Guska na 3. II 1803. na brig. „Neptun".
16. „Elizabeta Gjivović" pod zap. kap. Iva Bielić na oceanu 1846.
17. Kap. Marko M. Bojanović dne 27. I 1850.
18. Polaka „Odessa" na 22. X 1850.
19. „Marija Mimbelli" pod zap. Vicka Markovića (bez datuma).

20. Kap. Antun Sekutarević i Baldo Sepsić (bez datuma).

21. Brigantin „Barone Gerliz" pod zap. kap. Joza Lupi na 6. I 1852. kod Rodi.

22. Brod „Sofija pod zap. Luke Fisković u kanalu od Malte 18. X 1852.

23. Brod pod zastavom sv. Vlaha pod zap. kap. Iva Cassa (bez datuma).

24. „Merkur" pod zap. kap. V. Matulića na putu za Honkong.

25. Brick „Gluiblien" pod zap. kap. M. Jakšić na 31. III 1851. u Doverskom tijesnu.

26. A. Tianta na 25. XII 1854. pao s jarbola u arhipelag.

27. Brod kap. G. M. Bogdanovića između Madagaskara i Rta Dobre Nade od 20. VI do 8. VIII 1856.

28. Kap. Đuro Ucović na briku „Fede" 12. IX 1858. u Crnom moru kojom zgodom pogibe Ivo N. Vuličević.

29. Brod „Dorotea" 13. III 1862. spašen po zavjetu Đura Gjivaića.

30. Brik „Merkur" pod zap. Vicka Matulića na 26. IX 1862. kod Formoze u kineskim vodama.

31. Lovro Ivanković na brigantinu „Maria di Porto" 7. XII 1862.

32. Brik „Slavianskij" na 22. XI 1865. kap. Luka Radoničić - a prvi časnik Antun Gučić položi zavjet.

33. Zavjet kormilara Miha Dešić koji se na 20. VI 1866. nalazio na fregati „Švarcenberg" - Boj pod Visom.

34. Brik „Soko" pod zap. kap. Šime Kavovića na 31. I 1869. nedaleko Finisterre.

35. „Četvrti Dubrovački" 20 - 21. XII 1872. kad pogibe kap. Jako Vacchetti, a Mato Turčinović prinese zavjet.

36. „Dvanaesti Dubrovački" na 20. I 1876. pod zap. Vlaha Podića, brodeći iz Filadelfije za Anvernu.

37. Brodolomci spašeni: Miho Bačić, Dubrovčanin i Ivo Jurić, Pelješčanin, pošto pogibe 27. X 1876. zapovjednik njihova broda „Stefano" kap. B. Miloslavić u australskim vodama.

38. Zavjet kap. Toma Mitrovića, nostroma M. Kopanice i dr. 24. I 1878.

39. Bark „Mirto N." na 3. III 1882. kod Point Coubre pod zap. kap. P. Kordića.

40. Kap. Pavo Podević na briku „Guilinbrat" 6. I 1879. kod Rta Claer.

41. Brodolom „Marije presv. Rozarija" kod Malte kap. Božo Gjivanović.

42. Brik „Marija" na Atlantskom oceanu 1. V 1904. pod zap. kap. Antuna Kikilja.

43. Mala slika na drvu (bez oznake).

44. Veća uljena slika (jedrilica na uzburkanom moru bez natpisa).

45. Brick-scooner „Marija" brodeći Atlantskim oceanom prigodom spasenja 1. svibnja 1904. poklanja Natun Kikilj.

46. „Daklsa" 1. studenoga 1920.

47. U znak zahvale Majci Božjoj, Luka Lukšić 1929.

48. Brod „Istina" u oluji 31. I 1930. Časnici Janović T. Stojković, Padovan B. i telegrafista Stanijević.

49. Parobrod „Srđ" iz zahvalnosti za spašen život u noći 28 - 27. prosinca 1937. kod Anverse, kap. Božo Nordelli.

50. Parobrod „Rad" 3. kolovoza 1940. Za vrijeme velikog rata torpedirani na dubrovačkom brodu „Rad" te nakon dva dana beznadnog lutanja u borbi s valovima Atlantika 400 milja od Afričke obale zagovorom Naše Gospe od Milosrđa sretno spašeni. Ljubeći ponovno Grad i rodne žale ovaj vječni zavjet poklanjamo našoj Gospi, kapetani: Ivo Šišević i Božo Margaretić; strojari: Karmelo Storelli i Ante Jurić; kadet Simo Franičević; mornari: Danko Arčanin, Ljubo Pikunić i Ivo Božović.

51. Zavjet por. boj. broda Marka Ružijera, 19. travnja 1942. na Azovskom moru.

POPIS
KUĆAH GRUŽKE ŽUPE DNE 31/7. 1883.

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. kuće broj	Broj osoba	Opaske
		LAPAD			
		MONTOVIERNA			
1.	Frane žena Mata Urban	Mato Urban Valentinov	39.	4	–
2.	Gospa od Milosrđa	O. Glicerio Depolo	38.	1	–
3.	Gospa od Milosrđa	Augustin Montagne p. Ante	37.	3	–
4.	Gospa od Milosrđa	Vicenco Jeličić Andriev	36.	3	–
5.	Nike Skurić	Nike Skurić p. Petra	35.	1	–
		FRANKOVO BRDO			
6.	Petar Kukuljan	Petar Kukuljan p. Petra	34.	4	–
7.	Ane udov. Boška Perića	Ane udov. Boška Perića	33.	4	–
8.	Alesandro Opuić	Risto Šošo	32.	-	–
9.	Alesandro Opuić	Nikola Medar	31.	-	–
		MATIĆEVO			
10.	Pero Jakšić	Petar Vukas Ivanov	29.	3	–
11.	Pero Jakšić	Kate udov. Petra Popovića	29.	2	–
12.	Gjuro Zucalo	Nikola Morgjin	30.	5	–
		KRVAVIC			
13.	Mato Gračić Matov	Mato Gračić Matov	65.	3	–
14.	Mato Gračić Matov	Mato Gračić Matov	-	-	prazna

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
15.	Manojlo Lučić	Manojlo Lučić	64.	-	–
16.	Ivo Martellini	Ivo Martellini p. Miha	-	-	–
		KOKOTOVO			
17.	Ane udov. Vulićević	–	-	-	prazna
		KOD MIHAJLA			
18.	Fratija S. Mihajla	Župnik gružki	28.	1	–
19.	Ivan Kazimir	Ivan Kazimir p. Karla	27.	3	–
20.	Frane udov. Obradović	Frane udov. Ant. Obradović	26.	6	–
21.	Ane udov. Vulićević	–	25.	-	prazna
22.	Ivan Pitarević	Tomo Vučetić	24.	1	–
23.	Ivan Pitarević	Nike žena Frana Zanetti	24.	2	–
		LAPAD			
24.	Ane udov. Vulićević	Ane udov. Roka Vulićević	23.	1	–
25.	Ane udov. Vulićević	–	-	-	prazna
26.	Ane udov. Guska	Ane udov. Stiepa Guske	18.	2	–
27.	Kate udov. Guska	Kate udov. Pera Guske	17.	2	–
28.	Tere udov. Špikula	Tere udov. Miha Špikula	16.	2	–
29.	Cvieto Jakšić	Cvieto Jakšić p. Toma	14.	4	–
30.	Božo Vučetić	Božo Vučetić p. Mata	15.	2	–
31.	Pasko Jakšić	Pasko Jakšić p. Pera	19.	4	–
32.	Jozo Jakšić	Jozo Jakšić p. Stiepa	20.	4	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
33.	Pasko Jakšić	–	21.	-	prazna
34.	Vlaho Jakšić	Vicenco Njirić p. Ivana	22.	6	–
35.	Ivan Pitarević	–	-	-	prazna
·36.	Ignacijo Amerling	Ignacijo Amerling p. Ivana	13.	3	–
		NA ŠIPKU			
37.	Frano Bar. Gundulić	Frano Bar. Gundulić p. Šiška	1.	1	–
		LAZARET			
38.	Vlada Vojnićka	–	2.	-	–
39.	Vlaho Pavlić	Lucia udov. Miha Grgurevića	3.	3	–
40.	Petar Kresić	Petar Kresić p. Stiepa	4.	5	–
41.	Nikec Kresić	Nike Kresić p. Stiepa	5.	2	–
42.	Antun pl. Sorgo	–	6.	-	–
43.	Mato Persic	Domobranstvo	7.	-	–
44.	Mato pl. Zamanja	Domobranstvo	8.	-	–
		GIMAN			
45.	Ludovik Marotti	Nikola Vrhovac p. Nikole	12.	3	–
46.	Ane udov. Šimunović	Ane udov. Ivana Šimunovića	9.	3	–
47.	Vicenco Krampus	Vicenco Krampus Grgurev	10.	8	–
48.	Vicenco Krampus	Vicenco Krampus Grgurev	-	-	prazna
49.	Ivan Pitarević	Ivan Pitarević p. Balda	11.	5	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
50.	Rafo knez Pučić	–	40.	-	prazna
51.	Made kn. Giorgi-Maineri	–	-	-	prazna
52.	Marko Krile	–	-	-	prazna
53.	Pero Krile		42.	-	prazna
54.	Mato Krile	Mato Krile p. Balda	43.	6	–
55.	Stiepo Krile	Stiepo Krile p. Balda	44.	8	–
56.	Ane udov. Vuličević	Antun Oberster Tomov	45.	5	–
57.	Tere udov. Marinović	Tere udov. Marka Marinovića	46.	1	–
58.	Tere udov. Marinović	Mato Šimunović p. Ante	46.	2	–
59.	Marko Marinović	Maria Anović	48.	2	–
60.	Antun Marinović	–	-	-	prazna
61.	Antun Marinović	Antun Marinović p. Marina	49.	5	–
62.	Tomo Kikilj	Tomo Kikilj p. Mara	50.	5	–
63.	Ane udov. Vuličević	–	51.	-	prazna
64.	Ane udov. Vuličević	Gjuro Brunsko p. Gjura	51.	9	–
65.	Ane udov. Vuličević	–	52.	-	prazna
66.	Kate udov. Kentra	Kate udov. Miha Kentre	53.	-	–
		BATALA			
67.	Marin pl. Gjorgi	Marin pl. Gjorgi p. Nika	54.	3	–
68.	Marin pl. Gjorgi	–	55.	-	prazna
69.	Stiepo Rusic	Stiepo Rusic p. Frana	56.	9	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
70.	Jakob Podić	Vlaho Kisić p. Stjepana	57.	2	–
71.	Ane udov. Vuličević	–	58.	-	prazna
72.	Kate udov. Suhor	Kate udov. Stiepa Suhor	59.	4	–
73.	Kate udov. Suhor	Mato Krile Matov	60.	5	–
74.	Pavo Kentra	Pavo Kentra p. Antuna	61.	2	–
75.	Antun Sorgo	–	66.	-	prazna
76.	OO. Jezuitu	Šimun	67.	2	–
77.	OO. Jezuitu	Vicenco Grgić p. Saba	-	2	–
78.	OO. Jezuitu	-	-	-	prazna
79.	Gjive udov. Matić	Gjive udov. Gjura Matić	68.	3	–
80.	Stjepan Buconić	Vlaho Rudenjak p. Stjepana	69.	3	–
81.	Nikola Majstorović	Nikola Majstorović p. Iva	70.	4	–
		POD MONTOVIERNOM			
82.	Marin Popović	Marin Popović Mihov	71.	6	–
83.	Marin Popović	Mato	71.	1	–
		GRUŽ			
		POLJE			
84.	Vuić i Jozo Zadjelović	Andria Urlin p. Vlaha	23.	3	–
85.	Vuić i Jozo Zadjelović	Ivan Kraljić p. Alexandra	23.	3	–
86.	Vuić i Jozo Zadjelović	Nikola Slade	23.	2	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
87.	Maria udov. Ruggieri	Tomo Masar	15.	3	–
88.	Maria udov. Ruggieri	Maria udov. Marka Ruggieri	13.	3	–
		JEJEVICE			
89.	Braća Vuličević p. Ivana	Stjepan Zagora	10.	1	–
90.	Braća Vuličević p. Ivana	Roko Beato p. Antuna	10.	5	–
91.	Braća Vuličević p. Ivana	Udov. Petra Marinovića	10.	1	–
92.	D. Ivo Sangaletti	–	-	1	prazna
93.	D. Ivo Sangaletti	Ambrozio Sangaletti	9.	2	–
94.	Braća Vuličević p. Ivana	Antun Libanić p. Ivana	11.	2	–
95.	Braća Vuličević p. Ivana	–	-	-	prazna
96.	Ane kn. Pučić-Gjorgi	Kate udov. Karaga	12.	1	–
		ŠIPČINE			
97.	Jozo Zadjelović	Ivan Mozok-Piplica	16.	3	–
98.	Ivan Zadjelović	Jakob Kolendić p. Ivana	-	5	–
99.	Ivan Zadjelović	Miho Radulović p. Antuna	-	4	–
100.	Luka Lukšić	Luka Lukšić p. Stjepana	18.	8	–
101.	–	Luka Milina p. Toma	17.	3	–
102.	Jozo Zadjelović	Jozo Zadjelović p. Mata	20.	6	–
103.	Ivan Zadjelović	Ivan Zadjelović p. Mata	19.	7	–
104.	Pero Kentra	Pero Kentra p. Antuna	21.	5	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
		MALO POLJE			
105.	Ane udov. Vuličević	Stiepo Vusković p. Ivana	22.	4	–
106.	Ane udov. Vuić	Frano Marchini p. Joza	-	2	–
107.	Ane udov. Vuić	Elena Gjurišić udov. Sava	25.	5	–
108.	Ane udov. Vuić	Luka Perović p. Miha	24.	3	–
109.	Ane udov. Vuić	Ane udov. Pera Vuića	24.	3	–
		MUO			
110.	Baldo Knez Gučetić	–	26.	-	prazna
111.	Ane kn. Pučić-Gjorgi	Mato Sentić p. Pera	27.	3	–
112.	Ane kn. Pučić-Gjorgi	Ane kn. Pučić-Gjorgi	28.	2	–
113.	Mato Gjik	Mato Gjik p. Miha	29.	6	–
114.	Miho Mark. Bona	–	30.	-	krčma
115.	Miho Mark. Bona	–	31.	-	krčma
116.	Antun Vodnica	Frano Vodnica	32.	7	–
117.	Miho Mark. Bona	–	34.	-	prazna
118.	Marko Marinović	Nikola Marinović p. Marina	34.	4	–
119.	Ivan Grgurević	–	35.	-	prazna
120.	Ivan Grgurević	Maria Lica	36.	1	–
121.	Ivan Grgurević	–	-	-	prazna
122.	Ivan Grgurević	–	-	-	prazna
123.	Ivan Grgurević	–	37.	-	prazna

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
		BISKUPIA			
124.	Pero Lujak p. Miha	Ivan Kuljiš Gjurov	38.	2	
125.	Pero Lujak p. Frana	Ivan Zec p. Gjura	39.	2	
126.	Mato Gjisti	Vice udov. F. Belendice	39.	2	
127.	Mato Gjik	Luka Šilje p. Luke	-	2	
128.	Frana udov. Tikvica	Gjuro Boehm Venceslavov	40.	3	
129.	Frana udov. Šutić	Jozo Falconi p. Frana	41.	5	
130.	Mato Gjik	Antun	-	-	
131.	Frana udov. Tikvica	Gjive udov. Cvieta Radića	42.	5	
132.	Frane udov. Šutić	Frane udov. Marina Šutić	43.	5	
133.	Ivan Šutić	Ivan Šutić p. Marina	44.	5	
134.	Antun Šutić	Antun Šutić p. Marina	-	5	
135.	Mato Gjik	Niko Barišić	45.	7	
136.	Mato Gjik	–	-	-	prazna
137.	Frane udov. Tikvica	Kristo Kurajica Kristov	46.	2	
138.	Frane udov. Tikvica	Jakob Bogdanović p. Petra	-	2	
139.	Ane udov. Vuličević	Frano Bottini p. Ivana	47.	2	
140.	Frane udov. Tikvica	Frano Zanotti	-	2	
141.	Jakob Bino	Elena Maskarić	48.	1	
142.	Domo Pitarević	Pero Gardellini p. Ivana	49.	3	
143.	Domo Pitarević	Gjuro Kuljiš p. Ivana	-	3	
144.	Ane udov. Vuličević	Stane udov. Ivana Malića	50.	4	

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
		NOVI ŠKAR			
145.	Frane udov. Tikvica	Frane udov. Petra Tikvice	51.	3	–
146.	Frane udov. Tikvica	–	-	-	prazna
147.	Frane udov. Tikvica	Božo Bradičić	52.	9	–
148.	Frane udov. Tikvica	Ivo Perišić	-	3	–
149.	Nikola Gjurić	Lucia udov. Luke Gjurića	55.	2	–
150.	Mato Dobrić	Mato Dobrić p. Ivana	66.	6	–
151.	Maria udov. Baljević	Andrija Gjurinović Pavov	59.	10	–
152.	Stiepo Muhoberac	–	58.	-	–
153.	Stiepo Muhoberac	Ivan Schmuk p. Joza	-	3	–
154.	Stiepo Muhoberac	Petar Selak Petrov	57.	4	–
155.	Stiepo Muhoberac	Ivan Gjivanović p. Vlaha	57.	3	–
156.	Stiepo Muhoberac	Vlaho Falkoni p. Frana	56.	5	–
157.	Stiepo Muhoberac	Jozo Konsuo p. Ivana	-	1	–
158.	Petar Dušin	Petar Dušin Mihov	54.	2	–
159.	Schmidt	Kate Šutić p. Antuna	53.	2	–
160.	Miho Kuničić	Miho Kuničić p. Luke	60.	8	–
161.	Stiepo Radeljević	Jozo Martinosky	63.	2	–
162.	Stiepo Radeljević	–	-	-	prazna
163.	Stiepo Radeljević	–	-	-	prazna
164.	Stiepo Radeljević	Gjuro Baletin p. Nikole	61.	3	–
165.	Stiepo Radeljević	Antun Skrivanić p. Andra	62.	6	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
166.	Stiepo Muhoberac	Jakob Bino p. Antuna	64.	4	–
167.	Stiepo Muhoberac	Karlo Sukmić p. Ivana	-	4	–
168.	Stiepo Muhoberac	Stiepo Muhoberac p. Luke	-	5	–
		KOD KRSTA			
169.	Stiepo Muhoberac	Domo Zaccardin p. Bara	82.	7	–
170.	Pero Lujak p. Miha	Pero Lujak p. Miha	83.	6	–
171.	Lloyo A. M.	Julio Balović Markov	84.	6	–
172.	Andria Puljizević	Niko Merluzzi p. Jakova	85.	9	–
173.	Andria Puljizević	Tecilazić	85.	-	–
174.	Andria Puljizević	–	85.	-	–
175.	Andria Puljizević	–	85.	-	–
176.	Andria Puljizević	–	85.	-	–
		ZA KRSTOM			
177.	Lazarević	Antun Salatic	-	5	–
178.	Ane udov. Lukač	Ivan Orlić p. Ivana	80.	7	–
179.	Ane udov. Lukač	Andria Slamitz Jozov	79.	5	–
180.	Ane udov. Lukač	Cvieta udov. Frana Falconi	79.	4	–
181.	Ane udov. Lukač	Ivan Batisić	78.	7	–
182.	–	Nikola Vukasović p. Nikole	77.	2	–
183.	Ivan Viličić	Ivan Viličić p. Ivana	76.	2	–
184.	Ivan Bobanović	Ivan Bobanović p. Vicenca	75.	4	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
185.	Pasko Djevoić	Pasko Djevoić p. Nikole	74.	6	–
186.	Shmidt	Kuzma Dragojević Franov	73.	8	–
		PRED KRSTOM			
187.	Dominikanci	-	-	-	kavana
188.	Dominikanci	Samostan i S. Križ	-	1	–
189.	Dominikanci	Carinski ured i kasarna	-	-	–
190.	Jozo Pavlović	Jozo Pavlović Nikolin	87.	3	–
191.	Luko Kisic	–	88.	-	prazno
192.	Luko Kisic	–	-	-	prazno
193.	Kaboga	–	-	-	prazno
		MANČINA			
194.	Miho Pehovac	Miho Pehovac p. Balda	90.	7	–
195.	Miho Pehovac	Marcel Wendzilovicz	90.	6	–
196.	Bozo Krile	Antun Cerocchi p. Filipa	91.	8	–
197.	Ivan Bobanović	Antun Falkoni p. Frana	92.	3	–
198.	Antun Ucović	Kate Skvrce p. Mata	-	1	–
199.	Antun Kosović	Antun Kosović p. Grgura	93.	1	–
200.	Antun Kosović	Stane Zec p. Petra	93.	2	–
201.	Antun Ucović	Antun Ucović p. Nikole	94.	6	–
202.	Luka Detores	–	95.	-	prazna
203.	Maria Kulišić	Vojnička kasarna	96.	-	–

Redni broj	Vlasnik	Stanovnik	Gradj. broj kuće	Broj osoba	Opaske
204.	Maria Kulišić	Maria Kulišić p. Miha	-	4	–
205.	Rafo Tucić	–	97.	5	–
206.	Rafo Tucić	Petar Petrović Ivanov	98.	3	–
207.	Rafo Tucić	Luka Kapica p. Frana	99.	4	–
208.	Rafo Tucić	Antun Buić p. Luke	100.	4	–
209.	Rafo Tucić	Rafo Pučić p. Nika	101.	3	–
210.	Rafo Tucić	Ivo Kordić p. Antuna	102.	4	–
211.	Rafo Tucić	Mada udov. Miha Premfleka	102.	1	–
212.	Rafo Tucić	Jozo Driuli p. Toma	3.	3	–
213.	Ivan Kazimir	Frano Agazzi p. Frana	103.	5	–
214.	Luka Detorres	Luka Detorres p. Antuna	104.	3	–
215.	Luka Detorres	Martin Bogdan p. Martina	105.	2	–
		DONJI ŠKAR			
216.	Mato Natali	–	106.	-	prazna
217.	Mato Natali	–	107.	-	prazna
218.	Antun Ogresta	Andria Orlić Ivanov	-	3	–
219.	Antun Ogresta	–	108.	6	–
220.	Schmidt	–	109.	-	–
221.	Schmidt	Made Duper p. Miha	-	1	–

POPIS
GRUŠKIH ŽUPNIKA OD GODINE 1683. DO DANAS

1.	Ioannes Blasii	od godine 1683.	– 1684.
2.	Nicolaus Ioannis	od godine 1684.	– 1706.
3.	Francisus Amabili	od godine 1706.	– 1709.
4.	Stephanus Lupi	od godine 1709.	– 1711.
5.	Bartholomeus Grmotjeri	od godine 1711.	– 1715.
6.	Marcus Glegjević	od godine 1715.	– 1715.
7.	Flaminius Sodrnja	od godine 1715.	– 1716.
8.	Nicolaus Petri	od godine 1716.	– 1716.
9.	Bartholomeus Grmotjeri	od godine 1716.	– 1717.
10.	Raphael Trojanović	od godine 1717.	– 1744.
11.	Jacobus Vocativo	od godine 1744.	– 1771.
12.	Thomas Ioanović	od godine 1771.	– 1778.
13.	Ioannes Peričević	od godine 1778.	– 1780.
14.	Thomas Čurbehan	od godine 1780.	– 1791.
15.	Stephanus Voić	od godine 1791.	– 1808.
16	Florius Cvjetković	od godine 1808.	– 1822.
17.	Petrus Medini	od godine 1822.	– 1828.
18.	Ivan Bogdanović	od godine 1828.	– 1832.
19.	Stijepan Voić	od godine 1832.	– 1833.
20.	Visko Gjeričević	od godine 1833.	– 1855.
21.	Petar Gjivović	od godine 1855.	– 1857.
22.	MATO VODOPIĆ	od godine 1857.	– 1879.
23.	Stjepan Maria Bazdan	od godine 1879.	– 1888.
24.	Fra Lodovico Vidak	od godine 1888.	– 1890.
25.	Pero Sardelić	od godine 1890.	– 1904.
26.	Niko Zlovečera	od godine 1904.	– 1927.
27.	O. Pio Maroević	od godine 1927.	– 1928.
28.	Đuro Krečak	od godine 1928.	– 1944.
29.	IVO GUGIĆ	od godine 1944.	– 1967.
30.	Jozo Mihovilović	od godine 1967.	– 1978.
31.	Grga Tomić	od godine 1978.	– danas.

IZVORI I LITERATURA

ADAMOVIĆ Vice, Gruž, topografično-povjesničke bilješke, Dubrovnik 1903.

Annales ragusini Anonymi, Rkp u knjižnici Male braće u Dubrovniku.

APPENDINI Francisco-Maria, Notizie istorico-critiche sulle antichita della storia e letteratura de' Ragusei I-II, Dubrovnik 1802-1803.

BAČIĆ dr V. A, Dubrovački brodovi u doba procvata dubrovačkog pomorstva u XVI vijeku, Zagreb.

BERITIĆEV Zbornik, Dubrovnik 1960.

BJELOVUŠIĆ N.Z., Povijest poluotoka Rata (Pelješca), Split 1921.

BJELOVUŠIĆ N. Z. Crvena Hrvatska i Dubrovnik, Zagreb 1929.

CRIJEVIĆ Serafin, Prolegomena in sacram metropolim ragusinam, Rkp u knjižnici dominikanaca u Dubrovniku.

DE DIVERSIS Philippus, Descriptio Ragusina, Rkp. u knjižnici Male braće u Dubrovniku.

DOBROVIĆ Nikola, Dubrovački dvorci, Urbanistički zavod, knj. br. 3.

Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952.

Dubrovnik, - revija, Dubrovnik 1929.

FARLATI Daniele, Illyrici Sacri, svez. VI, Venecija 1800.

FISKOVIĆ Cvito, Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947.

FISKOVIĆ Cvito, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik 1955.

FORETIĆ Vinko, Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, Rad JAZU 283, 1951.

GELCICH G., Dello sviluppo civile di Ragusa, Dubrovnik 1884.

GRAFENAUER Bogo, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfiro-

geneta o doseljenju Hrvata, HIstorijski zbornik V, Zagreb 1952.
GUGIĆ Ivo, Dubrovnik - jedna vrata prema Zapadu, Trogir 1979.
Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953.
IVANČEVIĆ Vinko, O brodogradnji u Dubrovniku potkraj Republike, Dubrovnik 1954.
JIREČEK Konstantin, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjega vijeka, Dubrovnik 1915.
JIREČEK Konstantin, Pregled dubrovačke historije, SAN, Srem. Karlovci 1924.
JIREČEK Konstantin, Istorija Srba I, Beograd 1952.
KLAIĆ Vjekoslav, Povijest Hrvata, Zagreb 1972.
LUCIO Giovanni Traguriense, Regno di Dalmazia e di Croazia, Trieste 1896.
LUČIĆ Josip, Prošlost dubrovačke Astareje, Dubrovnik 1970.
LUČIĆ Josip, Prilog brodogradnji u Dubrovniku u pol. XIV st. Historijski zbornik IV, 1951.
LUČIĆ Josip, Povijest Dubrovnika od VII stoljeća do godine 1205, Zagreb 1973.
LUETIĆ Josip, Mornarica Dubrovačke Republike, Dubrovnik 1962.
LUETIĆ Josip, O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVIII stoljeću, Dubrovnik 1952.
LUETIĆ Josip, Brodovlje Dubrovačke Republike 17. stoljeća, Dubrovnik 1964.
LIEPOPILI Ante, Slavensko bogoslužje u Dubrovniku, Rad JAZU 220, 1919.
LJUBIĆ Šime, O upraviteljih Dalmacije za rimskog vladanja, Rad JAZU 31, 1875.
MARMONT, Iz memoara, Split 1979.
MATIJAŠEVIĆ I. M., Memorie storiche su Ragusa (Zibaldone), Rkp u knjižnici Male braće u Dubrovniku.
MATKOVIĆ Petar, Prilozi k trgovačko-političkoj historiji Republike Dubrovačke, Zagreb 1869.
MEDINI Milorad, Starine dubrovačke, Dubrovnik 1935.
NODILO Natko, Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, Rad JAZU 65.
ORBINI Mavro, Il regno degli Slavi, Pesaro 1601.

9^x

OSTOJIĆ Ivan, Benediktinci u Hrvatskoj II, Split 1964.
PANTELIĆ Marija, Glagoljski brevijar popa Mavra iz god. 1460, Slovo, Zagreb 1965.
PUČIĆ-ŠKATIĆ knez Orsat, Poviestnica Dubrovačka, Zadar
RAČKI Franjo, Hrvatska prije XII vijeka glede na zemljišni obseg i narod, Rad JAZU 57, 1881.
RAČKI Franjo, Povijesni spomenici Južnih Slavena, Rad JAZU 27, 1874.
RADONIĆ Jovan, Dubrovačka akta i povelje, Beograd 1934. i dalje.
RAZZI Serafino, La storia di Ragusa, Dubrovnik 1903.
REŠETAROV zbornik, Dubrovnik 1931.
SINDIK Ivo, Dubrovnik i okolina, SAN Beograd 1926.
SKOK Petar, Dolazak Slavena na Mediteran, Split 1934.
SKURLA Stefano, Ragusa - ceni storici, Zagreb 1876.
ŠIŠIĆ Ferdo, Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914.
ŠIŠIĆ Ferdo, Ljetopis popa Dukljanina, Beograd - Zagreb 1928.
TALIJA Urban, Da li je glagoljica nekada bila u uporabi na teritoriju Dubrovačke Republike? Beograd 1939.
VODNIK Branko, Povijest hrvatske književnosti I, Zagreb 1913.
VOJNOVIĆ Lujo, Dubrovnik - jedna istorijska šetnja, Zagreb 1922.
VOJNOVIĆ Lujo, Kratka istorija Dubrovačke Republike, New York 1962.
Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1922.
Razna arhivska građa, revije, časopisi i slično.

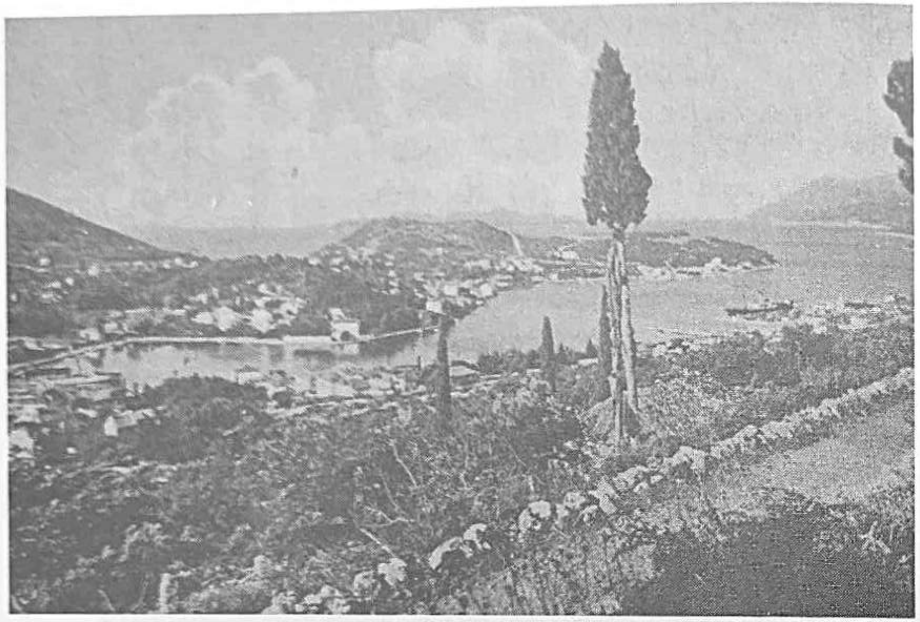

GRUŽ PRIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

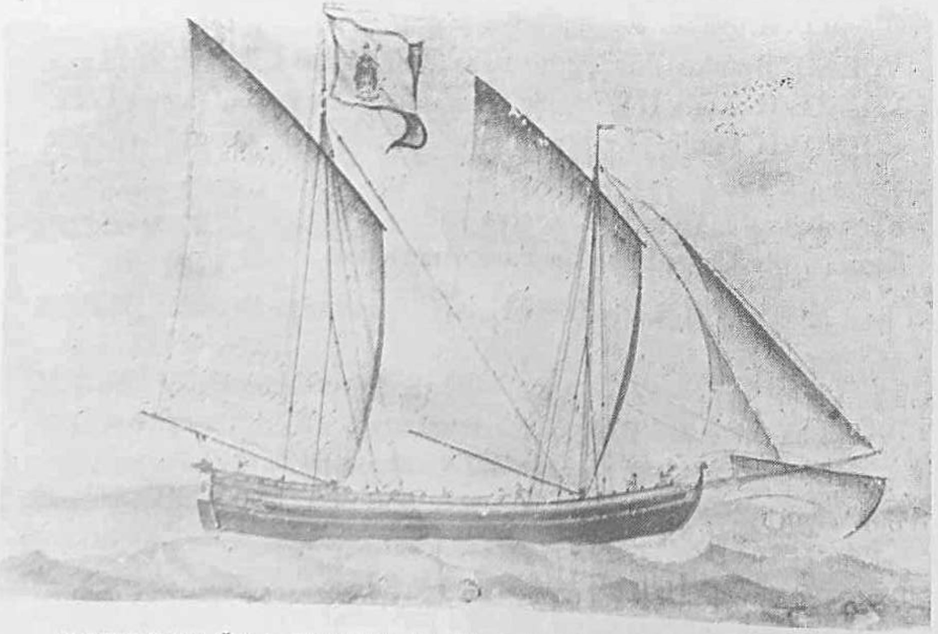

DUBROVAČKA GALIJA SA ZASTAVOM SV. VLAHA

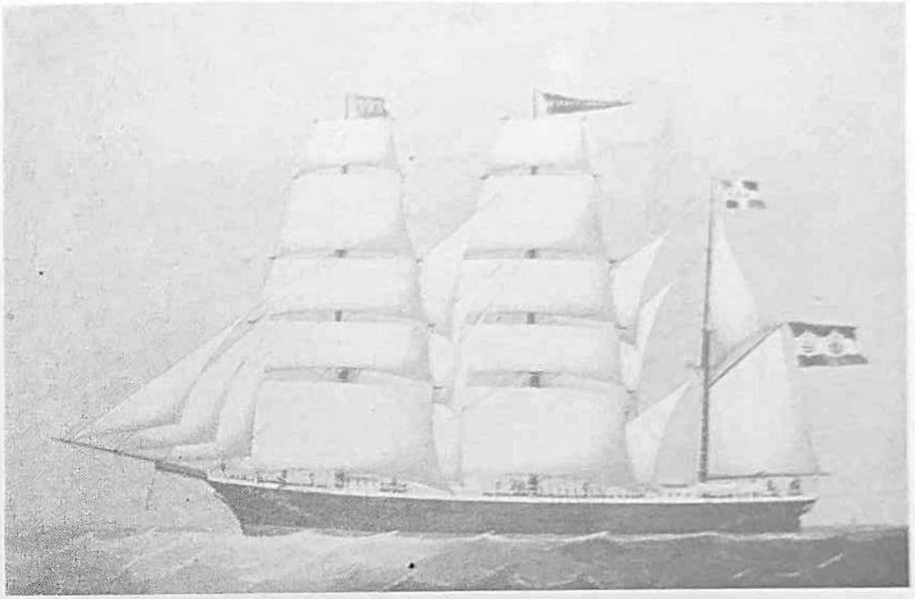

DUBROVAČKI BROD NA JEDRA („DESETI")

CRKVA SV. MIHAJLA (LIJEVO STARA BRATIMSKA-ŽUPSKA KUĆA)

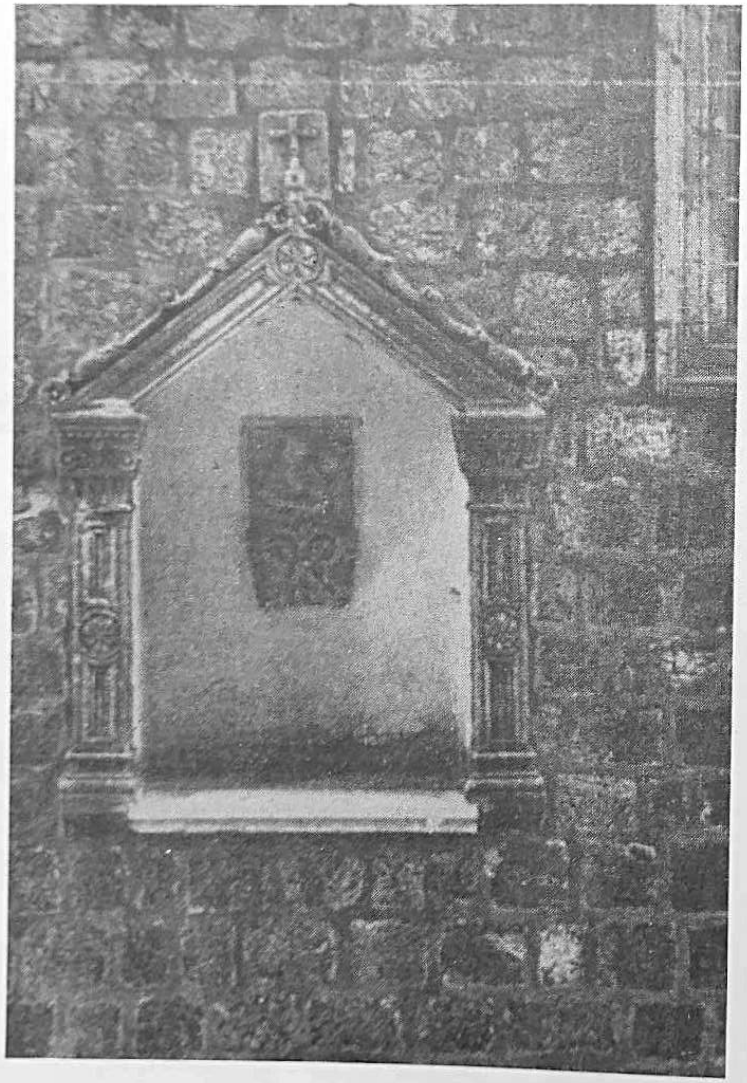

NIŠA U ZIDU CRKVE SV. MIHAJLA

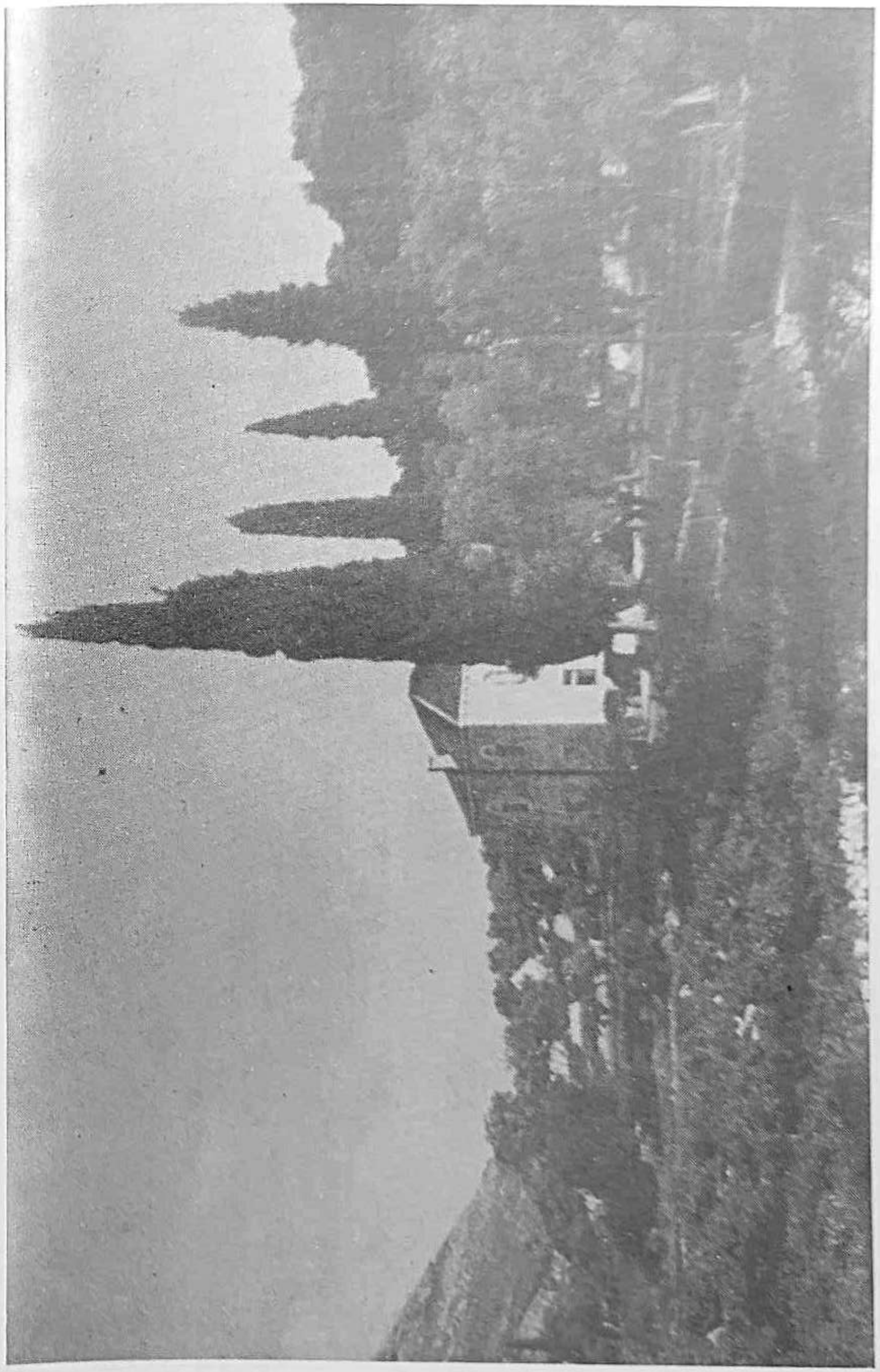

NOVA ŽUPSKA KUĆA (LAPAD)

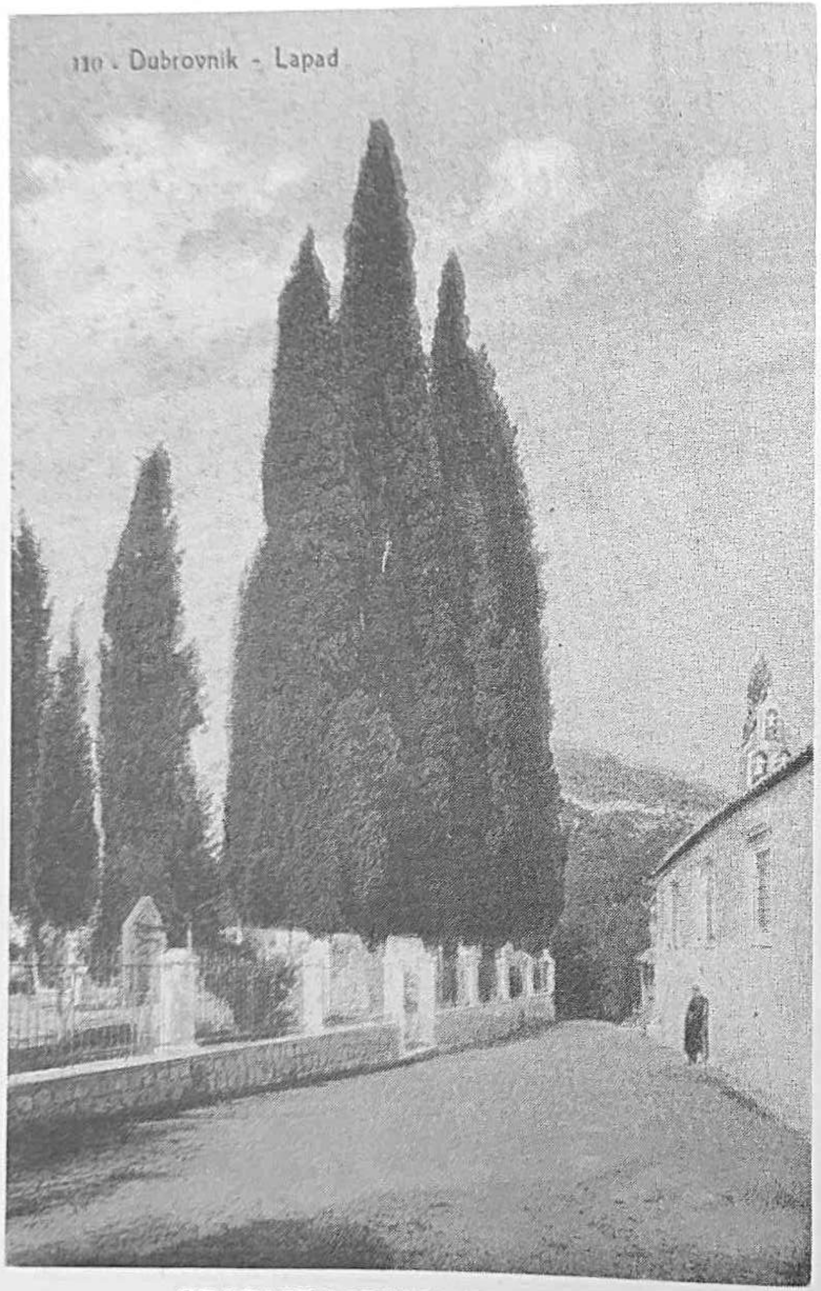

GROBLJE I CRKVA SV. MIHAJLA

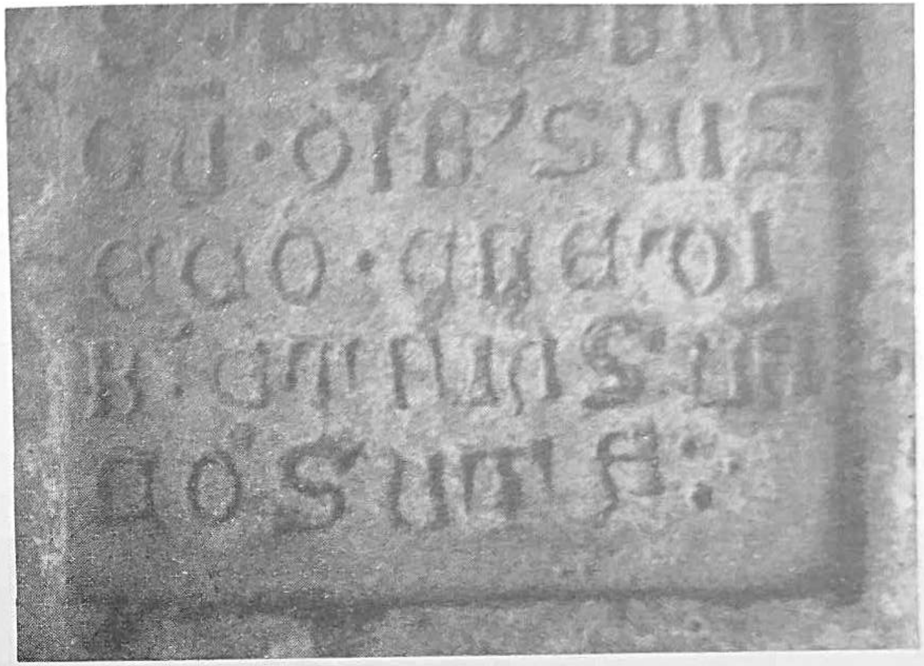

NAJSTARIJI NATPIS U PODTRIJEMKU SV. MIHAJLA (XIII - XIV ST.)

EPITAFIJ U PODTRIJEMKU SV. MIHAJLA NAD GROBOM MARKIZA MIHA BONE I NJEGOVE SUPRUGE

STARINSKI NATPIS U PODTRIJEMKU SV. MIHAJLA DA SE GROBNICA NE SMIJE NIKADA OTVORITI (IZ GOD. 1691.)

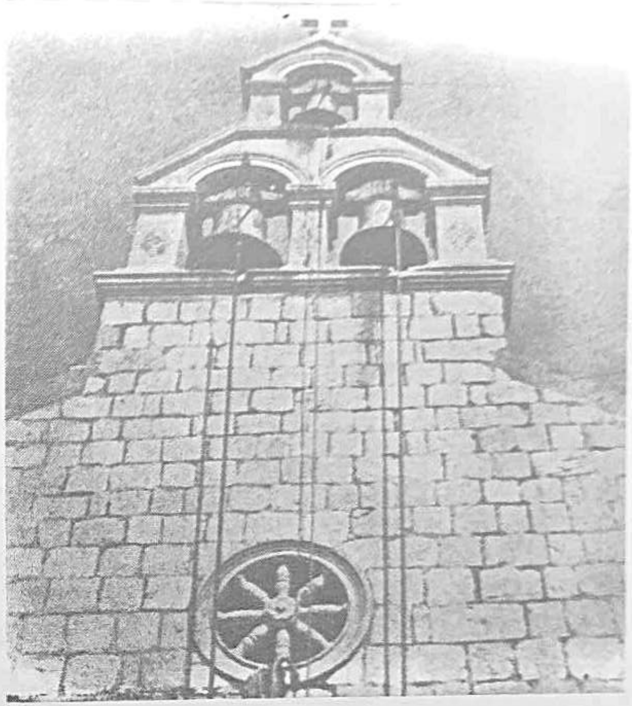

PROČELJE RENESANSNE CRKVE SV. NIKOLE U GRUŽU

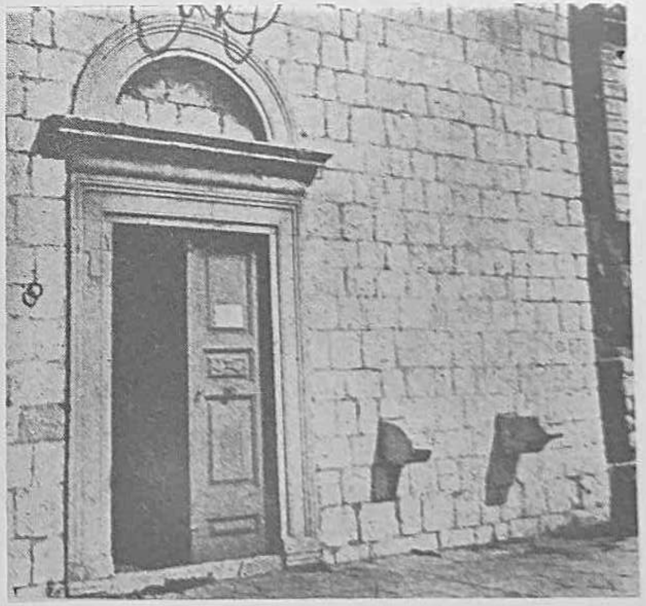

VRATA CRKVE I KONZOLE VANJSKOG OLTARA SV. NIKOLE

OLTAR U CRKVI SV. KRIŽA

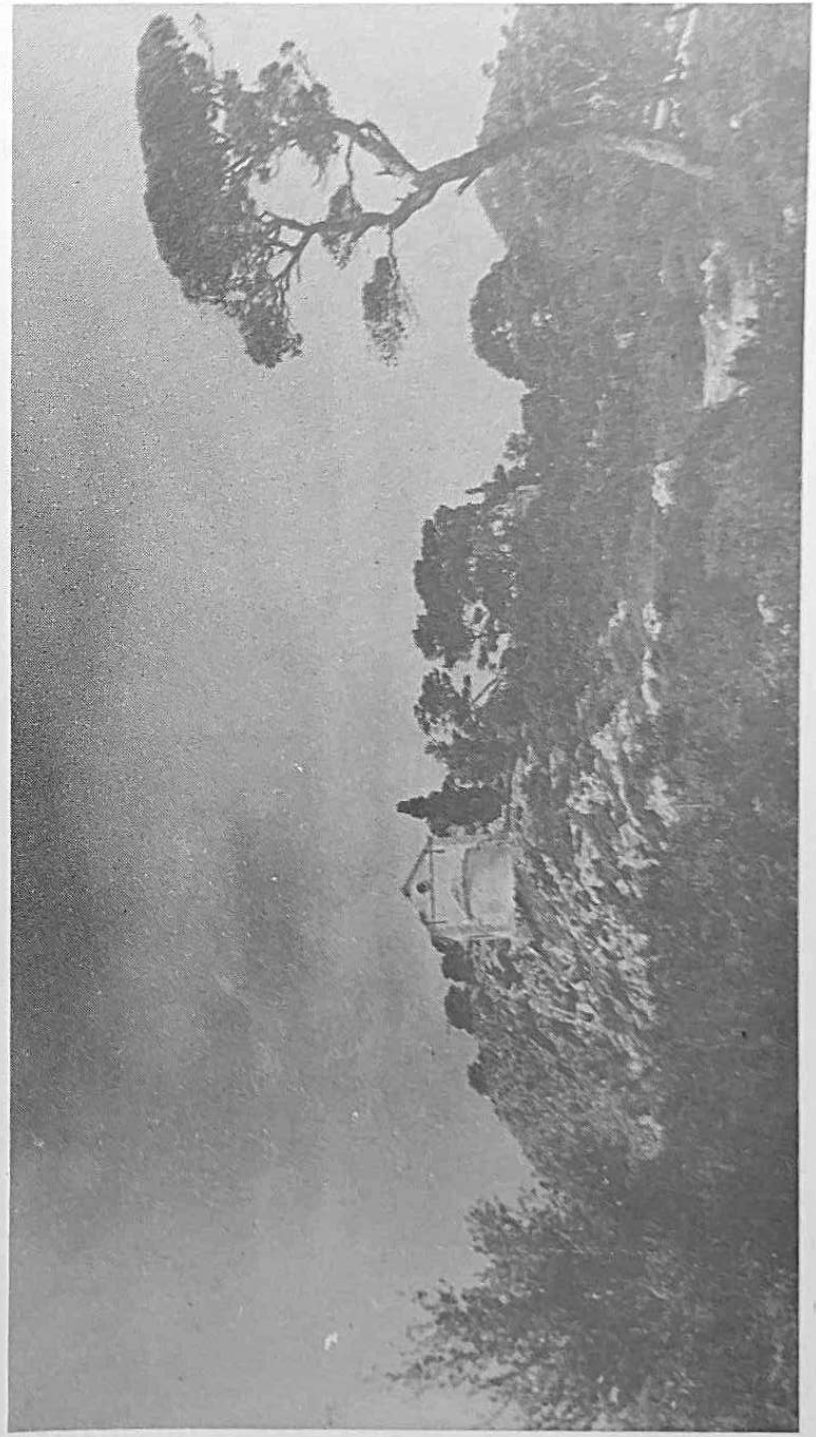

CRKVA SV. VLAHA NA GORICI (DESNO CRKVICA SV. ANE)

SLIKA NA GLAVNOM OLTARU U SVETIŠTU GOSPE OD MILOSRĐA.

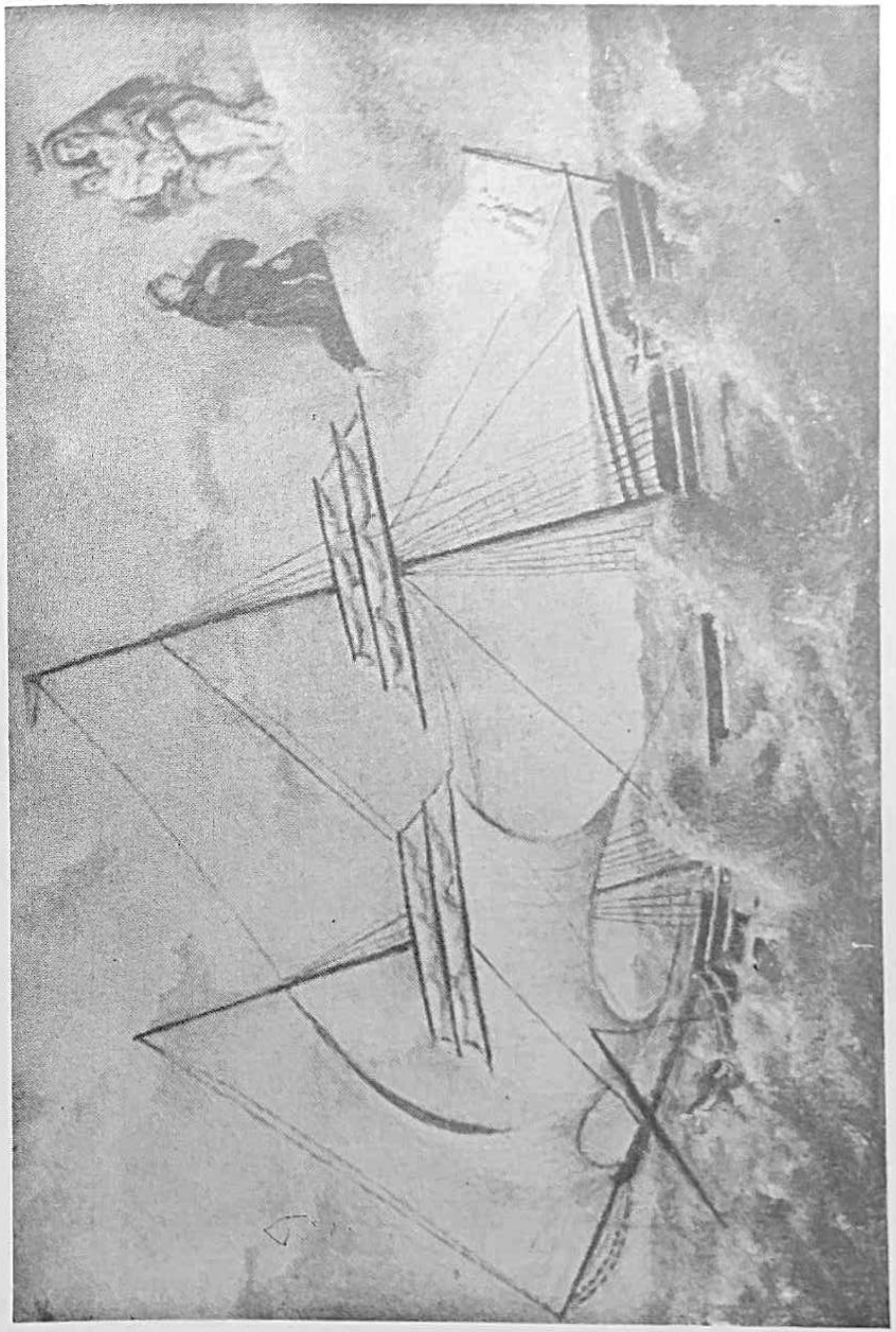

ZAVJETNA SLIKA KAP. P. LALETE U CRKVI GOSPE OD MILOSRĐA (XVIII. ST.).

RAZVALINE CRKVE SV. PETKE

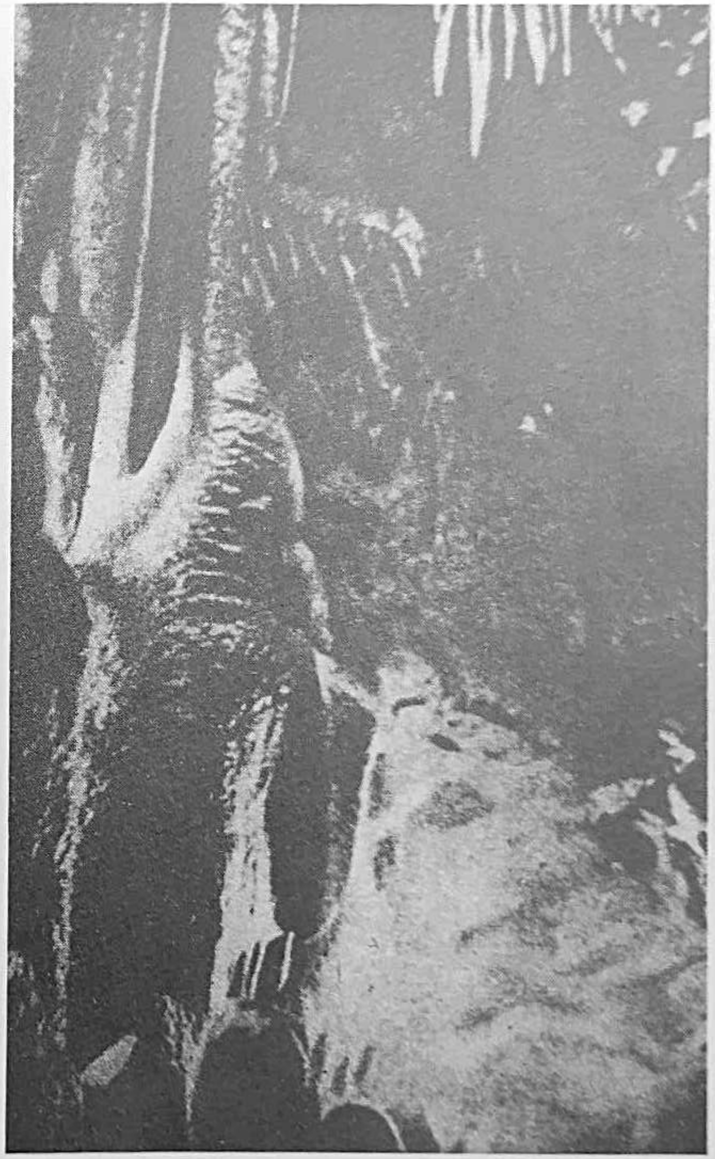

SPILJA KARLE KORDIĆ

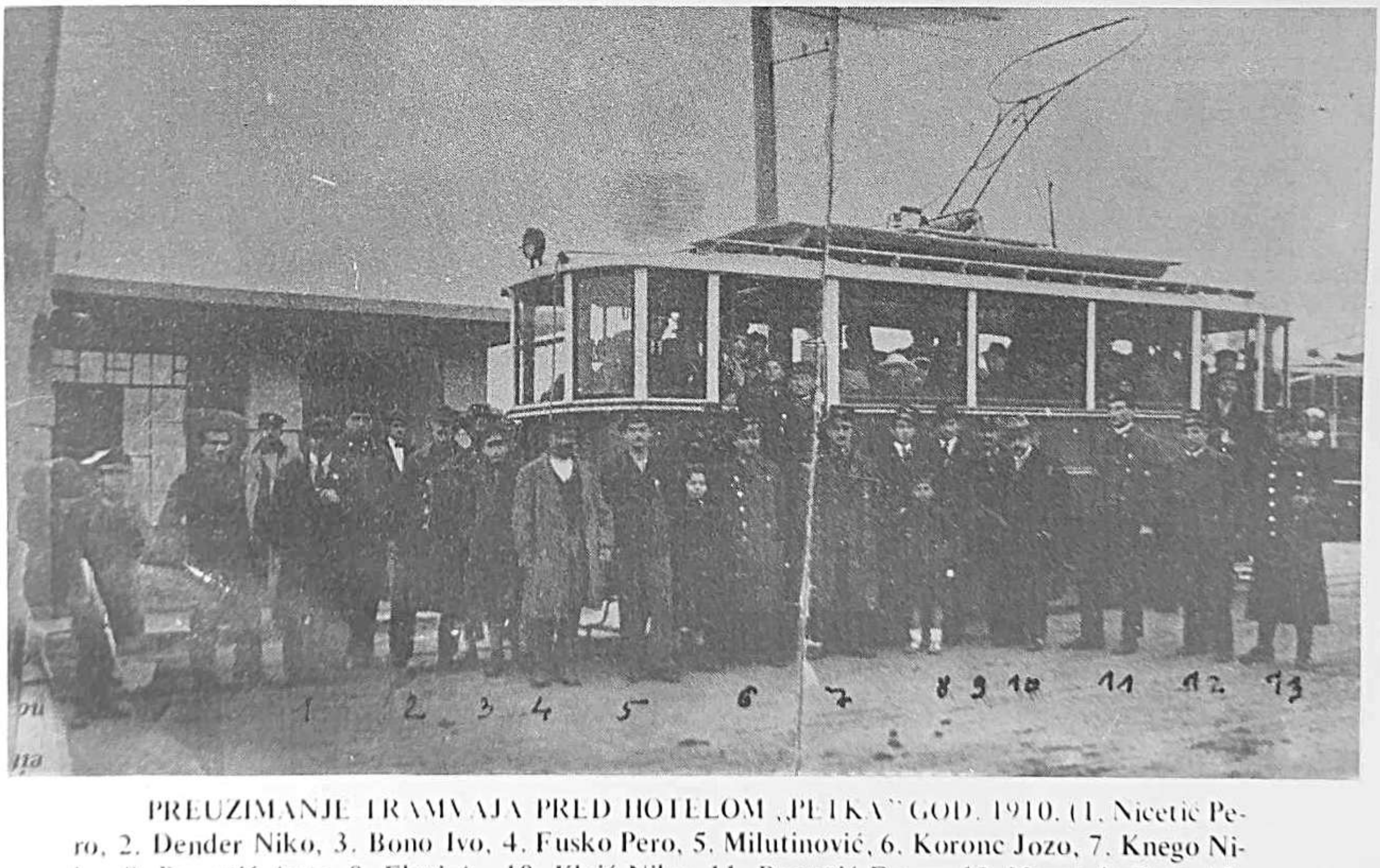

PREUZIMANJE TRAMVAJA PRED HOTELOM „PETKA" GOD. 1910. (1. Nicetić Pero, 2. Dender Niko, 3. Bono Ivo, 4. Fusko Pero, 5. Milutinović, 6. Korone Jozo, 7. Knego Niko, 8. Bonačić Ante, 9. Flori A., 10. Klaić Niko, 11. Bonačić Frano, 12. Menegelo Pero, 13. Štoka Pero.)

DUBROVAČKA ELEKTRIČNA ŽELJEZNICA.
Dioničko društvo u Dubrovniku.
DIONIČKA GLAVNICA 500.000 K
podijeljena u 1000 komada dionica po 500 K.

DIONICA

DUBROVAČKE ELEKTRIČNE ŽELJEZNICE
od
PET STOTINA KRUNA
500
PET STOTINA KRUNA

kojom se osiguravaju imaocu sva prava, što pripadaju po odnosnim odredbama društvenog pravilnika, posjedniku jedne dionice „Dubrovačke električne željeznice" dioničkog društva u Dubrovniku.

Dubrovnik, dne 1. Maja 1912.

Dubrovačka električna željeznica
Dioničko društvo u Dubrovniku.

DIONICA DUBROVAČKE ELEKTRIČNE ŽELJEZNICE (TRAMVAJA) IZ 1912. GODINE

HOTEL ADRIA NA LAPADU (PORUŠEN U DRUGOM SVJETSKOM RATU)

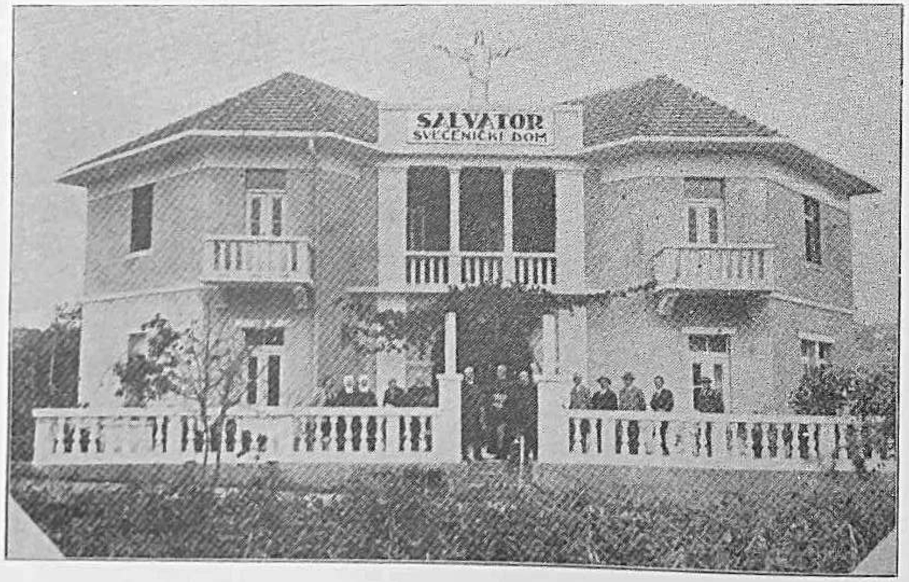

SVEĆENIČKI DOM SALVATOR

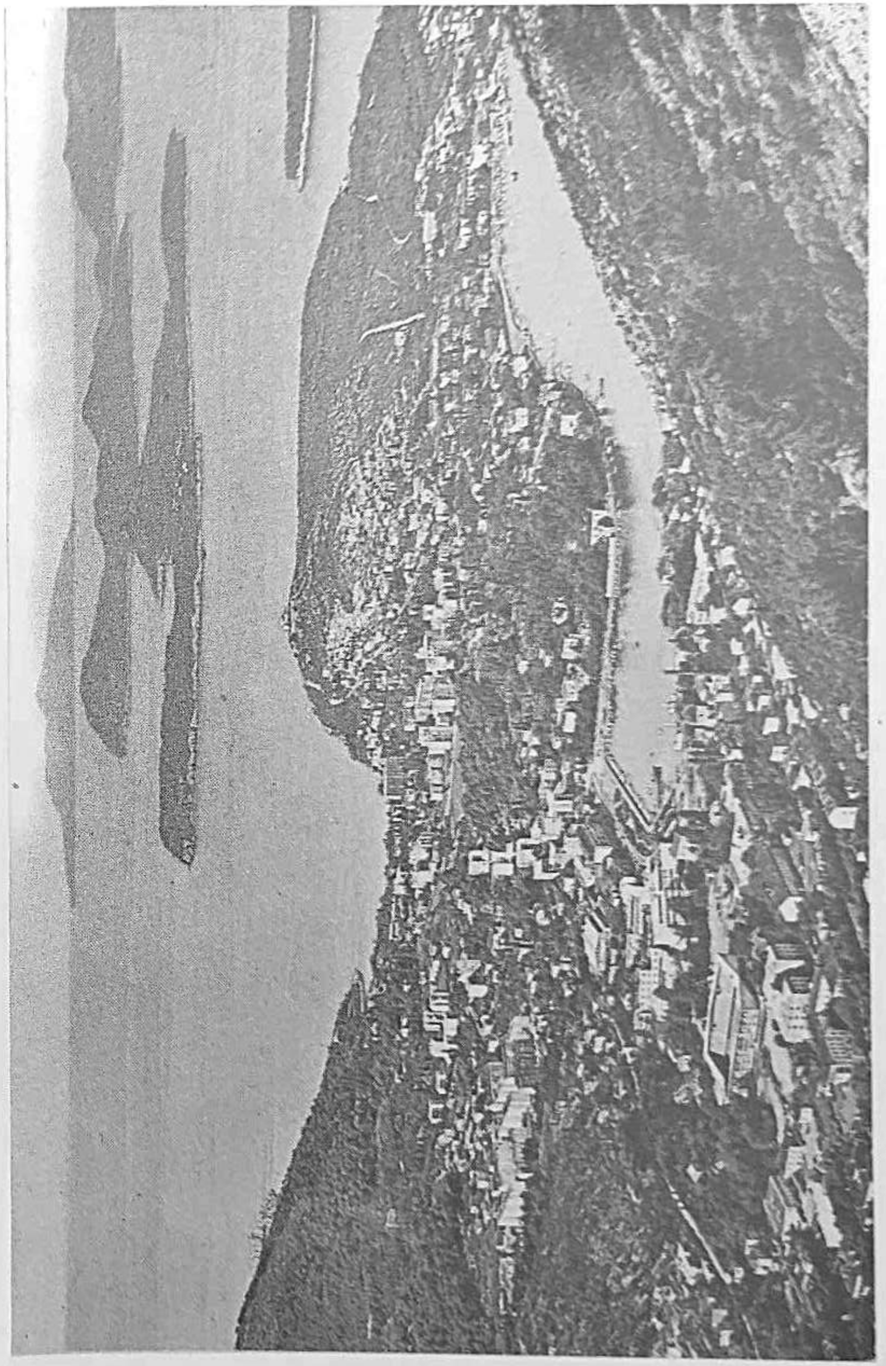

GRUŽ DANAS (U POZADINI ELAFITSKI OTOCI)

GRUŽ U NOĆI

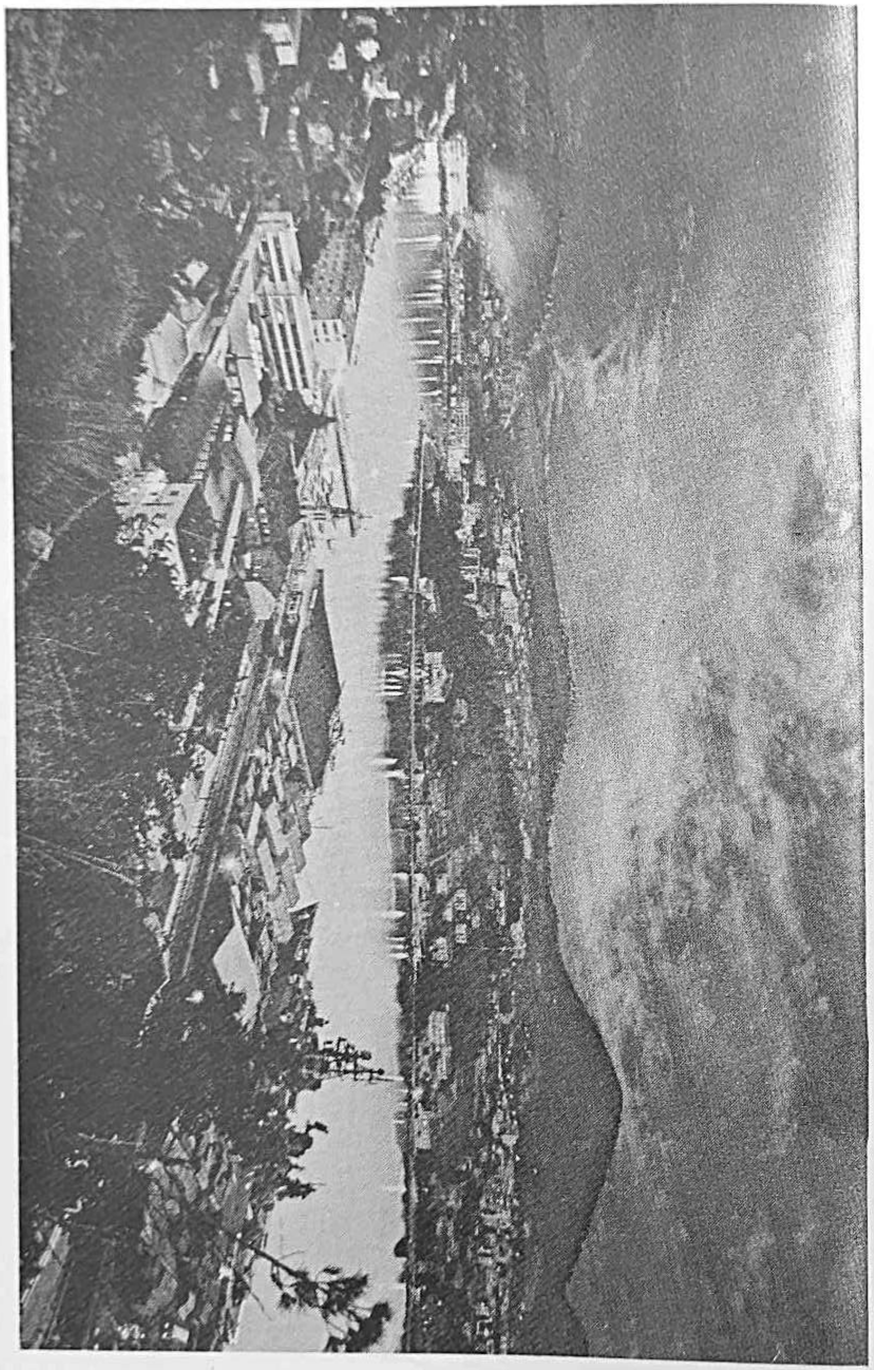

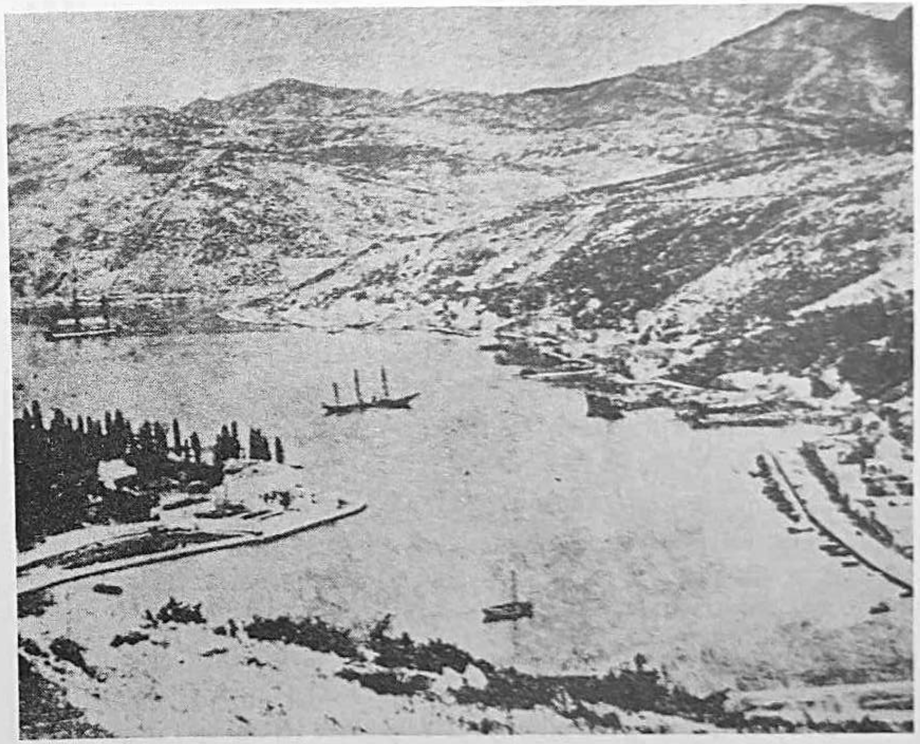

GRUŽ S BRODOGRADILIŠTIMA. FOTOGRAFIJA IZ XIX. ST.

POPIS SLIKA

str.
Gruž prije drugog svjetskog rata 132
Dubrovačka galija sa zastavom sv. Vlaha 132
Dubrovački brod na jedra („deseti") 133
Crkva sv. Mihajla (lijevo stara bratimska - župska kuća) . . 133
Niša u zidu crkve sv. Mihajla 134
Nova župska kuća (Lapad) 135
Groblje i crkva sv. Mihajla 136
Najstariji natpis u podtrijemku sv. Mihajla (XIII-XIV. stoljeće) 137
Epitafij u podtrijemku sv. Mihajla nad grobom markiza Miha Bone i njegove supruge 137
Starinski natpis u podtrijemku sv. Mihajla, da se grobnica ne smije nikada otvoriti (iz god. 1691.) 138
Pročelje renesansne crkve sv. Nikole u Gružu 139
Vrata crkve i konzole vanjskog oltara sv. Nikole 139
Oltar u crkvi sv. Križa 140
Crkva sv. Vlaha na Gorici (desno crkvica sv. Ane) 141
Slika na glavnom oltaru u svetištu Gospe od Milosrđa 142
Zavjetna slika kap. P. Lalete u crkvi Gospe od Milosrđa (XVIII. st.) 143
Razvaline crkve sv. Petke 144
Spilja Karle Kordić 145
Preuzimanje tramvaja pred hotelom „Petka" god. 1910. . . 146
Dionica dubrovačke električne željeznice (tramvaja) iz god. 1912. 147
Hotel Adria na Lapadu (porušen u drugom svjetskom ratu) 148
Svećenički dom Salvator 148
Gruž danas (u pozadini Elafitski otoci) 149
Gruž u noći 150
Gruž s brodogradilištima. Fotografija iz XIX st.. 151